

Anmeldelser

Inge Adriansen: Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920.

Fra Als og Sundeved bind 69, Historisk Samfund for Als og Sundeved, 1991, 135 sider ill.

Historisk Samfund for Als og Sundeved lyder som et godt »lokalhistorisk begreb«, og det er det også.

Ved at læse foreningens sidste publikation får man nemlig slået fast, at det er rigtigt, når Karel Čapek betegner lokalhistorie som en »vanddråbe hvori verdensbegivenhederne spejler sig.« Inge Adriansen har skrevet årbogens afhandling. Den hedder Ivan fra Odessa og fortæller om allierede krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920.

Inge Adriansen får det hele med. Hun vender og drejer sit emne på alle leder og kanter. Her er dybde og perspektiv. Her er såvel det almene som det individuelle behandlet grundigt og samvittighedsfuldt.

De tyske myndigheder fordelte krigsfangerne ud over hele riget for at udnytte deres arbejdskraft. Og fangerne var selv interesseret i det. De trøstesløse forhold i de overfyldte lejre var værre end noget af det, der kunne bydes dem som hårdt tiltrængt og hårdt udnyttet arbejdskraft på fjendens civile front. Det bedste sted at være i kejserens rige var Nordslesvig hos den dansksindede befolkning. Her var krigsfangen jo hos mennesker, der uden videre havde forståelse for hans situation.

De mest vellidte af fangerne var russerne. Det er denne konstatering, der er en væsentlig del af Inge Adriansens budskab. Ikke at hun vil bevise det forlods. Nej, for det er et ægte videnskabeligt arbejde dette her. Udsagn efter udsagn føres frem. Læseren bliver konfronteret med den ene personlige skæbne efter den anden. Udsagnene prøves og paralleliseres. De betragtes fra nye synsvinkler. Man lider og glæder sig med disse mennesker, man krymper sig med de lidende under myndighedernes krav, og man glæder sig, når det lykkes fange og arbejdsgiver at omgå dem.

Inge Adriansen lader os følge flere af sine russiske personer, fra de indkaldes til zarens hær over tilfangetagelse og fangelejr til udstationering hos bondefamilier i Sønderjylland. Vi kan følge dem på flugtforsøg, heldigt gennemførte eller mis-

lykkede, til det Danmark, der lå så tilpas tæt på og dog var så svært at nå frem til, og hvor det langt fra var sikkert, at de blev venligt modtaget hvis det var den danske stats repræsentanter, de rendte ind i. Og her kommer vi til et nyt overbevisende tyngdepunkt i afhandlingen. Den køligt gennemførte danske flygtninge- og fremmedpolitik, der tog sin begyndelse i 1915, afspejler den pragmatiske holdning i politik, hvor det ikke gælder om at leve op til ideelle synspunkter i humanistisk retning, længere end det gustne overlæg tillader.

Inge Adriansen godtgør, at der går en lige linie fra flygtningepolitikken under første verdenskrig over Hitler-flygtninge i 30'erne til tamilsagen og palæstinenserne i Blågård kirke i nyere tid! *Staten* er hård og ufølsom over for den fremmede alt afhængigt af den øjeblikkelige officielle indstilling. *Fra enkeltmennesker* med hjertet på rette sted kan den fremmede vente hjælp, men ellers har han ikke megen grund til at råbe hurra ved at være kommet over grænsen til Danmark.

Og billederne! Det standende spørgsmål om de skal referere direkte til emner og personer i teksten, eller de skal have selvstændig værdi med nye oplysninger, har Inge Adriansen håndteret helt i pagt med sin redaktionelle holdning til stoffet: flest muligt informationer på hver side. Emnemæssigt er billederne placeret, hvor de hører hjemme, men de er hver for sig med til at fortælle mere. Ingen tomgang, ingen gentagelser. En fremragende kavalkade, der understreger og uddyber det tragiske og gribende, men også fremhæver det rørende og positive, der trods alt er at berette om krigsfangernes lod.

Bogens videnskabeligt opbyggede noteapparat er stort og dokumenterer den betydelige forskerindsats, der ligger bag. Og Inge Adriansen tør gøre det, som ellers ikke altid er god latin på bjerget. Hun tillægger den mundtlige beretning, den personlige erindring, stor vægt. Ud fra den kendsgerning, at love og forordninger tit kun afspejler et teoretisk mål for de styrende, mens de styrede selv finder ud af det i praksis på en helt anden måde, bygger Inge Adriansen sin mosaik op i samspil mellem skriftlige kilder og erindringsstof.

Folk med personlige erindringer om dette stykke europæiske historie – udspillet i Nordslesvig – dør rask ud i disse år. Godt at det huskede nu er bevaret, ellers ville der kun have været gravene tilbage.

Denne bog følger sig smukt ind i Inge Adriansens hidtidige forfatterskab, og Historisk Samfund for Als og Sundeved har ære af at have udgivet den. Dansk Lokalhistorisk Forening og den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, der har givet tilskud, får – ligesom læserne – noget for pengene.

I udgiverens omtale af afhandlingen på bogens bagside siges det, at dette her »ikke blot er et stykke sønderjydsk lokalhistorie«. Denne formulering finder jeg helt rigtig, men unødvendig. Rigtig lokalhistorie er nemlig historie.

Arne Gammelgaard

Henrik Becker-Christensen: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932.

Bind 1: Sammensætning og organisering, bind 2: Grønsekampen. Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa, 1990. Indb., 319 + 380 s., ill. Disputats.

Institut for Grænseregionsforskning har påny bidraget til gennemgangen af Grønse-landets nyere historie med et solidt værk. Denne gang er det Henrik Becker-Christensen, der har erhvervet doktorgraden på sin undersøgelse af »Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932«. Værket, der foreligger i to bind, omfatter henved 700 sider, hvoraf de 577 dækker selve teksten.

Det er et hul i grænse-landslitteraturen, der her bliver fyldt ud. Fra tysk side har man bortset fra specialafhandlinger kun leveret Harboe Kardels »Fünf Jahrzehnte«, og den bedste oversigt har derfor været Troels Finks fortræffelige lille bog fra 1955 »Sønderjylland siden Genforeningen i 1920«, men den behandlede både Nordslesvig og Sydslesvig i en 30-års-periode på kun 170 sider.

Becker-Christensen har fordelt stoffet sådan, at det første bind giver en fremstilling af det tyske mindretals folkelige struktur og dets organisationer, medens andet bind viser de tolv års udnyttelse af disse rammer.

Forfatteren er gået grundigt til værks. Vi får præsenteret den faste stok indenfor mindretallet, de indvandrede tyskere og de løse kredse med passiv velvilje eller med det ene ben i andre lejre såsom tysksindede socialdemokrater, blakkede bønder, missionske hjemmetyskere, kriseramte sympatisører og de udvandrede tyske, der kan opfattes både som troløse og trofaste, idet de blev en del af mindretallets politiske bagland i Slesvig-Holsten, medens den økonomiske støtte måtte hentes i Berlin. Mindretallets egen offervilje var overraskende beskeden.

Den organisatoriske opbygning omfatter foruden Vælgerforeningen, skolen, kirken og pressen også kulturel virksomhed og ungdomsarbejdet, hvilket har gjort anmelderen betænkelig. Til en længere cykletur gennem Tyskland erhvervede jeg i 1930 et medlemskort i Gau Nordmark für Deutsche Jugendherbergen og har måske desårsag pyntet i mindretallets statistik. Ak ja.

Beskrivelsen af de hjemmetyske organisationer og af de stridigheder, der udfoldede sig indenfor murene, er meget fyldig. Selv om helhedsbilledet af det tyske mindretal ikke ændres af denne disputats, er det lykkedes forfatteren gennem et flittigt gravearbejde i arkiverne at hente oplysninger frem, så man kan få hjemmetyskheden at se indefra i et detaljerigt nærbillede.

Bind II er det mest interessante, fordi alt står i grænseflytningens tegn, både arbejdet i skole, kirke og presse, dog især jordkampen og udnyttelsen af stemningen i den kriseramte landbefolkning, men fremfor alt de skiftende faser i folketingsmand, pastor Johs. Schmidts manøvrer mellem de forskellige opfattelser.

Tyskerne i den truede firkant nærmest grænsen og især i hjørnet Tønder-Højer mente at have en første ret til grænserevision, medens de nordligere boende ville være fortabt, hvis der blev tale om noget mindre end en Kongeågrænse.

Pastor Schmidt havde mere appetit end de fleste. I afstemningstiden var han imod enhver afståelse til Danmark. Da den ikke kunne hindres, var hans betingelse, at der var to trediedele dansk flertal blandt de stemmeberettigede, hvilket ved en valgdeltagelse på 85 pct. svarede til, at ikke mindre end 78 pct. af de afgivne stemmer skulle gives til Danmark for at berettigede til afståelse.

Da Schmidt efter Genforeningen kom i spidsen for det tyske mindretal, var det hans faste mål at bringe det mest mulige af Nordslesvig og helst det hele tilbage til Tyskland, samtidig med at han ønskede Danmark ind under tysk dominans, udenrigspolitisk og økonomisk tilsluttet Tyskland. Han foretrak af taktiske grunde oftest at skjule sit program bag uklare tilkendegivelser, der kunne udlægges på forskellig vis. De første år efter Genforeningen fandt han det klogt at kræve grænserevision på basis af selvbestemmelsesretten, dog ikke i en udgave, der forudsatte to trediedele tysk flertal som betingelse for afståelse til Tyskland. Men sidst i 1920'erne indså han det formålsløse i at stille endog blot efter almindeligt flertal og svingede over til håbet om, at Tyskland med genvunden magtstilling kunne presse Danmark ind i en grænseflytning.

Fordelingen af stoffet har iøvrigt voldt forfatteren vanskeligheder. Fra 1920 havde den tyske vælgerforenings program krævet en »revision« af grænsen. I 1926 blev »revision« ændret til »ny afgørelse« som et kompromis, der skulle imødekomme Kongeåkræverne. I 1929 blev der foretaget »en enkelt ændring« i vælgerforenings program, omtalt i bind I side 186. Her blev det uddybet, at hvad man ønskede, var en »ny afgørelse, der tager hensyn til den gamle livsvigtige sammenhæng med Tyskland og den afståede landsdels særpræg«.

Først i bind II side 272 opdager man, at det ikke blot var en enkelt ændring, der blev gennemført i 1929. Man vedtog endnu en ændring, som Becker-Christensen oven i købet kalder vigtig. Man krævede nemlig ikke længere folkenes selvbestemmelsesret gennemført »rent og retfærdigt«, men »retfærdigt og formålstjenligt«. Nu var det blevet klart for pastor Schmidt, at der var »livsvigtige hensyn, som en afstemning ikke kan tage«, som han sagde i et interview i 1929.

Forfatteren gør stoffet uoverskueligt, når han uden gensidige henvisninger omtaler programændringerne i 1929 to vidt forskellige steder. Det samme gælder de socialdemokratiske grænseaftaler 1921 og 1923, der også behandles i begge bind. I bind I sker det med henvisning til Frede Nielsens og Gerd Callesens behandling af sagen, men uden antydning af at begge disse socialdemokratiske fremstillinger er blevet udsat for stærk kritik. Man skulle ikke tro,

at forfatteren har læst kritikken af Callesens produktion bl.a. her i Årbøgerne 1971 og 1974.

Ved andre lejligheder nævner forfatteren tidligere omtale af en passage, men uden at lette læseren arbejdet med at genfinde den. I stedet gentager han henvisningen til kildestederne, se f.eks. i bind II de identiske noter 49 og 26 henholdsvis side 331 og 338. Eller i samme bind note 18 side 347 og note 22 side 355.

Gennemgående er forfatteren bedre venner med arkiverne end med de trykte kilder. I bind II side 29 tillægger han (ifølge note 13 efter tyske arkivkilder) statsminister Th. Stauning en udtalelse om, at »en dansk-tysk mindretalstraktat kunne være meget praktisk«. Men hvorfor ikke studere de samtidige avisreferater fra Staunings pressemøde den 23. april 1924? De viser, at Stauning på et spørgsmål om traktatforholdet med Tyskland svarede, at »i Tyskland er der vist en stemning for en mindretalstraktat, og hvis Danmarks suverænitet ikke krænkes gennem en sådan, er det muligvis rigtigt, at vi tager spørgsmålet op«. – Der er jo en afgørende forskel på »meget praktisk« og »muligvis rigtigt«.

Henrik Becker-Christensen er af angst for at være partisk blevet uretfærdig overfor de danske. Det gælder ikke mindst omtalen af afstemningsproblemerne 1920, hvor han demonstrerer sin manglende forståelse for andet end Zahleregeringens politik. Således påstår han, at Flensborgbevægelsen betragtede området syd for Clausen-linien som en fra Arilds tid uadskillelig del af Danmark. Men Flensborgbevægelsen opgav jo netop Ejderen, Danevirke og Angel.

Vilhelm la Cours kritik af Zahleregeringens rygangreb udlægger forfatteren som tilløb til en dolkestødslegende. Men regeringens udskillelse af Flensborg med krav om et dansk flertal i denne by som betingelse for at modtage den, var jo krav, som hverken Tønder, Sønderborg eller H.P.Hanssens egen by Aabenraa kunne honorere.

I.P.Nielsen har i Grønsevagten 1929 fortalt, at under rekonstruktionen af det internationale socialdemokrati i Bern februar 1919 gik de skandinaviske partifæller ind for at give det, der i 1864 påviseligt var dansk, tilbage til Danmark, fordi man ellers ville belønne den tyske voldspolitik. Det ville også have været en rimelig konsekvens af det krav om opfyldelsen af § 5, som H.P.Hanssen rejste i den tyske rigsdag den 23. oktober 1918. Hvis forfatteren havde analyseret selvbestemmelsesrettens indhold, kunne han have taget denne synsvinkel med i stedet for blot at feje Flensborgbevægelsen til side.

Forfatteren gør ganske naturligt en del ud af den tyske kritik af afstemningsreglerne, men den danske imødegåelse af den tyske utilfredshed burde også have været taget med. Tyskerne rasede over en bloc-afstemningen i I.zone, men dens opgave var jo først og fremmest at forhindre, at Flensborg kom med til Danmark, altså en begunstiggelse af Tyskland.

Når forfatteren taler om de såkaldte stemmeretsberøvede, dvs. de tysksindede, der først var flyttet til afstemningsområdet efter nytår 1900, kunne han have peget på det hjemmetyske forslag (bind II, side 115) om kun at regne dem for nordslesvigere, der havde boet i landsdelen i mindst 15 år. Eller på Stortyskland, der krævede netop 20 års bopæl i området som betingelse for stemmeretten, da det i 1938 kunne bruge selvbestemmelsesretten som løftestang østpå.

Som helhed var det jo tyskerne, der nød godt af afstemningsreglerne. Af de 165.284 stemmer, der blev afgivet i de to zoner i 1920, var de 13.449 afgivet af tilflyttere og 40.757 af tilrejsende, og tyskerne havde som konsekvens af 56 års tysk herredømme stort flertal i begge disse grupper. De tilrejsende fik stort set kun stemmeret ved en fejltagelse, og den ramte II. zone hårdt, idet 15.121 kom sydfra mod kun 1.460 nordfra.

Tager vi de samlede stemmetal i de to zoner under ét, var der et dansk flertal på 53,4 pct. Trække vi tilrejsende og tilflyttere fra de afgivne stemmer, når vi frem til de virkelig bofaste, der både var født og bosat i afstemningsområdet. Regner vi lidt flot tilrejsende og tilflyttere nordfra for danske og trækker dem fra det danske stemmetal og tilsvarende trækker dem, der kom sydfra, fra de tyske stemmetal, viser det sig, at blandt disse bofaste i de to zoners samlede afstemningsområde var der et dansk flertal på 62, 1 pct. Så forfatteren kunne roligt have konkluderet, at afstemningsreglerne var til tysk fordel.

Det er uheldigt, at Becker-Christensen (I, side 26, note 14) henviser til en forældet forklaring på den fatale fejl, der i Versailles indløb i afstemningsreglerne. Korrektionen findes i Sønderjysk Månedsskrift 1982. I det hele taget forekommer noteapparatet at være lidt ensidigt.

Man kan også undre sig over fortegnelsen over publikationer, hvor der er registreret blade og bøger, som forfatteren ikke synes at have brugt og tilsyneladende end ikke har set. Tillad mig at illustrere med et eksempel, som jeg har et personligt kendskab til:

For at opnå støtte skrev pastor Schmidt undertiden nogle ret fantasifulde breve til Berlin. Den 19. april 1928 skrev Schmidt et sådant brev, som Becker-Christensen refererer i II, side 205 f., men som iøvrigt er gengivet mere nøjagtigt hos Peter Hopp i Zeitschrift 1975, side 273. Schmidt stiller her i udsigt, at han kan udnytte redaktør A.Svensson i bondeoprøret via Leibbevægelsen, som Schmidt dirigerede. Han hævder i brevet, at han af samtaler med Svensson, der er Ejderdanske, ved, at Svensson ønsker Sydslesvig og Nordslesvig forenet, helst under Danmark, men om nødvendigt måske også under Tyskland.

Man skal ikke kende meget til sønderjysk historie for at vide, at det er fri fantasi. A.Svensson har aldrig været Ejderdanske, men hørte tværtimod til

Flensborgbevægelsens vigtigste talsmænd. Han ønskede ikke Danmark til Ejderen, og han kunne ikke drømme om at give noget tilbage til Tyskland. Men han så en national fare i, at Danmark stødte de kriseramte bønder i bevægelserne fra sig, og han søgte efter evne at fastholde dem i danske rammer.

Becker-Christensen noterer intet af dette, men nøjes med at oplyse, at Svensson holdt sig fjernt fra Leibevegelsen. Men det er dog for pauver en retledning, når han nu viderebringer pastor Schmidts beskyldninger i dansk litteratur. Svensson holdt sig ikke fjernt fra Leibevegelsen. Han gik løs på den. Han bekæmpede den.

Peter Hopp har i sin artikel (som Becker-Christensen har læst) gjort opmærksom på, at Svensson var med i det vigtige modstød, der blev ført imod Leibevegelsen, da et dansk udvalg med et kriseopråb nåede at tage overraskelseseseffekten fra Leis aktion natten til den 21. april, da 800 mand var bestilt til at klæbe plakater op over hele landsdelen med Leibevegelsens program.

Da Hopps artikel blev offentliggjort, afviste Morten Kamphøener i Jydske Tidende den 5. november 1975 på det skarpeste pastor Schmidts påstande om A.Svensson.

Becker-Christensen benytter hverken Hopp eller Kamphøener. Men han kunne let været gået direkte til kilden. Svensson var på det tidspunkt redaktør af Haderslev Stiftstidende. I dette blad angreb Svensson Leibevegelsens tyske sigte og understregede modstødet klare danske karakter i artikler den 14., 17., 18., 19., 21. og 23. april 1928, ialt seks artikler, som Becker-Christensen tydeligt nok ikke har set, skønt Haderslev Stiftstidende er med til at fylde op i hans litteraturliste. Man må have lov til at undre sig. Hvordan kan det dog gå til?

Pastor Schmidt må i det mindste have læst de tre første af disse artikler, inden han sendte sit brev til Berlin. Dermed er til overflod godtgjort, at Schmidt har aktioneret imod bedre vidende. Det burde Becker-Christensen have afsløret i stedet for at lade nogle af de tyske insinuationer om Svensson hænge i luften.

Forfatteren frikender pastor Schmidt for at have været nazist. I et andet værk, der er udgivet af Institut for Grænseregionsforskning, har J.P.Noack hos sydslesvigernes førstemand, redaktør Ernst Christiansen ment at kunne påvise et ideologisk slægtskab med nazismen uden dog direkte at ville betegne ham som nazist, skønt han »balancerede på kanten til en national dæmoni, der spøjte stærkt i samtidens Tyskland.«

Det er ikke et rimeligt resultat af den grænsepolitiske forskning. Schmidts tankegang var nazistisk, selv om han havde forbehold overfor den organiserede nazisme. Ernst Christiansen hører derimod ikke hjemme i det selskab.

Ingen indvendinger kan dog fratage Institut for Grænseregionsforskning

æren for, at mindretallene i det dansk-tyske grænseland omsider er taget op til en grundig, videnskabelig belysning, nu senest med Henrik Becker-Christiansens velskrevne skildring af det tyske mindretal.

Bjørn Svensson

Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck.

Udg. af Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte og Verein für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde. Bd. 3-9, Wachholtz Verlag, Neumünster 1974-91.

I Sønderjyske Årbøger 1970 og 1971 tog bibliotekslektor Poul Kürstein de to første bind af dette store bogværk under behandling. Det blev en ret kritisk anmeldelse, som bl.a. fremhævede en manglende og inkonsekvent redaktion, ufuldstændigheder og ringe hensyntagen til danske synspunkter og danske litteratur. 20 år er nu gået, og i mellemtiden er værket skredet støt fremad med et nyt bind omtrent hvert tredje år. De første retningslinjer blev fastlagt så tidligt som 1952. Oprindeligt var det tanken at udsende 8 eller 9 bind, nu er i alt 30 bind planlagt – så afslutningen kan ventes år 2060! Undervejs kan der være grund til at tage det store projekts gradvise vækst i øjesyn.

Værket har til opgave at bringe videnskabeligt underbyggede biografier over afdøde af væsentlig betydning for Slesvigs, Holstens og Lübecks historie, dvs. personer som har virket eller er født dér, eller som har haft særlig betydning for området. Nordslesvig medtages »i udvalgt«, hvilket formentlig betyder, at der herfra især vil blive biograferet personer af nationalpolitisk betydning og folk fra mindretallet. Indtil bind 5 incl. var Lübeck kun medtaget for tiden efter 1937, da byen blev indlemmet i Slesvig-Holsten. Derefter er hansebyen fuldt ligestillet, hvorfor bynavnet også er medtaget i de følgende binds titel. Hvert bind indeholder principielt personer fra hele alfabetet og alle tidsperioder – oversigten sikres gennem et opsamlende alfabetisk register i hvert enkelt bind.

Undervejs er de enkelte binds personkreds blevet afgrænset noget forskelligt. Fra 1974 til 1982 blev værket finansieret som led i et Østersø-Skandinavien-forskningsprojekt ved Kiels universitet. Det indebar, at især personer fra enevældens dage før 1848 blev medtaget i bind 5 og 6. Siden har landsregeringen i Kiel overtaget finansieringen, og alle tidsperioder er kommet til orde. Især har 1800- og 1900-årene nu fået øget vægt. Dog er nulevende fortsat udelukket, i modsætning til hvad der gælder for Dansk biografisk Leksikon (DBL).

Siden de to første bind er vilkårene for værkets tilblivelse forbedret, og

der er kommet langt større fasthed i redaktionen. Naturligvis kan niveauet veksle fra biografi til biografi, alt efter forfatter. Men generelt er der lagt stor vægt på fyldestgørende og korrekte persondata og på fyldige henvisninger til trykte og utrykte kilder. Forfatteres og kunstneres værker er anført, hvor alment tilgængelige fortegnelser ikke foreligger publiceret. Ikonografiske oplysninger er medtaget, og billeder i privateje er eftersporet. Et stort redaktionsarbejde er nedlagt i disse afsnit. Niveauet er mærkbart forbedret i de senere bind, og dette gør værket til et uvurderligt hjælpemiddel og et fortrinligt udgangspunkt for videre undersøgelser. Samlende familieoversigter er hyppige, desværre dog uden de små slægtstavler, som i DBL er med til at lette oversigten.

Den enkelte biografi er ofte et resultat af nylig afsluttet forskning på feltet – på den måde tages hensyn til den nyeste forskning. Redaktionen arbejder altså ikke med et på forhånd fastlagt personkartotek, men dette suppleres løbende, når nye undersøgelser taler for det. Denne lydhørhed over for forskningens gang er naturligvis prisværdig, men er samtidig med til at give det enkelte bind et præg af tilfældighed. Først om ca. 70 år og med alle 30 bind i hus kan man håbe på at have et afbalanceret persongalleri! Til den tid vil det vise sig, om værket har til hensigt at give en dækkende behandling af alle »berømtheder«, også dem fra Nordtyskland og fra det danske mindretal i Sydslesvig. Endnu er mange ubeskrevne.

Det kan ikke her være stedet at gå i detaljer med enkelte biografier. Generelt tages mange med. Vi får også biografier over personer, som ganske vist er født i området, men som i øvrigt næsten kun er kendt for deres virke andetsteds. På den måde præsenterer værket det tyske publikum for flere af Danmarkshistoriens kendte navne, som i øvrigt kun har trådt de tidligste barnesko syd for Kongeåen (f.eks. Christoph Gabel og Thomas Fincke). Tilsvarende er medtaget en række indfødte, som hovedsagelig er kendt fra tysk historie. Og der er blevet plads til folk, som efter en karriere i Danmark blot har haft en ret uvæsentlig retrætepost i hertugdømmerne (Conrad greve Holck). Det kan man jo kun glæde sig over – hertugdømmernes plads i den danske helstats historie er derved tilgodeset på bedste måde.

I alt 1322 familie- og personartikler er hidtil publiceret, og et pålideligt opslagsværk for alle historisk interesserede i de gamle hertugdømmer er ved at tage form. Man må håbe, at værket nu er så rodfæstet, at det også i sparetider kan bevare den støtte som er livsnødvendig for at trives og forhåbentlig at vokse hurtigere end hidtil. Kun på den måde kan man nå målet – det rimeligt dækkende opslagsværk. Vi venter med spænding – og utålmodigt – på de næste 21 bind.

Lars N. Henningsen

Jürgen Brockstedt (red): Wirtschaftliche Wechsellagen in Schleswig-Holstein vom Mittelalter bis zur Gegenwart.

Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins. Band 20. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1991. 328 s. ill.

Foreliggende publikation er en svær sag. Den er en samling af artikler med bidrag til hertugdømmernes historie af større eller mindre bredde men først og fremmest set i lyset af økonomiske konjunkturer – fra middelalderen og til i dag. Dvs. et sammenhængende billede af historien får man først i det 18., 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, hvorfor jeg vil koncentrere min interesse om disse artikler. Bogen er også udtryk for et dansk-tysk samarbejde, og det er morsomt at se de to forskerverdeners arbejdsmetoder overfor hinanden.

Hovedsagen er som nævnt forholdet mellem historien og de økonomiske konjunkturer. Fem artikler supplerer hinanden: *Ulrike Albrecht* om økonomiske konjunkturer i Flensborg indtil 1864 (dvs. fra o. 1800), *Rolf Gehrmann* om de økonomiske konjunkturer i Slesvig-Holsten under Napoleonskrigenes engelske fastlandsblokade 1807-13, *K.-J. Lorenzen-Schmidt* om den store agrarkrise 1819-29, *Jürgen Brockstedt* om konjunkturerne i erhvervsudviklingen i hertugdømmerne (1773-)1864-1913, samt endelig *Peter Wulf* om godset Salzau i Østholsten og landbrugskrisen i Holsten (men den rækker faktisk over det meste af 1800-tallet). Den artikel hæver sig højt over de andre ved at understrege, at det specielle/det individuelle tilfælde kan have stor fortællekraft overfor generaliseringernes modelbyggede uvirkelighed.

Lorenzen-Schmidt peger i en note på Salzau som eksempel på de store godsers evne til at overleve landbrugskrisen. Salzau er som fideikommis en stabil driftsenhed, men Wulf diskuterer i sin artikel i forbindelse med erhvervelsen af godset Lammershagen i 1829 til Salzau måden at geninvestere overskuddet ved driften af landbruget i det store erhverv, og han kommer til det resultat, at her er investeringerne gammeldags agrarkapitalisme og undrer sig over at pengene ikke anvendes som industrikapital. Lammershagen frasælges i 1866/67. Det særligt gode ved Wulfs artikel er hans person- og godshistoriske oversigter. Økonomien er her set i relation til en baggrund, og her giver variationerne i de store godsers skæbne en god begyndelse til de store godsejeres historie. Fæsterne uberørt. Personhistorien forklarer det særligt regnskabsmæssige kildemateriales fremkomst, grev Otto Blome var diplomat og derfor bortrejst i lange perioder, hvorfor ansvaret for driften påhvilede en forvalter.

Anderledes uvirkelige er de fire andre tyske artikler – set for en historiker: Generaliseringerne og abstraktionsniveauet er rent ud sagt så højt, at billedet

er svært at fastholde: hos Brockstedt er krigene fx kun en summarisk mekanik, og de nationale modsætningsforhold findes slet ikke. Det skyldes rimeligvis et bestemt historiesyn hos Brockstedt, men hans tekst er nok bedst til oversigtsopslag – læsningen af den store arikel er i hvert fald en pine. Helt galt går det i Albrechts artikel om konjunkturer i Flensborg: Det er parallelle stilladser, produktionen af tre angiveligt typiske varer, tobak, sæbe og sukker beskrives i tre konjunkturforløb, som konfronteres med de storpolitiske konjunkturer, og de viser sig i det store hele at være identiske. Det er at fastslå hvad man kunne vente. Hvorfor ikke fordybe sig i afvigelserne. Fx forholdet mellem rørsukker og roesukker, der så vidt jeg ved er udviklet kraftigt som erstatningsprodukt for rørsukkeret under napoleonskrigene? Det kunne også have været interessant at få belyst, hvad det mon er for et forbrugsfænomen, der ligger bag den pludselige produktion af 2 mio. cigarer årligt i sidste halvdel af 1850erne? Tal og økonomi skal sættes ind i en bredere sammenhæng.

I *Henrik Fangels* artikel om erhvervsudviklingen i Haderslev i 1800-tallet er havnesagen blevet den knastaksel fortællingen og konjunkturforløbet drejer sig om. Det er en god måde at meddele et historisk forløb på, som i øvrigt kendetegner to af de tre danske bidrag. De tyske bidrag er spændt ind i en teoretisk trøje, som ikke giver meget syn ud over graferne. De danske er meget løse i teorien, men de er desmere forankret i empirien. Jeg foretrækker det sidste af hensyn til de mange nuancer, historien rummer.

Steen Ove Christensen

Lars N.Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig
– et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841 – 1891 – 1921 – 1991. Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 1991. Indb., 184 s., ill.

I denne særdeles smukt udformede bog har Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig fremlagt et bibliotekshistorisk værk af blivende betydning.

Som redaktører af bogen er anført Lars N.Henningsen og Jørgen Hamre – sidstnævnte er, siden 1970, centralbibliotekets overbibliotekar og forfatter af bogens 8.kapitel »Udvikling og tendenser – 1970-91«. Det indeholder en grundig redegørelse for institutionens udbygning som bibliotek og som kulturcenter, som har medført en rivende vækst også på de økonomiske og bibliotekstekniske områder samt en imponerende bygningsudvidelse, der bringer Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig ind i den begrænsede kreds af førende skandinaviske biblioteker.

Kapitlet afsluttes med Jørgen Hamres skildring af tilbygningens indvielse i

1987, og han gengiver de tre vigtige kultur- og grænsepolitiske betragtninger af daværende kulturminister H.P.Clausen, den Slesvig-Holstenske kultusminister Peter Bendixen og Grænseforeningens formand Viggo Witt-Hansen. Det er bemærkelsesværdigt, at en markant udvidelse af netop et grænselands bibliotek – hvis etablering skyldes stærke og eenstrengede nationale følelser – nu kunne være et forum for samarbejds-stemte politiske udtalelser.

Men, sådan har det ikke altid været. – Historien om de foregående ca. 150 års danske biblioteksvirke i Sydslesvig har Centralbibliotekets arkivar dr.phil. Lars N.Henningsen behandlet i bogens 6 første kapitler – han fremtræder således som værkets hovedforfatter.

Af bogens undertitel fremgår det, at tidspunktet for den historiske udrednings begyndelse er 1841 – det år hvor man i Flensborg åbnede det første »danske læsebibliotek«. Men forfatteren trækker også nogle hovedlinjer tilbage til 1700-tallets slutning, som kaster lys over landsdelens senere kulturpolitiske tilstande, hvor især sprogproblemerne skærpedes. De herved fremkaldte skillelinjer skabte en nationalpolitisk kampplads med små lokale bogsamlinger som støttepunkter. Eller, for at citere Peter Chr.Koch's formuleringer fra 1838 »i enhver Egn oprettes smaa Laanebiblioteker ... der vil udgøre et godt Dannevirke«. I dette – meget – korte kapitel om bogsamlingsarbejdet 1841-64 gives en komprimeret skildring af de mange aktiviteter som blev udfoldet, især med støtte fra sønderjyske kredse i København, ja, selv Frederik 7. bevilgede 5000 rdl. til indretning af et videregående bibliotek på latinskolen i Flensborg. Men alt dette led skibbrud efter nederlaget i 1864.

Der er herefter et spring i kronologien, idet næste kapitel omhandler især forholdene i 80erne med oprettelsen af »Sprogforeningen« i 1880 og dens arbejde for at »værne det danske Sprog i Nordslesvig, navnlig ved Udbredelse af folkelig Oplysning« gennem oprettelse af bogsamlinger og udsendelse af danske skrifter. Her gives også glimt af spændingerne imellem »Aabenraa folkene« og »Flensborgerne« samt af de foreningsaktiviteter, der udfoldedes af f.eks. »To Løver«, ligesom der tegnes fine profiler af hovedmændene i arbejdet: A.D.Jørgensen, C.F.Monrad, Gustav Johannsen og dennes datter Alexandra Johannsen. Hun blev i 1891 leder af det første »Centralbibliotek for Nordslesvig«, som under beskedne forhold indrettedes i familjens villa »Margretesminde« i Flensborg, hvorfra arbejdet udførtes helt op til 1920.

Afslutningen af den første verdenskrig og afstemningen om grænsedragningen skabte totalt ændrede forhold for det sønderjyske biblioteksvæsen – ikke mindst for Flensborg, som nu blev afskåret fra at få del i den udvikling, der fandt sted i Nordslesvig med Aabenraa som det nye centrum. Men mange kræfter blev dog sat ind for at hjælpe det isolerede Flensborg-bibliotek, først og fremmest fra den nyoprettede »Grænseforeningen« og dens formand præsident

Holger Andersen. Han skaffede de nødvendige statsmidler til erhvervelsen af »Flensborghus« som domicil for biblioteket, og i henved 40 år var han dets magtfulde og indsigtfulde fortalere overfor myndighederne. I 1921 kunne de lokale bogsamlinger, reorganiserede som »Flensborghus Bogsamling«, flytte ind i de store lokaler og med V.J.von Holstein Rathlouw som ny leder af arbejdet.

Lars N.Henningsen skildrer ret indgående von Holstein Rathlous kortvarige, men store indsats på denne post, som han dog blev afskediget fra efter 5 år, da han »var en omstridt ildsjæl med mange jern i ilden. Hans dansk-nationale engagement var uhæmmet af alle diplomatiske hensyn«. Nej, diplomat var han overhovedet ikke og slet ikke i sin kompromisløse kamp for at udstrække det danske biblioteks- og kulturarbejde ind i 3. zone, stik imod de officielle aftaler. Han efterfulgtes af mere stilfærdigt arbejdende ledere som Kitty Lorentzen til 1934, Frederik Mommsen til 1945 – i deres tid blev der efterhånden åbnet mulighed for dansk biblioteksvirksomhed i 3. zone.

Med kapitlet »Fra bogsamling til kulturcenter – 1945-70« afslutter Henningsen sin historiske fremstilling af den egentlige bogsamlings-biblioteks virksomhed. Da Frederik Mommsen i maj 1945, efter overstået militærtjeneste, vendte tilbage til biblioteket, var det »Stunde Null« for byens kulturarbejde; men samtidig voksede ønsket om at sætte alle kræfter ind i genopbygningen for at imødekomme de stigende – ofte politisk betonedede – krav fra befolkningen i det dybt rystede samfund. »Grænseforeningen«, som var ejer af biblioteket, planlagde en reorganisation af hele det sydslesvigiske biblioteksarbejde på linje med den enorme udvikling af det danske skolearbejde, som nu tog fart.

Til at forestå den særdeles krævende opgave antog man den daværende leder af Haderslev Centralbibliotek Torben Glahn, der d. 1. februar 1946 tiltrådte det nye embede, som han forvaltede til 1970. Sjældent har en biblioteksmand sat så tydelige spor med sit arbejde som Torben Glahn, og det er glædeligt at konstatere med hvilken indsigt og forståelse forfatteren tegner et billede af Glahns personlighed, hans noblesse, hans rige personlige kultur og hans store faglige kompetence, der prægede og befordrede hele det sydslesvigiske biblioteksarbejde, og efterhånden åbnede for samarbejde med tyske myndigheder og biblioteker. Mest markant kan hans indsats aflæses i opførelsen 1958-59 af den store, smukke biblioteksbygning, som han, i nært samarbejde med Holger Andersen, udformede så avanceret og så rummelig, at man med rette kunne karakterisere institutionen som et kulturcenter og tillige et mønster for dansk biblioteksindretning – og for det tyske biblioteksvæsen. Dette kapitel og den efterfølgende redegørelse for aktiviteterne i de to tilknyttede institutter »Studieafdelingen« og »Arkivet« er opløftende læsning, om mangfoldigheden i kulturarbejdet, om faglige og personlige indsatser, om overvindelse af mod-

stand og om frugtbare resultater. Hertil hører også bibliotekar Viggo Böhrnsen Jensens fine lille kapitel om bibliotekets rige kunstudsmykning.

Den danske bibliotekshistoriske litteratur er ikke ret omfattende – vi har i Helge Niensens store værk om folkebibliotekernes forgængere en guldgrube af historisk materiale – med Henningsens velskrevne og velillustrerede historie om Flensborg-bibliotekets indsats i grænselandets politiske og kulturelle liv har vi fået en perle.

Preben Kirkegaard

Sven Skovmand: Dansk grænseland – historie og nutid.

Udg. af Grænseforeningen 1991, 72 sider, ill.

De nationale mindretal og spørgsmål om national identitet er i søgelyset i disse år. Der arrangeres udstillinger, der bygges museer, der debatteres og forskes, og der udgives store og små bogværker om emnet. Grænseforeningen har meldt sig på markedet med en smuk tryksag. Den er indbydende, med frisk layout, pæne og ikke fortærskede billeder samt nytegnede kort. Sproget er bevidst enkelt, lidt »barnligt« ville nogen måske sige. Målgruppen er nemlig ikke mindst skolernes 7.-10. klasser. I meget kort form giver bogen et kronologisk rids af den nationale udvikling i grænselandet med særligt henblik på Sydslesvig. Beretningen munder ud i en kortfattet redegørelse for det danske mindretals forhold i dag og Grænseforeningens plads som støtteorganisation.

Det er en dristig sag at skrive en sådan bog, og næsten uundgåeligt har den kortfattede, næsten »naivistiske« stil ført til ikke så få skævheder. Man skal være på vagt over for småting, især i afsnittene om ældre tid. Blot et par eksempler: Side 14 sluttes der fred med Sverige efter Den store nordiske Krig i 1721 – det var rettelig 1720. Side 16 skrives Peter Hiort Lorenzen med bindestreg – det korrekte er uden. Om grænsedragningen efter nederlaget i 1864 siges, at Danmark af Sønderjylland kun fik lov at beholde egnen omkring Ribe, otte sogne syd for Kolding samt øen Ærø (side 24). En så forenklet fremstilling kan vist ikke give skoleelever megen klarhed om forholdet mellem enklavernes afståelse til gengæld for de 8 sogne. Side 41 lader Sven Skovmand det danske flertal i Flensborg leve indtil 1871 – det rigtige er 1867. Og side 47 glemmes de danske statsmidler som forudsætning for Grænseforeningens køb af Flensborghus i 1921.

Mere alvorligt er det at lade dansk være talesprog i næsten hele området mellem Slesvig og Flensborg indtil 1850 (side 8). På samme måde forties, at de danske sprogreskripter i 1850'erne faktisk udstrakte dansk skolegang videre end folkesproget og befolkningens ønsker kunne berettige (s. 22). Det virker også noget forældet, når vore dages danske mindretal betegnes som det nød-

vendige værn til at afværge, at grænsen mellem dansk og tysk bliver rykket mod nord (side 6).

I øvrigt kan bogen ikke anklages for en »overdansk« holdning. Der spørges endog, om ikke grænsen for 1. zone ved afstemningen i 1920 lå for langt mod syd, idet den jo blandt andet indbefattede de tyske områder Højer-Tønder. Det må også kalde til modsigelse, når tanken om en demokratisk deling af Sønderjylland ved en folkeafstemning gøres til et hovedpunkt for slesvigholstenerne i 1848. Forfatterens skarpe angreb på Danmark for at afvise delingstanken i 1848 og 1864 røber megen bagklogskab, og den meget kortfattede tekst kan næsten lede skoleeleverne til at opfatte Bismarck som uskyldig tilhænger af folkens selvbestemmelsesret, mens danskerne fremstår som dem der uklogt afviste en udstrakt hånd fra syd.

God vilje ligger sikkert bag bogen, men sagligt set er det ikke lykkedes at balancere præcist på den ultrakorte fremstillings skarpe knivsæg. Ønsket om at være fordomsfri og forstående minder om en forvirrende holdningsløshed. Lærere og andre læsere skal benytte bogen forsigtigt – den ægger til modsigelse, men det er måske også en kvalitet.

Lars N. Henningsen

Kai Detlev Sievers: Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins in der Kaiserzeit 1867-1914.

Geschichte Schleswig-Holsteins, 8. Band, Teil 2, Lieferung 1. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1991. 190 s., ill.

Geschichte Schleswig-Holsteins er nu komplet for tiden indtil 1830. For årene efter 1830 foreligger kun tre hefter af bindene 7-10. Med Sievers' hefte er der imidlertid gjort en god begyndelse til at få dækket denne periode og dermed få afsluttet værket, der – efter et første forsøg i 1930'erne – igen begyndte at udkomme i 1954. Den lange udgivelsestid har forlængst gjort et helhedspræg umuligt, men har til gengæld betydet, at nye tendenser og metoder i historiefaget har kunnet opfanges, som her socialhistorien.

Socialhistorien beskæftiger sig med de forskellige sociale grupper i samfundet, deres levevilkår og deres sam- og modspil med hinanden og staten. Socialhistorien grænser dermed op til mange andre former for historie og er i mange henseender nok så meget en indfaldsvinkel til et emne som en selvstændig disciplin. Dette vanskeliggør en vurdering af det foreliggende hefte, så længe man må savne de øvrige bidrag til Provinsen Slesvig-Holstens historie 1867-1914, eller som det her hedder med fire års upræcision i hver ende: i kejsertiden.

Der er dog ingen tvivl om, at K.D.Sievers, professor i etnologi ved Kiels

Universitet, har ydet en stor præstation ved at sammenfatte de eksisterende socialhistoriske undersøgelser og på mangfoldige områder udfylde den med egen, selvstændig forskning. Desværre er der ikke her plads til at nævne de mange interessante konklusioner, hvoraf mange er nye, ikke mindst for danske læsere. I stedet for skal der i overensstemmelse med anmeldelsens natur peges på områder, hvor kritikken må sætte ind.

Den danske læser vil hæfte sig ved, om nordslesvigske forhold er inddraget i rimeligt omfang. Det må generelt siges at være tilfældet, i hvert fald når man betænker forskningssituationen. Noget andet er, om forfatteren kunne være nået videre i sin skildring af de regionale forskelle, hvis han i større omfang havde benyttet de samtidige statistiske publikationer i stedet for »Beiträge zur historischen Statistisk Schleswig-Holsteins«, der oftest nøjes med at bringe tallene for provinsen som helhed. Hvis forfatteren i højere grad havde taget grafiske fremstillinger, herunder kort, i anvendelse, ville de grundlæggende strukturer og udviklingslinjer nok have fremtrædt klarere. F.eks. savner man i det indledende kapitel om befolkningsforholdene en oversigt over erhvervsfordelingen, og i det efterfølgende kapitel om de sociale grupper efterlyser man et forsøg på en vurdering af det talmæssige forhold mellem dem og udviklingen heri.

Kapitlet om de sociale grupper må roses for den omhyggelige skildring af de laveste lag indenfor de enkelte erhverv: daglejere, tjenestefolk, lærlinge, butiksmehjælpere, industriarbejdere. Også overklassen får en fyldig beskrivelse, hvorimod middelstanden ikke vies samme opmærksomhed. For gårdmændenes vedkommende kunne det have været interessant at høre nærmere om det åremålsbegrænsede fæste (Zeitpacht), dets konsekvenser for udviklingen i godsdistrikterne i det sydøstlige Slesvig og i Østholsten, og hvorfor der ikke blev gjort noget for at afskaffe det. Med hensyn til beskrivelsen af landbrugets organisationer har der indsneget sig en lille fejl: de danske landboforeninger i Nordslesvig blev ikke oprettet som reaktion imod grev Rantzau-Rastorffs politisering af Landbrugskammeret fra 1896; den ældste var dannet allerede i 1846 og de øvrige i 1850-erne og 1860-erne.

Også indenfor håndværk og industri kunne forfatteren have gjort mere ud af mellemgruppen. Som følge af industrialiseringen blev håndværksmestrene presset socialt, dels af den øgede konkurrence fra industrivarerne, dels fra de organiserede faglærte arbejdere. At truslen om proletarisering var reel, ses af, at antallet af selvstændige i håndværk og industri i Haderslev faldt fra 717 i 1860 til 581 i 1883 og 392 i 1913 (H.Fangel). Denne trussel er en vigtig baggrund for forståelsen af, at håndværksmestrene ønskede at fastholde den gamle arbejdsordning. Det kunne også have været interessant at få præsenteret et par foretagere fra de mindre virksomheder.

Næste hovedkapitel omhandler familien som enhed for indtjening og forbrug. På grundlag af samtidige undersøgelser kan Sievers påvise, at udgiften til fødevarer kunne lægge beslag på over halvdelen af indkomsten. I et afsnit om børnene får børnarbejdet en dybtgående behandling. Man efterlyser dog en redegørelse for børnedødeligheden og udviklingen heri. Kvinderne får også et særligt afsnit. Flere og flere fik arbejde som sygeplejersker og lærerinder og blev derved kvindernes spydspidser på arbejdsmarkedet, men man kunne også have ønsket en omtale af kvindernes ældste erhverv: prostitutionen. Den politiske diskriminering af kvinderne, der hverken havde stemmeret eller (indtil 1908) ret til at deltage i politiske foreninger og møder, kunne også have været nævnt.

Sundhedsforhold og ernæring er emnet for det fjerde hovedkapitel. Man rystes her f.eks. over oplysningen om, at en landarbejderfamilie på et gods i Oldenburg i Østholsten måtte leve 6 mennesker på lidt under 10 kvadratmeter. Ernæringsforholdene gennemgås meget detaljeret, og det samme gælder det forbedrede sundhedsarbejde og det sociale sikkerhedsnet, der havde mange huller indtil de lovpligtige socialforsikringer kom fra 1880-erne. Fattiggårdene forsvandt dog ikke helt. Vigtig er her Sievers' påpegning af deres dobbelte funktion: de skulle både hjælpe og afskrække og dermed fungere som disciplineringsmiddel. Måske kunne dette være illustreret med et fattiggårdsreglement, og fattigforstanderens økonomiske egeninteresse i de fattiges arbejdsindsats kunne være nævnt.

Femte og sidste kapitel beskæftiger sig med fritiden. Selv om det rummer mange gode oplysninger og skarpe iagttagelser, er det nok heftets svageste. Det er således tvivlsomt, om fritidsbegrebet er den rigtige indfaldsvinkel til dette kulturhistoriske emne, når det er knyttet så nært til lønarbejderlivsformen i byerne. Dette begrebs skarpe skel mellem arbejde og fritid er næppe anvendeligt på de selvstændige, i hvert fald ikke på landet. Forfatteren var formentlig nået dybere, hvis han havde skelet til danske etnologers livsformbegreb og forsøgt at udsondre forskellige livsformer og kulturer. Her kan nævnes den borgerlige-kejsertro kultur, der ikke uden held søgtes udbredt til de andre befolkningsgrupper, f.eks. gennem krigerforeningerne. Dertil kommer den nye byarbejderlivsform og den traditionelle bondekultur, som var under stærk nedbrydning på grund af det intensive landbrug. I Nordslesvig skabte de dansksindede gårdmænd med forbillede i den grundtvigske bevægelse i Danmark en modkultur til den førnævnte preussiske statskultur.

Her skal denne betragtningsmåde kun antydes, og det gælder om mange af de ovenstående ønsker om uddybning, at de snarere skal opfattes som en spore til fortsatte overvejelser end som en egentlig kritik af det arbejde, som så fortjenstfuldt er ydet. Sievers' bidrag til *Geschichte Schleswig-Holsteins* er

en væsentlig fornyelse af dette værks profil og samtidig en længe ønsket status over den socialhistoriske forskning i Slesvig og Holsten. Desværre har fornyelsen ikke omfattet en forbedring af illustrationsiden, hvor gengivelserne ofte er for mørke og billedteksterne meget tynde med mangelfulde oplysninger om billedernes herkomst, datering etc.

Hans Schultz Hansen

Vore egne publikationer

C. Rise Hansen: Missionær Christian Vilhelm Grønning.

En slesvigsk missionær i Indien og hans elever i 1800-tallet. Studier udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 6. Aabenraa 1991. 175 sider, ill.

Det er en gedigen studie, C. Rise Hansen her fremlægger om en fremtrædende mand i »hedningemissionens« blomstringstid i sidste halvdel af forrige århundrede. Det er missionæren og præsten Christian Vilhelm Grønning, der tegnes et billede af, belyst ved hans livslange virke for ydre mission. Mennesket C. V. Grønning får man derimod kun sporadisk nogle streger til, hans kones navn er end ikke nævnt i teksten, man må søges i personregistret. Ligeledes må man savne en nærmere beskrivelse af, hvordan og med hvilket resultat missionsvirksomheden blev drevet. Det hænger naturligvis sammen med kilde-materialets afgrænsning. Grønnings livsløb tegnes ud fra to trykte og en håndskreven levnedsbekræftelse, alle affattet af ham selv i sammenhæng med missionsvirksomheden. Derudover bygger bogen på et omfattende arkivmateriale fra Norddeutsche Missions-Gesellschaft og Det Danske Missions-selskab, samt på trykte publikationer fra disse og et amerikansk missions-selskab.

C. V. Grønning blev født 1813 i Fredericia, og kom som stor dreng i lære hos en pietistisk præget væver Horn i Kolding. Læredrengen fulgte med, da mester siden flyttede til Flensborg. Her kom han til at leve i det dobbelte sprog- og nationalitetsmiljø; han blev således konfirmeret på tysk, selv om han var blevet forberedt på dansk. Og skønt han aldrig livet igennem afklarede sig nationalt (Guds rige var for ham det vigtigste), hældede han nok med tiden mest til det tyske, ikke mindst efter sit ægteskab med en kvinde fra Hamborg. Som udlært svend begyndte han at deltage i missionsbedetimer, og her begyndte tanken om at vie sit liv til missionærgerningen at vågne.

27 år gammel søgte Grønning i 1840 optagelse på et missionsseminarium i Hamborg, og man kan ikke andet end beundre den omhu, hvormed de potentielle elever bliver prøvet inden optagelsen. Men omsider bliver han indstillet til den femårige uddannelse, der ud over de teologiske fag omfattede både klassiske og moderne sprog samt almindelige skolefærdigheder. I flere bedømmelser omtales med nogen bekymring hans grublende, selvprøvende sind; men dybden i hans kristelige alvor anerkendes tillige.

I 1845 sluttede omsider hans uddannelse, og det blev besluttet, at han og en mere skulle udsendes som ordinerede missionærer til Norddeutsche Missions-Gesellschafts missionsstation i Rajahmundry på den indiske østkyst. Kancelliet i København var dog ikke sindet at give tilladelse til den ønskede danske

ordination, så præsteviet blev Grønning først efter ankomsten til missionsstationen i oktober 1846. Hans hovedopgave var her i begyndelsen at lære det lokale telugusprog.

Vanskelighederne var dog ikke kun sproglige. Det usunde indiske klima fik den ene europæer efter den anden til at bukke under for sygdom eller død, så missionsstationen ofte var underbemandet i lange perioder. Dertil kom, at det tyske selskab ønskede at styre arbejdet i alle detaljer hjemmefra og kun vanskeligt accepterede de mange afvigelser og improvisationer, som arbejdet i marken nødvendigvis måtte være præget af. Hertil kom konfessionelle stridigheder, især på hjemmefronten, men også i nogen måde i marken. Og endelig var der bestandige økonomiske problemer, afhængig som man var af privat indsamlede midler. Problemerne førte omsider til den hamburgske missionsforerings sammenbrud. Situationen klaredes i første omgang ved, at missionsstationen sammen med Grønning blev overtaget af den lutherske synode i New York.

I 1858-60 var Grønning på hjemmeophold, travlt optaget af møder, foredrag og skribentvirksomhed, såvel i Hertugdømmerne som i Danmark. Herfra kan hentes disse ord om missionens dobbelte, sociale og åndelige sigte: »mætte de Hungrige, klæde de Nøgne, føre de Vildfarende til Rette ... derude iblandt de Millioner Hedninger gaae saa Mange, Mange hver Dag over i en gyselig Evighed uden Redning, saavidt vi kunne see.« Afgørende for Grønnings videre virke bliver kontakten med Det Danske Missionselskab og dets mangeårige formand, pastor Chr. Kalkar.

Denne kontakt var så meget vigtigere, som den amerikanske borgerkrig fik pengestrømmen fra New York til at standse, så Grønning tvinges ud i årelange, opslidende forhandlinger til mange sider for at sikre missionsstationens overlevelse og videre virke. I 1866 nøder hustruens sygdom Grønning til at rejse hjem for aldrig siden at vende tilbage til Indien. I stedet kaster han sig ud i et utrætteligt arbejde for at rejse penge til missionen; og han påbegynder, stort set for egen regning, en missionæruddannelse i Haderslev, hvor han havde slået sig ned. Han knytter store forventninger til sin elev Chr. Becker, og han forhandler på skift og jævnsides med missionselskaber i Amerika og Tyskland såvel som med DMS for at sikre midler til hans uddannelse, udrejse og arbejde, men indtil videre resultatløst. Den sværmeriske, men også iltre og selvrådige Becker ønsker at rejse ud uden forhåndstilsagn om støtte, men omsider lykkes det at sammenbringe de fornødne midler. Men karakteristisk for de mange tilbageslag for missions sagen dør Becker kort efter sin ankomst til Indien i 1870. Det lykkes Grønning at få sendt endnu en missionær til Rajahmundry, mens en anden springer fra inden endt uddannelse.

Imidlertid har Grønning måttet søge embede, han bliver i 1868 konstitueret

diakon i Aabenraa med ansvar for den danske del af menigheden. I 1873 bliver han sognepræst i Ballum, men bosætter sig efter sin pensionering i 1888 atter i Aabenraa. Han dør i februar 1898.

Bogens tyngdepunkt ligger i kapitlerne om det mangeårige samarbejde med formanden for DMS, Chr. Kalkar. Deres omfattende korrespondance er bevaret, og det muliggør en uhyre detailrigdom i behandlingen af mødet mellem disse to meget forskellige mænd. Grønning gløder af entusiasme og er bestandig optimistisk mht. de forskellige missionselskabers modtagelse af hans frodige ideer, og endelig er han inderligt forvisset om, at Gud nok skal anvise udveje, også der hvor mennesker ikke kan øjne dem. Heroverfor står Kalkars forsigtige og konservative skøn og hans nøgterne fornemmelse af, hvor stort et engagement DMS vil kunne binde ansvarligt an med. Ofte må læseren dog synes, at det er de rene petitesser, der er på dagsordenen, og det kan ikke undgå at kaste en vis skygge over værkets almene interesse. Men for missionshistorikere må det være en guldgrube.

Jens Bruun

Henning Mathiesen: Hertugens Folk.

Landbruget under Rønhave og Sønderborg Ladegård i tiden inden udskiftningen. Studier, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 7, Aabenraa 1992.

Als er efterhånden den del af Sønderjylland, hvis landboforhold i 1700-tallet vi ved mest om. Per Grau Møllers bog om udskiftningen i Sønderjylland fra 1984 beskrev bønder og husmænds økonomiske forhold på Nordals. Med Henning Mathiesens bog »Hertugens Folk«, får vi nu yderligere et grundigt billede af forholdene i Hørup og Ulkebøl sogne på Sydals. Modsat Per Grau Møller holder Henning Mathiesen sig dog alene til tiden før udskiftningen. I hovedsagen handler hans bog om tiden 1700-1760.

Bogens første væsentlige del er en skildring af den administration, beboerne i de to sogne var undergivet, fra amtmand og guvernør i toppen til bøndernes eget bylag. Det er en solid og grundig oversigt, som i store træk også har gyldighed for andre dele af Sønderjylland. Det er tydeligvis Mathiesens ambition at nå ned og se, hvordan der blev administreret, og hvordan forholdet mellem administratorer og administrerede var. Han konkluderer, at den kongelige amtmand von Platen stod for en effektiv, men distanceret administration, mens forholdene var mere patriarkalske, da hertugerne af Augustenborg tog over. Der er dog ikke foretaget en tilstrækkelig omfattende analyse af enkeltsager til at bære den konklusion.

Herefter når vi til det, der er bogens egentlige ærinde: bøndernes vilkår i de

to sogne. Indledningsvis skildres opdelingen i bol (gårde), kåd og inderstesteder. Det konstateres, at antallet af bol lå fast, mens der blev væsentligt flere inderstesteder eller kåd med tiden. Resten af bogen handler dog helt overvejende om bolsmændene – bønderne – først og fremmest fordi det er dem, der er kilder om.

Henning Mathiesens tese er, at bønderne havde det godt på Sydals. Oftest har man regnet med, at de var hårdt spændt for med hoveri. Forfatteren viser imidlertid, at to tredjedele af bønderne allerede i 1600-tallet fik afløst det meste af hoveriet med en pengeafgift, så de kun skulle møde få dage om året. Den sidste tredjedel fik samme vilkår fra 1752. Bønderne havde efter tidens forhold også pænt store besætninger – ca. 5 køer og 4 heste pr. gård i år 1700 og noget mere et halvt århundrede senere. Det tolkes med rette som et velstandstegn. Endelig undersøger forfatteren, hvor længe hver bonde sad på sin gård med udgangspunkt i Fridlev Skrubbeltrangs tese om, at sikkerhed for besiddelsen af gården var det vigtigste udtryk for social tryghed for datidens bønder. Ved bearbejdelse af et stort kildemateriale kan Henning Mathiesen vise, at forholdene under de to godser var særdeles trygge. Bønderne havde deres gårde de 20-30 år, der svarer til et naturligt generationsskifte, og gårdene blev i de fleste tilfælde i familien.

Mathiesen har gjort sig stor umage for at sammenholde sine to sogne med andre egne. Det er særdeles fortjenstfuldt. Desværre går det delvist galt, fordi han mangler en sønderjysk landbohistorie at orientere sig ud fra. I stedet har han i hovedsagen taget udgangspunkt i den kongerigske landbohistorie, der traditionelt har beskæftiget sig mest med sjællandske forhold. Han fastslår med stor entusiasme, at bønderne på Sydals havde kår som var bedre end noget sted i kongeriget: delvis frihed for hoveri, stor tryghed i besiddelsen af gårdene og store besætninger, der vidner om velstand. Alt det er sandt nok, men det er knap så sensationelt, som det bliver gjort til. Forholdene på Sydals var typiske for store dele af hertugdømmet Slesvig. I de kongelige amter var bønderne også hoverifri arvefæstere, og de var gennemgående også velhavende efter tidens standard. Sydals var derfor ikke hele rigets smørhul nummer ét, men blot en del af de frie og velstående bønders Slesvig. Det er til gengæld værdifuldt at få slået fast, at Als hører hjemme i det selskab og ikke sammen med de sydøstlesvigske godsområder, hvor bønderne havde helt andre vilkår.

Går man i detaljen, er der også visse vurderinger og konklusioner, der næppe holder. Når bønderne på Als især såede byg og havre, var det næppe, som forfatteren synes at mene, fordi deres afgifter skulle ydes i de to kornsorter, men fordi de var de bedste at dyrke på de kanter. Andre kilder viser nemlig, at man også først og fremmest såede byg og havre, efter at afgifterne var afløst i penge. I øvrigt er det forkert, når Henning Mathiesen mener, at afgiften

slugte det meste af høsten. Halvanden gange udsæden i afgift er ikke halvdelen af en byghøst, der angiveligt var på syv fold.

Det går også galt, når Henning Mathiesen søger at finde ud af, hvor de bønder, der ikke overtog gårdene fra faderen, kom fra. Han kan identificere cirka halvdelen, som kom fra Sydals. Flertallet af dem var sønner af bønder, især selvejere. Det er dog åbenlyst forkert, når forfatteren giver sig til at regne procent på dem, han kan identificere, og så fastslår, at 100% var fra Sydals! – Nej, knap 50% var fra Sydals. Dem han ikke kan identificere, er jo efter alt at dømme dem, der kom udefra.

Der er ikke mange klassiske trykfejl i den pæne bog, men til gengæld nogle få, der er meningsforstyrrende. Når der side 60 står, at der var 0,62 bol pr. kåd, så er det faktisk omvendt. Et par sider før har Henning Mathiesen fået byttet om på den jyske og sjællandske definition på bol. Værre er det dog, at opsætningen af bilagstabellerne er gået galt. Adskillige af tabellerne dækker to sider, og i alle tilfælde er de sat sådan, at nederste halvdel af tabellen kommer først, mens tabelhoved først følger på næste side. Det er særdeles beklageligt, da de gode bilagstabeller måske er den vigtigste del af bogen overhovedet.

Bogen har nogle svagheder, der er typiske for det studenterspeciale, der er tale om. De må ikke overskygge, at det er et godt arbejde, der har givet os ét af de hidtil bedste billeder af landbrugernes vilkår på en sønderjysk egn.

Carsten Porskrog Rasmussen

Barselstue og himmelstige.

Samlede digte og salmer af Løjt-deggen Hans Mikkelsen (1720-1796), ved Jens Bruun. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 1991, 219 s., ill., indb.

Der kom meget godt fra den sønderjyske vesteregn i 1700-tallet. Det »sjældne« trekløver af »Brorson«er fra Randerup er de kendte.

Med udgivelsen af »Barselstue og Himmelstige« kommer så endnu en verse-mager og salmist vestfra for dagens lys. Det er deggen Hans Mikkelsen, som sandsynligvis er født i Nr. Løgum sogn, i hvert fald døbt der i 1720, forøvrigt mens Hans Adolf Brorson boede i samme sogn og var huslærer på Slottet i Løgumkloster. Hans Mikkelsen fik sit mangeårige virke i Løjt, og det er den nuværende Løjt-præst, Jens Bruun, der har formidlet den fine udgivelse og forsynet den med en god introduktion. På den mærker man optagethed og viden om byens gamle degn, som nok kunne gå hen og blive et godt lokaltema på Løjtland. Det er en fornøjelse, når sådanne sager findes frem og giver en egn historie og litterær kontur, og jeg tror det for en egn betyder mere, end man måske i første omgang forestiller sig. Hvad var Vedersø uden en Kaj

Munk og Husum uden en Theodor Storm? Randerup ville være ukendt uden Brorson. Det er mærkeligt nok. De åndelige værdier tæller godt med i en ellers praktisk og jordnær dagligdag.

Så bliver spørgsmålet jo, om den gamle Løjt-degn Hans Mikkelsen er andet end et lokalfænomen. Er hans produktion så markant, at den på områder står litterært mål? Den er i hvert fald både omfangsrig og varieret, selv om meget sandsynligvis er tabt for altid. Der er skillingsviser og dramatiske vers og så de sager, jeg først fordyber mig i: Hans *salmer*.

Han er virksom i de år pietismen afløser ortodoksien. Det ser ud til, at de pietistiske strømninger kunne vække både folk og digtere. Og alligevel bliver det ikke i den ret blodige og våndefulde pietistiske salmeafdeling, man får blik for hans virkelige talent. Det er nok for svært digterisk at dukke op mellem Kingo og Brorson og blive bemærket. Men hans sandsynligvis sidste salme: »Overflødighed for Mangel« eller »En velsignet sommer for en trang vinter forandret efter Guds milde forsyn « er en bemærkelsesværdig tekst. Den er stadigvæk så vidt jeg ved enestående i sit på en gang kristelige og konkret samfundsengagerede syn.

Det er en salme der i første omgang og i sin begyndelse minder om Brorsons mesterværk: »Op al den ting som Gud har gjort«, og som i Brorsonproduktionen også er en helt anderledes salme, der skal bevise Guds eksistens og almagt. Når Brorsonsalmen øjeblikkelig melder sig, er det også fordi versemålet hos Mikkelsen er det samme som Brorsons. Det sidste kan være en tilfældighed, men jeg tvivler på det er det. Brorsonsalmen er nok kendt eller bare hørt og har spillet med i inspirationen. Mikkelsens salme er sandsynligvis skrevet i 1784, mener præsten og salmekenderen Urban Schrøder, der har fundet frem til netop det år ved hjælp af meteorologiske data. Det år gav en god høst efter et år med misvækst og sult i mange hjem.

Hans Mikkelsen skriver:

Gak ud omkring i Mark og Eng
Opløft fornuftig Øje
Giv Agt på Alting der i Fleng.
Og merk på dette nøje.

Det andet vers er slet ikke dårligt. Mens du ikke kan andet end blive stum af undren over hvad du ser, taler væksterne om Guds forsyn:

Du må, ja Du ei andet kan –
End i Forundring dale,
Mens Væxterne af Jordens Sand
Kan om Guds Forsyn tale.

Det guddommelige forsyn i naturen vækker os:

Og fyre ret vor Andagt op
til Pris og Tak og Ære
Vidt over alle Stjerner Top
Vor store Gud at bære.

Hans Mikkelsen bruger sin andagt og Guds godhed til at fyre op under sig selv og alle andre, så de får sagt tak. Det er ikke så usædvanligt, men så bliver Mikkelsen endnu mere konkret og vover sig ud i et socialt engagement, en revselse af de rige, som har benyttet de fattiges hunger til at tjene penge og holder kornet tilbage til priserne er steget mest muligt. Over for Guds runde godhed bliver sådan noget helt umuligt. Hvem tror I, I er, spørger han:

Du slog Dit Hjerte og Din Bing (kiste)
Så tidt i Laas og Lukke,
Naar hine efter Korn omkring
Gik bort og maatte sukke

Mon du vel varst en Spire værd
udaf det meget, meget?
Mon du vel regne kan især
En Kjerne for dit eget?

Mon Du Din Omhu og Din Flid
Din Forråd kan tilskrive?
Mon du et Strå vel nogentid
Den mindste Væxt kan give?

I hele vores salmeskat kan jeg ikke komme i tanker om så konkrete sociale tiltag. Ovenikøbet må man regne med, at man på Løjtland havde styr på hvem pengepugerne var. Der er ingen tvivl om, at Guds godhed her har fyret op under Mikkelsen. Han bliver konkret som Jesus selv, når han lærte sin samtid. Det får man ikke bare venner af, hvilket også blev Mikkelsens erfaring. Salmens sidste vers er knap så originale. De ligner den Brorsonske tone meget i lovsangsopfordringen, men Mikkelsen forbliver jordnær salmen igennem. Her er hverken engle eller en himmel, der svarer Amen.

Salmen her er en undtagelse. De andre salmer er ikke dårlige, men ordinære. De billeder Mikkelsen bruger i dem, er brugt nogle gange før og efter. Vi kender dem bedst fra Kingos passionssalmer, hvor de står stærkt og originalt. Her er Kingos register udsat for rigeligt blod og tårer og tørst. Navnlig det sidste har Mikkelsen konkret begreb om. Ganske spændende er hans salme om eddiken, som man byder Jesus på korset, da han tørster. Det har virkelig

gjort indtryk på Hans Mikkelsen, at man kunne byde en døende sådan noget surt stads.

Staae stille, staae o Menneske!
Ved Øjet hen, betragt og se,
Hvad Jesu tørre Tunge fik
i Dødsens Vee til Afskeeds-Drik.

Naar Vellyst-Drik hos Dig får Smag
Da tænk på den ret grumme Dag
På hvilken i så suur en Skaal
Din Jesus drak Dit Synde-Maal

Den berømte Løjt-altertavle synger med i passionssalmerne. »Det er, som jeg for Øje saae« eller »Det er ret, som jeg for mig saae« siger han, når han beskriver lidelsen. Han ser meget af det fra degnestolen i Løjt kirke:

Jeg seer, Du hænger der til Spee
I tusind Piines Svier,
Jeg seer, hvor Du i grusom Vee
Det saaret Legem' vrier,
Jeg seer Du flyder i Dit Blod
Med gennemnaglet Haand og Fod
Og alting taalig bier.

Jeg seer, hvordan Dit dyre Blod
Af Korset, som en stridig Flod,
Nedrinder og nedregner.

Også i de *verdslige sager* viser Hans Mikkelsen sig som en god iagttager og en dygtig rimer. Men han kan mere end det, og det er nok afgørende for, at fok tager hans rimerier til sig. Han har sind til at fremstille sagernes slette tilstand i sognet med kritisk solidaritet. Han er ikke bare en iagttager men en medlever i og med sit skrivi. Det er læseværdigt altsammen endnu. Man får kendskab til Mikkelsens tid, specielt på de områder, som berører digteren. Han berører sjældent emner han ikke kender til bunds fra dagligdagen. Versene er fulde af detaljerede iagttagelser. Når han konstruerer ud over dagligdagen bliver han dårlig og uinteressant.

Landsbyens palaver om hvorvidt, man skal ansætte en smed og drikkegildet efter Niels Jensens begravelse har Wessel-tone over sig. »Ode ved en Svirebroders grav« anmelder allerede i titlen en solidaritet, så man ved, at her skal der ikke moraliseres oppe- eller udefra.

I et andet mere teoretisk og langt fjernere digt lader han Diogenes komme fra dødsriget for at undersøge verdens tilstand. Diogenes begynder sin undersøgelse hos degnene, hvis tilstand han generelt finder yderst slet. Til sidst kommer han også til Løjt og ser på Mikkelsens skrivelser, men de kvalificerer ikke til noget som helst:

Han baade Lidt og Stort udi mit hele Eie,
 Ei glemte, at han jo det undersøgte nøje.
 Hver bog han lukte op, hvert Titelblad besaae.
 Omsider kom han der, hvor mine Verse laae.

Han fik saa op sin Pen, skrev her og der en Glose,
 Men Ingenting hos mig han noget ville rose. –

Disputten om ægteskabets velsignelse eller forbandelse mellem Anke Jordemoder og den ugifte Jacob Muus er både banal og klassisk. Teksten kunne bruges til ægteskabsrådgivning eller -undervisning i dag. Anke Jordemoders mange plusser til ægtetstanden og Jacobs realistiske minusser ligner vor tids mandkvinde-debatter. Måske er slutningen lidt illoyal over for plusserne i ægteskabsargumentationen, idet det antydes, at jordemoderens engagement i gifteforetagendet har privatkapitalistisk incitament. Hun vil gerne have noget mere at bestille.

Ud fra dette digt og en hel del andre kunne det se ud, som ægteskabet var et generelt og stadigt problem i Løjt i 1700-tallet, og meget tyder på, at det også har været et af Mikkelsens egne, nære problemer. Emnet er for ham uudtømmeligt og så påfaldende, at han formaner sig selv til at finde et nyt tema:

Hold derfor op min Pen, du nu omskjæres maae.

Mikkelsens Tobaksvise er også aktuel og helt i vor tids smag. Han taler om tobakken som kompensation for virkeligheden og om dens økonomiske hærgen. Tilsidst slår han på de dødbringende, helbredsmæssige skader:

I Pattebrødre, som paa Piben altid gumle,
 Med Eders Munde mod de Dødes Rige mumle,
 Hvor vil det falde tungt naar I aftakke maae,
 Og Pibe og Tobak ei med på Reisen faae.

Opsamlingen og genudgivelsen af Hans Mikkelsens digte er et prisværdigt arbejde, godt for Løjtland og alle os andre. Det er et originalt og omfattende poetisk kig tilbage i tiden, som vi nok kan blive klogere af. Verden forandrer sig, lyder det så tit, særlig for tiden, og det er sandt nok, men endnu mere

forbavsende er det dog, at alt ligner det gamle så meget, som Mikkelsens poetiske sind og udtryk viser os det.

Man ville gerne nærmere på selve digterpersonen, men det er nok ikke rigtig den tids facon. Der holdes afstand. Man passerer hinanden på en vis afstand, løfter hatten til hilsen og tak. Og tænker videre over det spændende møde. Lokaliteten er kommet nærmere efter bekendtskabet med digterdegnen i Løjt.

Selve udgivelsen er en fornøjelse at have med at gøre: forordet, udstyret og ordlisterne bagi. »Barselstue og Himmelstige« skal have ros og fortjener opmærksomhed og interesse fra langt flere end den historisk interesserede sønderjyde.

Jens Rosendal

Bjørn Svensson. »Rechte herr weg« – en replik.

Henrik Becker-Christensens og Kim Furdals artikler om hærvejen i Sønderjyske Årbøger 1991 har foranlediget redaktør Bjørn Svensson til denne indsigelse – om betydningen af »Rechte herr weg« og om hærvejen ved Skodborghus.

Dr. phil. Henrik Becker-Christensen er i Sønderjyske Årbøger 1991 vendt tilbage til Hærvejen med nyt materiale om et lille problem, som vi tidligere har diskuteret i »Sønderjysk Månedsskrift« 1984 p. 173-177 og 241-243 uden at nå til enighed. Det drejer sig om tolkningen af den påskrift, som den gamle kartograf Johannes Mejer i 1649 har givet en vejgren nord for Immervad. »*Rechte herr weg*« har han kaldt den. Men betyder rechte den rette eller den højre? Becker-Christensen holder på højre, og anledningen til, at han har taget sagen frem påny, er den, at han har fundet støtte i en tekst, hvor Mejer genbruger en vending af Danckwert om vejgafflen i Toldsted, hvor den højre gren gik til Haderslev, den venstre til Ribe. Johannes Mejer kunne altså godt bruge højre og venstre på denne måde, når han i en tekst skred frem gennem landskabet.

Men i det omstridte tilfælde har forklaringen den hage, at Johannes Mejer skrev betegnelsen på det venstre ben i vejgafflen ved Immervad. Derfor er jeg altid gået ud fra, at rechte her ikke kunne betyde den højre, men måtte betyde den rette, den rigtige eller oprindelige hærvej.

Problemet er, at Becker-Christensen må kunne pege på en venstre hærvejsgren, når han vil fastholde, at Rechte herr weg er den til højre. I sin bog »Hærvejen i Sønderjylland« har han p. 122 set landskabet fra syd og opfattet »Rechte herr weg« som liggende til højre for en anden hærvej, Pottervejen, på en kortere strækning, hvor disse vejforløb ikke faldt sammen. Deroverfor gjorde jeg opmærksom på, at forfatteren forvekslede en mindre vej over

Arnitlund med Pottervejen, der gik gennem Over Jerstal et par kilometer vestligere.

I Sønderjyske Årbøger har Becker-Christensen så fundet en ny løsning ved nu at se sagen fra nord. Han har to forslag. Set fra Haderslev kunne Rechte herr weg være den højre, hvis man betragtede Oksevejen fra Haderslev til Immervad som den venstre. Eller man kunne gå til Kolding og betragte vejen over Haderslev til Immervad som den venstre vejgren.

Netop dette, at Becker-Christensen den ene gang ser sagen fra syd og udpeger den venstre vej vest for den rechte og næste gang ser sagen fra nord og nu lige så heldigt finder det efterlyste venstre vejforløb øst for den rechte, viser, hvor upraktisk det er at anvende højre og venstre som geografiske begreber, når man ikke lige netop står i en vejgaffel. Men Mejer var en meget praktisk mand, og han skrev tydeligt og klart »Rechte herr weg« paa det venstre ben i vejgafflen ved Immervad. Da han givetvis har kendt forskel på venstre og højre ben, går jeg ud fra, at rechte-stemplet sat på venstre ben ikke kan betyde højre.

Min opfattelse er, at Mejer har lagt et eller andet historisk perspektiv i karakteristikkene af den nævnte vejstrækning som den rette hærvej eller herrevej. Arkivar Kim Furdal, der i en samtidig artikel i Sønderjyske Årbøger 1991 støtter Becker-Christensens teori, afviser, at min forklaring kan have nogen mening, og det er jo trist nok. Desværre kan jeg heller ikke møde op med en definitiv løsning. Jeg har nævnt forskellige muligheder, med lidt forkærlighed for tanken på de hærlædte herrer, der var på vej til den gamle valplads på Sommersted Hede. Hertil nåede Henrik Løve i 1156 med sin støtte til kong Svend Grathe, og her havde hertug Valdemar i 1293 (året efter, at han havde givet Haderslev en stadsret) indfundet sig med 1400 riddere til hærmøde med kong Erik Menved. Mange sagde, at hertugen kunne have vundet den danske krone, om han havde kæmpet mod den underlegne danske styrke, men det blev til forlig. Vi kan imidlertid ikke vide, hvad Johannes Mejer har tænkt på i 1649, og jeg har derfor sluttelig henstillet forholdet som en uløst gåde. For resten har dette sproglige problem med højre eller rette aldrig været vigtigt for mig.

Derimod har jeg tillagt det betydning at kunne påvise, at Hugo Matthiessen havde uret, da han fejede Mejers Rechte herr weg til side med en bemærkning om, at den ikke kunne føre frem til Høgelund på grund af terrænet, endsige altså til Sommersted Hede. Jeg forstår, at Becker-Christensen nu har accepteret vejens eksistens endda lige til Kolding, og det kan jeg kun være tilfreds med.

Da jeg i 1984 med min lille sønderjyske vejhistorie »Fra Hærvej til Motorvej« afrundede de angreb, jeg i Sønderjysk Månedsskrift 1967 havde indledt på Hugo Matthiessens dengang sakrosankte hærvejslinie, kunne jeg notere, at

ingen af de argumenter, han havde fremført for sin placering af *Skodborg som det store midtjyske overgangssted over Kongeåen*, havde holdt stik. I stedet var jeg gået ind for Foldingbro.

Jeg havde analyseret hærvejsfærdselens sammensætning og havde vurderet, at både pilgrimmene, de handlende og studedriverne måtte have den tids storby, bispesæden Ribe med dens centre og studemarked, som mål eller mellemstation. Og fra den midtjyske hærvej gik forbindelsen til Ribe som bekendt over Foldingbro. Selv om man ikke skulle til Ribe, kunne det være en fordel at følge den store vej over Foldingbro til det sønderjyske vejsystem, der siden oldtiden havde haft en diagonal struktur med retningen nordvest/sydøst.

Nord for Kongeåen, altså i Nørrejylland, kunne Hærvejen følge hovedvandskellet, men det kunne ikke lade sig gøre syd for Kongeåen, hvor hovedvandskellet bugter sig ude i det bakkede østland. Derfor blev hærvejene syd for Kongeåen til vadestedsveje, senere broveje.

I det nordslesvigske vejbillede er der to centrale vadesteder med hver sit vejsystem, det ene østvendt, det andet vestvendt. De fører begge over Sønderå og er kun skilt fra hinanden af Hjarup Mose og en afstand på 3,7 km i luftlinie. Det drejer sig om Immervad, der fører Oksevejen til Haderslev og Rechte herr weg til Kolding, men som med Adelvejen også har forbindelse til nordvest, medens Vester Immervad helt sigter på Ribe og Foldingbro med sin vejvifte, hvor hovedvejen er Pottervejen.

Selv om der har været indbyrdes forbindelser mellem de to vejsystemer, er der helt klart tale om to vadesteder med hver sine hovedveje, men Hugo Matthiessen sammenblandede sporene fra dem og opfattede alene Immervad som målet, for der stod jo fra 1649, at her gik den rette hærvej. Hugo Matthiessen så stort på, at Johannes Mejer havde tegnet denne vej som en forbindelse fra Immervad over Sommersted, Stepping og Frørup til Kolding; Matthiessen gjorde alene brug af betegnelsen den rette hærvej, og det var et misbrug, der førte ham på vildspor.

Men turismen klamrer sig stadig til Hugo Matthiessens Skodborgrute, og det sker tilsyneladende med videnskabens velsignelse. Poul Enemark har fastholdt linien i sin artikel om Hærvejen i *Kulturhistorisk Leksikon*, bind VII, 1962 (dog med det væsentlige forbehold, fremhævet i tidsskriftet »Historie« 1990 side 478, at studedrifterne ikke fulgte Hærvejen undtagen i Hertugdømmerne), og den samme rute gentages i »Historisk Atlas Danmark« fra 1988.

Kim Furdal hælder også til Skodborgruten. Han mener, at en befaling 1579 dokumenterer hærvejstrafik over Skodbrog, men det er en misforståelse. Studedriverne over Foldingbro, der hidtil havde skullet fremvise toldseddel fra Ribe, kunne fra 1579 til 1580 i stedet betale tolden i Skodborghus inden

passagen over Kongeåen, der stadig gik over Foldingbro. Befalingen bekræfter således kun studetrafikken over Foldingbro.

Når Kim Furdal regner med, at den gamle hærvej over Skodborghus »mistede sin officielle status« ved oprettelsen af toldstederne i Kolding og Ribe efter middelalderen, må det siges, at der kendes ingen tegn på en sådan officiel status. Toldstederne i Ribe og Kolding blev da heller ikke oprettet med studeforordningen af 1475, som vist er det, Furdal tænker på.

Hvad der bekymrer mig, er den nyeste forsknings trang til at se veje overalt. Med måde er betragtningen korrekt. Men man skal ikke i billedet af vejmulighedernes mangfoldighed udvande betydningen af hovedlandevejene, – adelveje, hærveje, Kongens hærstræde eller hvad de nu kaldtes. Der skyldes stadig rimeligt sikre vidnesbyrd om, at Skodborg har hørt til dette selskab og har haft andet end en sekundær vej at præsentere.

Bognyt

Hertug Hans Hospitalet i Haderslev.

Udgivet af Konservatoratet. Forlaget Gammelting Haderslev, 1991, 96 s., indb., ill.

Hertug Hans den Ældre satte mange spor i Haderslev. Slottet Hansborg er borte i dag, men Latinskolen, Hjørteapoteket og Hertug Hans Hospitalet præger endnu bybilledet. Fra oprettelsen i 1569 var hospitalet byens vigtigste sociale stiftelse. Her fik op til et halvt hundrede gamle bolig og delvis underhold. Først i 1983 var alderdomshjemmet dage talte, og 1987-89 kunne en omfattende restaurering gennemføres.

Den smukke bog markerer arbejdets afslutning, og den fastholder de mange iagttagelser, som blev gjort i forbindelse med restaureringen. Arkivar Jakob Røjskjær beretter kortfattet om husets historie som stiftelse og alderdomshjem. Her kan man bl.a. læse om stiftelsens funktion som långiver eller bank i byen. Desværre er der ikke blevet plads til en bred skildring som afløser af Achelis' redegørelser fra 1926 og 1927. Man kunne have ønsket sig, at lejligheden var benyttet til mere omfattende studier i det righoldige kildemateriale. En spændende beretning om den sociale forsørgs historie kunne være blevet resultatet.

De arkitekturhistoriske kapitler er bogens tyngdepunkt. Arkitekterne Henrik Gram, Jørgen Overby og Jørgen Toft Jessen belyser sammen med arkæologen Lennart S. Madsen kyndigt bygningshistorien. Oprindeligt var der kun én øst-vest-vendt længe i én etage og med kælder under vestenden. Først i 1600-årene blev den udvidet med en længe mod nordvest, i 1725-26 suppleret med en tilsvarende længe mod syd. I 1787 tilføjedes den smukke annektsbygning, og i 1846 blev bygningerne mod Lavgade forhøjet, og en ny etage blev skudt ind. Bygningshistorien oprulles klart og ledsaget af instruktive tegninger og gode fotos.

Hospitalets sandstenstavler er et kapitel for sig. Stenkonservator Leif Vogensen påviser, at dele af den store våbentavle på vestgavlen oprindeligt må have haft en anden placering – formentlig på Hansborg slot.

Afsluttende berettes om restaureringens forløb, og det smukke slutresultat er fastholdt i fine fotos. Tysk resumé, ordforklaring og register gør bogen let tilgængelig. Alt i alt en smuk og letlæst tryksag om et af de ældste huse i Haderslev.

L.N.H.

Mare Balticum. Beiträge zur Geschichte des Ostseeraums in Mittelalter und Neuzeit.

Festschrift zum 65. Geburtstag von Erich Hoffmann. Udgivet af Werner Paravicini. Kieler Historische Studien, Bd. 36. Sigmaringen 1992. 504 s., indb., ill.

Erik Hoffmann er født 16. juli 1926 i Flensborg, og på sin 65 års dag hyldedes den flittige forsker med et festskrift. Værket indledes af Lorenz Rerup, der skildrer vennen Hoffmann og hans vej til professorstolen i Kiel samt de faglige initiativer, der er udgået herfra. Derefter følger hele 34 bidrag fra danske, slesvigske og holstenske historikere, arkæologer og kunsthistorikere. Emnerne spænder vidt: fra folkevandringstidens stormandsgrave og Slesvigs retslige stilling i senmiddelalderen til SSW's rolle i landdagen og mindretallets nutidige position i Sydslesvig. Det kan være på sin plads at give et par smagsprøver.

I en lærd artikel af Christian Radtke kan man læse om den forskydning i byfunktioner, der fandt sted fra Hedeby til Slesvig i 1000-tallet. Radtke undersøger kilderne fra Magnus den Godes regeringstid (1042-47), og behandler det møde mellem kongen og den saksiske hertug, som fandt sted i 1042. Ud fra kilderne til slaget ved Lyrskov hede i 1043, samt det faktum, at et kongesæde og en biskopskirke ved midten af 1000-tallet lå nord for Slien, mener Radtke at kunne fastslå, at mødet i 1042 fandt sted i den nuværende Slesvig by. Yderligere kan forfatteren ved hjælp af møntprägningen fra disse år give en indtrængende analyse af den kult, som kong Magnus opbyggede i Slesvig omkring sin fader kong Olaf den Hellige.

Rødderne til vore dages masseforbrug bliver skitseret af Ulrich Lange, der skriver om handelen med dagligvarer på landet i Slesvig og Holsten. Han mener, at forbruget af en lang række varer mangedobledes i tiden mellem 1700-tallets midte og 1820'erne. Takket være årsmarkedene og de omreisende handlende og bissekræmmere blev helt nye forbrugsmønstre grundlagt, bl.a. vandt kaffe, te og sukker indpas i landdistrikterne i denne tid.

Historisk bevidsthedsdannelse er emnet for en artikel af Michael Salewski. På interessant vis følger forfatteren eftermålet efter det danske nederlag ved Egernførde 5. april 1849. Fra tysk side benyttede man i de følgende hundrede år denne begivenhed til national oprustning, til den ideologiske retfærdiggørelse af kejser Wilhelms flådeopbygning og til anti-dansk propaganda. Også fra dansk side kunne man imidlertid under besættelsen bruge episoden til at hente styrke i. Salewski anskueliggør klart, hvordan historiske opfattelser formes af skiftende tiders behov.

Til den politiske historie hører et bidrag af Kurt Jürgensen. Han skildrer udenrigsminister Christmas Møllers besøg i Flensborg i dagene 17.-18. august 1945. Christmas Møller tog her med udgangspunkt i det danske konsulat kontakt med landråd Tiedje, førende medlemmer af mindretallet, de engelske tropper samt tyske slesvigere. Der blev under møderne fremført stærke meninger; eksempelvis påstod Samuel Münchow: »Der er kun et af to at gøre: flytte grænsen eller opgive kampen«. Christmas Møllers erklærede synspunkt, at grænsen lå fast, blev muligvis noget rystet; men grundlæggende ændredes intet i holdningen, der jo på trods af de stærke kræfter for grænserevision i hans eget parti også skulle tegne den fremtidige danske politik.

Alt i alt, der er noget for næsten enhver smag, for alle med historisk interesse i Slesvig og Holstens historie. Samlet må værket siges at give en god introduktion til den forskning i den regionale historie, der finder sted med udgangspunkt i Kiels Universitet. Et talende vidnesbyrd om den rolle, Hoffmann selv har spillet for udforskningen af landenes historie, er den omfattende bibliografi over hans publikationer, som afslutter festskriftet.

Bjorn Poulsen

Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt (udg.): Pferde für Europa. Pferdehändler Johann Ahsbahs & Co, Steinburg 1830-1840.

Quellen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, 1. Kiel 1991. 329 s.

Hestehandel og hestehandlere er et emne, som historikerne med urette har forsømt, eftersom eksporten af heste var en vigtig indtægtskilde for det danske monarki fra slutningen af 1700-tallet og op gennem 1800-tallet. I årene 1833-38 udgjorde hesteudførselen således 15-20% af den samlede eksportværdi, d.v.s. næsten lige så meget som okserne. Med sin udgave af hestehandler Johann Ahsbahs' kopibog 1830-38 og forskellige regnskabsnotitser har Lorenzen-Schmidt ydet et væsentligt bidrag til at indhente det

forsømte. Værdifuld er ikke mindst den fyldige indledning på 60 sider om hestehandlens betydning og organisation, der også rummer en kort levnedbeskrivelse af Ahsbahs. En dansk version af denne indledning er publiceret i *Bol og By, Landbohistorisk Tidsskrift* 1991:1. Det fremgår her, at den store eksport af heste fra Danmark navnlig skyldtes de europæiske hæres efterspørgsel efter de svære jyske heste til kavalleri og artilleri. Om hestehandler Johann Ahsbahs (1777-1848) fra Steinburg i den holstenske Elbmarsk anfører Lorenzen-Schmidt, at han tilhørte Krempermarskens elite af læsende, markedsorienterede handelsbønder, men at han langt fra var nogen sjælden bondetype i hertugdømmernes landbrug. Bevarede bonderegnskaber og -dagbøger i Landsarkivet i Aabenraa taler således samme sprog (bl.a. gårdejer og kvæghandler J.J.Friis, Kopsholt). – Kildeudgavens gode registre gør det nemt at udnytte bogen også til slesvigsk hestehandels historie.

HSH

Die Niederlande und der europäische Nordosten. Ein Jahrtausend weiträumiger Beziehungen (700-1700).

Vorträge Symposium Kiel, 8.-11. Oktober 1989. Hrsg. v. Hubertus Menke. Wachholtz Verlag, Neumünster 1992. 347 sider, ill.

I 1989 arrangerede det nyoprettede Institut für Landesforschung ved Kiels Universitet et møde, der skulle belyse Slesvig og Holstens historie. Specielt blev der i programmet lagt vægt på landenes funktion som formidlere og modtagere af indflydelse og varer fra Nederlandene.

Nu foreligger de 14 indlæg fra mødet i trykt form. Der er en række sproghistoriske bidrag. G.de Smet skildrer således generelt forholdet mellem nederlandsk og nedertysk og redegør i interessante specialartikler for sprogforholdene blandt nederlænderne på Slesvigs og Holstens vestkyst i 16-1700-tallet. En egentlig historisk redegørelse for nederlændernes samfund i Glückstadt leverer G.Köhn.

Nederlændernes emigration til 1600-tallets Slesvig og Holsten skete på baggrund af religionsstridighederne hjemme, men kontakterne havde rødder helt tilbage i forhistorien. Det fremgår af M.Müller-Wille's klare og perspektivrige oversigt over handelen i Hedeby og omegn i tiden 700-900. Han demonstrerer, hvor tætte forbindelser, der allerede i vikingetiden var til Nederlandene. De middelalderlige forhold, specielt i Nordfrisland, forfølges i bidrag af E.Hoffmann, H.Unverhau og A.Panten. Særligt fint ind i sammenhængen passer Pantens nuancerede diskussion af den nordfrisiske middelalderlige stormandsklasse, som netop blev rig på handelen sydover.

Publikationen omfatter et helt årtusinde og kan naturligvis ikke byde på en syntese, men den fremlægger dog vigtige brikker til opbygningen af et samlet billede.

Bjørn Poulsen

Erich Riewerts und Brar C.Roeloffs: Broder Riewerts.

Föhringer als Grönlandfahrer von Kopenhagen. Wachholtz Verlag, Neumünster 1991, 335 s., indb., ill.

Karrige levevilkår tvang i ældre tid den mandlige befolkning på vestkystens øer fra Pellworm til Rømø ud på havene, som søfolk i fart fra Holland, Hamborg, Altona, Flensborg, København og andre byer. Tidligt gik mange på hvalfangst til Grønland/Davids Strædet eller Spitsbergen/Svalbard. Senere foretrak de fleste at tjene på han-

delsskibe, og øerne nød alle godt af den florissante tids blomstrende danske søfart. På Føer fastholdt mange dog farten til Grønland, og Den Kongelige Grønlandske Handels skibe fra København blev for en stor del bemanded med folk fra Føer, helt frem mod år 1900.

Forfatterne til denne store og smukke bog tilhører selv de gamle Grønlandsfarerfamilier. Bogen er bygget op omkring den stovte kaptajn Broder Riewerts (1773-1854). Fra 1786 og frem til 1819 tjente han med afbrydelser Grønlandsfarten, og talrige slægtninge gjorde det samme. I egenskab af skibsførere og koloniforvaltere førte de omhyggelige skibs- og handelsjournaler, som spændende og anskueligt fortæller om de barske sejladser, om hvalfangsten og om livet i handelsstationerne på Grønland. Bogen graver dybt i de mange kilder i Rigsarkivet og landsarkiverne.

Efter ofte 30 års hård tjeneste i Grønlandsfarten slog kaptajnerne sig som regel til ro på fødeøen som landbrugere. Broder Riewerts indlagde sig særlig fortjeneste ved udbedring af digerne efter de skrækelige stormfloder i 1824 og 1825 – og kong Frederik 6. gjorde ham i 1830 til Dannebrogsmænd.

Bogen fortæller den berømmelige historie om de kendte Føer-slægter – Bohn, Faltings, Ketelsen, Riewerts m.fl. Det er personal- og lokalhistorie på højt plan, ledsaget af slægtstavler, tabeller og fine billeder. Men bogen rækker videre. Den viser, hvor snævert Vesterhavsoerne var forbundet med den danske helstats søfart. Hvem skulle tro, at man skal søge et værdifuldt stykke Grønlands-historie i en bog om søfartsfamilier fra Føer?

L.N.H.

Hans Rühmann: Der Schiffbau am Steinberger Haff.

Jahrbücher des Heimatvereins der Landschaft Angeln 1991, s. 101-152, ill. Særtryk i Chronik des Kirchspiels Steinberg. Sonderband 3, 1992.

Byerne på Slesvigs østkyst var i ældre tid kendt for deres søfart, og det gav arbejde til mange skibsbyggere. I Flensborg, Ekernførde, Aabenraa, Sønderborg, Kappel og Arnæs lå de vigtigste skibsværfter. Men også langs Flensborg fjord blev der bygget skibe – bl.a. i Egersund, Rønshoved og Stranderød. Størst var byggeriet i Stenbjerg sogn i Angel på den anden side af fjorden. Hans Rühmann har kulegravet de meget spredte kilder og belyser skibsbyggeriet i Stenbjerg-hav frem til 1872. Hans afhandling er et værdifuldt bidrag til dansk søfartshistorie.

I tidsrummet 1748-1872 kan påvises mindst 143 skibe på i alt ca. 4000 kommercelæster bygget i Stenbjerg-hav. Alene i den florissante tid 1791-1807 blev der bygget 74 skibe på op til 104 kommercelæster. Mange blev solgt til Flensborg og Aabenraa. Stenbjerg-hav var endda den næststørste fremmede leverandør af skibe til Flensborg. Det gav arbejde til op mod 20 skibstømrere, indtil Englønderkrigene fra 1807 lagde stordriften stille. I de gode 1850'ere blev der atter bygget anselige skibe i Stenbjerg-hav, men fra 1860'erne måtte det lille værft give op over for en ny tids krav om store jernsejlskibe og dampkraft.

Afhandlingen følger skibsbyggeriets op- og nedgange i takt med konjunkturerne og belyser skibenes vej til køberne, ud på de store have eller i småskibsfarten. En fortegnelse over alle 143 skibe med oplysninger om deres sejladser og skæbne afslutter artiklen. Kort sagt en mønstergyldig og velskrevet studie, som bør finde læsere uden for det snævre lokalområde.

L.N.H.

Små private personarkiver i Rigsarkivets 4. afdeling.

Ved Hans Kargaard Thomsen. Rigsarkivet 1989, 298 s., indb.

Med mellemrum har Rigsarkivet udgivet registranter over private arkiver, til stor hjælp for de besøgende. Med udgivelsen af Små private Personarkiver i 1989 foreligger nu endnu et hjælpemiddel for forskerne, det være sig til studiet af Danmarks historie eller slægtsforskning.

Oversigten omhandler mere end 3000 personarkiver, hvor de ældste er fra 1400-tallet og de yngste fra vore dage, og afleveringerne er kommet fra alle egne af landet, og fra folk af alle samfundslag. De adelige slægter er stærkt repræsenteret, de havde i mange tilfælde tilknytning til statsadministrationen. Men også præsteslægter fylder flere sider. Der er selvbiografier fra skolefolk, forfattere og officerer. Kendte personer inden for handel, læger, landmænd og ingeniører møder man også, for blot at nævne nogle. Og en del har tilknytning til Sønderjylland.

Om hvert arkiv er der givet kortfattede oplysninger med årstal, navn og stilling. Alle er små arkiver på højest et læg. Alt i alt en god håndbog for enhver, der søger i fortiden.

P.A.

Noter og nyt

Nekrologer

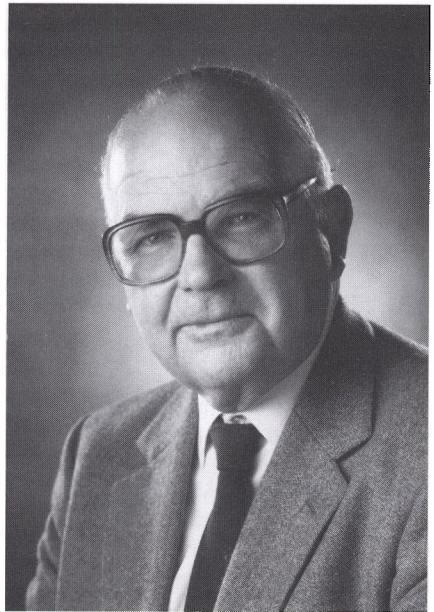
Knud Fanø, Flensborg. 1919-1992

Atter må der skrives mindeord over en af de mænd, der gennem årtier har været med til at sætte præg på Historisk Samfunds arbejde, og som har været med i udviklingen fra den lille forening på omkring 1000 medlemmer til senere godt 3000.

Knud Fanø fødtes den 15. februar 1919 i København i en embedsmandsfamilie, men kom som dreng 1931 til Tønder, hvor hans fader var blevet toldforvalter. På Tønder Statsskole, hvor han begyndte i 3. mellem i skoleåret 1931/32, påvirkedes og lærte han af det kulturelle ungdomsarbejde, som udfoldedes omkring skolen, og som især prægedes af lektorerne Åge Rosenkjær og A. Egeberg Jensen. Han blev student 1936 og bestod skoleembedseksamen i København 1945 i fagene historie, dansk og latin, man han kunne senere også undervise i oldtidskundskab og gymnastik. Efter eksamen var han et års tid lærer ved Akademisk Kursus i København, men kom derefter 1946 til Tønder Statsskole som timelærer, og sammen med sin hustru Else, født Clemensen, kunne de fra deres bopæl i Møgeltønder i rigt mål deltage i ungdomsarbejdet og andre kulturelle aktiviteter omkring forsamlingshuset, som de boede lige overfor. Endvidere deltog de i foreningsarbejde i Tønder, hvortil de flyttede efter et par års forløb – ja, det er næsten ubegribeligt, hvor meget arbejde i og uden for skolen, det unge ægtepar kunne overkomme. De var med i ledelsen af statsskolens ekskursioner og lejrskoleophold, og Knud Fanø selv instruerede skoleteaterforestillinger. I 15 år fra 1947-62 var han redaktør af elevforeningens skrift »Guldhornet«. Endvidere kunne han i en årrække overkomme at være forstander for civilundervisningen ved Tønder Kaserne, og 1947-60 havde han endog nogle timer i historie på statsseminariet. Og ikke nok med det. I otte år fra 1954-62 var han medlem af Tønder byråd, fra 1958 endog af magistraten repræsenterende Det konservative Folkeparti, hvis lokale formand han var. I nogle folketingsvalg var han tilmed partiets kandidat. Han var designert til at afløse borgmester Johan Paulsen, men foretrak 1962 stillingen som rektor ved Duborg-Skolen i Flensborg.

Sin interesse for udviklingen nord og syd for grænsen havde han fået indpodet i skoleårene i Tønder, og den vedligeholdtes under studieårene i København. Her hørte han til den kreds af unge, der sluttede op omkring studenterforeningen Heimdal, og sammen med bl.a. Fr. Thygesen, Erik Haunstrup Clemmensen, O.M. Olesen og Johs. Hoffmeyer var han fra efteråret 1944 med til at forberede Sydslesvig-politikken ved krigens afslutning. I Tønder fortsatte han arbejdet for Sydslesvig og blev medlem af forretningsudvalget for den lokale afdeling af Grønseforeningen. Han var formand for Sydslesvigsk Udvalg i Tønder amt og i mange år medlem af forretningsudvalget for gymnasielærernes fadderskab for Duborg-Skolen.

Allerede 1948 blev han medlem af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland, og denne bestilling kunne han naturligvis fortsætte med, efter at han i 1962 var blevet rektor for Duborg-Skolen, som han ledede med fast hånd indtil pensioneringen 1989. I hans tid udvidedes gymnasiet med en sproglig linje, og kronen på hans arbejde var den store udvidelse i 1979, hvorved skolen fik plads til op mod 900 elever. Om hans store betydning for skolen vidner de mange varme mindeord i Flensborg Avis af kolleger,

*Knud Fanø.
Foto Remmer 1989.*

venner og andre fremtrædende personligheder inden for det danske mindretalsarbejde. Man får gennem disse indlæg et meget stærkt indtryk af, hvor anset og respekteret han var som skolemand, og hans flid og grundighed fremhæves – en rektor af den gamle type.

Uden for skolen deltog han meget aktivt i det folkelige oplysningsarbejde. Allerede 1964 blev han formand for Sydslesvigsk Forenings foredragsudvalg, 1971-88 var han formand for Voksenundervisningsnævnet, en tid var han formand for Flensborg Avis' støtteforening, og endelig blev han på det sidste en kort tid formand for den flensborgske Borgerforening. Som foredragsholder har han sammen med fru Else vel talt og underholdt i de fleste nord- og sydslesvigske forsamlingshuse, og også fra kongerigske kredse var der bud efter ægteparret.

Men her i Sønderjyske Årbøger er det naturligvis især hans arbejde inden for Historisk Samfunds styrelse, der skal omtales. Undertegnede, der har kendt Knud Fanø fra dreng og de unge år, genoptog bekendtskabet med ham, efter at han 1946 var vendt tilbage til vor fælles vestslesvigske hjemstavn, og vor fælles interesse for folkeligt historisk arbejde medførte snart, at han kunne overtales til at overtage kassererposten i Historisk Samfund efter Hans Neumann. Sammen med kassererhvervet fulgte dengang ikke blot opkrævning af medlemskontingent og udsendelsen af de to årlige halvbind af Sønderjyske Årbøger, men også forsendelse af bøgerne i den voksende skriferække. Dette arbejde udførte ægteparret Fanø i samdrægtighed til styrelsens og medlemmernes fulde tilfredshed i årene 1948-55.

Fanø var med i det snævrere udvalg, der forberedte omstruktureringen af foreningen 1955 og afløste nu forstander Hans Lund som medredaktør af Sønderjyske Årbøger, medens Olav Christensen overtog kassererhvervet og ekspeditionen. Det er som redak-

Knud Fanø – en glad og respekteret rektor omgivet af sine elever. Foto fra Duborg-Skolen juni 1973.

tionssekretær for Sønderjyske Årbøger, at Fanøs hovedindsats inden for foreningen har ligget. Det var hans opgave, at de to halvbind udkom til tiden forår og efterår og fra 1972 i én indbundet årbog. Der var et ganske betydeligt arbejdspress forbundet med at få denne årbog klar til udsendelse i begyndelsen af december, men det lykkedes almindeligvis, idet skiftende medredaktører dog fra 1972 overtog ansvaret for årbogens artikel-del. Selv har Fanø ikke leveret større artikler til årbogen, men har til gengæld bidraget med anmeldelser og især korte omtaler til Bognyt.

Knud Fanø var ikke den lærde, historiske gransker. Han var først og fremmest den pædagogiske formidler og redaktør, der kunne tilrette manuskripter og læse korrektur – meget væsentlige opgaver ved en god årbog. Han har som Heimdal-student medvirket ved et skrift »Sydslesvig«, 1945 og Heimdals Festskrift, 1945. I Nordslesvigs åndelige Genforening, festskrift til H. Lausten Thomsens 70-årsdag 1948, skrev han om »Sønderjysk indsats i dansk videnskab efter 1920«, og i hjemstavnsbogen »Landet bag Digerne«, 1956 har han skrevet kapitlerne »Guldhornene fra Gallehus« og »Brydningstider«. Betydeligst af hans arbejder er vel nok den fine levnedsskildring af seminarielærer Claus Eskildsen i Tønder Statsseminariums jubilæumsskrift 1988, men også i det flotte værk om »Det unge Grønsøværn«, 1983, som han skrev sammen med Inger Bjørn Svensson og Fr. Rudbeck, har han leveret et væsentligt bidrag fra en tid, han selv intenst har levet med i som dreng og ung – en tid, som i høj grad var med til at sætte præg på hans udvikling og senere virke.

Inden for Historisk Samfund vil naturligvis især Knud Fanøs redaktionsarbejde ved Sønderjyske Årbøger blive mindet, men også hans virke som næstformand i de senere år er med til at indskrive hans navn på en hædersplads i foreningens historie. Man kunne have undt ham nogle gode år efter pensioneringen i 1989. Han var i færd med indsamling og bearbejdelse af materiale vedrørende de sydslesvigske vandelæreres virksomhed, da døden 1. maj 1992 efter nogle måneders svær sygdom indhentede ham, der tidligere ikke havde kendt til sygdom. Det var godt, at han og Else i fællesskab 1990 nåede at få Grænseforeningens kulturpris tildelt. Sjældent har en pris været bedre placeret.

Peter Kr. Iversen

Hugo Lildholdt, Aabenraa. 1906-1992.

Historisk Samfund for Sønderjyllands kasserer gennem 16 år, 1968-84, bankdirektør Hugo Lildholdt, døde den 12. maj 1992 i en alder af næsten 84 år. Han var født den 24. juni 1906 i Nørby på Løjt som søn af gårdejer Falle Madsen Lildholdt og hustru Marie, født Petersen. Den velbegavede dreng kom på Aabenraa Statsskole, hvor han tog realeksamen 1925, og derefter påbegyndte han en uddannelse som bankmand, først som elev i Den nordslesvigske Folkebank i Aabenraa, og derefter fortsatte han uddannelsen i København og Ålborg. Vendt tilbage til Aabenraa blev han 1933 kasserer i Folkebanken, hvor han avancerede til bogholder 1943 og til direktør 1953, en stilling som han beholdt til pensioneringen 1973. Han var således med i forberedelsen af den store fusion, der skulle blive til Sydbank. Vel var Lildholdt direktør, men han opgav aldrig den snævre kontakt til kunderne. Havde han et ledigt øjeblik, benyttede han dette til at hilse på dem ved ekspeditionsranken. Mange har således af denne solide bankmand fået gode råd.

Ikke uden grund måtte han på det lokale plan påtage sig mange tillidshverv, hvoraf her blot nogle skal nævnes. Han var i en årrække kommunal revisor og kasserer i

*Hugo Lildholdt.
Foto 1991.*

Købmandsforeningens bestyrelse. Hugo Lildholdt, der tilhørte en meget national bevidst slægt, var i en årrække kasserer i Aabenraa amts Grænseforening, og den 26. maj 1968 valgtes han til kasserer i Historisk Samfund for Sønderjylland, en stilling som han lagde mange kræfter i, og som han professionelt skøttede på bedste vis til styrelsens og medlemskredsens store tilfredshed. I hans tid som kasserer voksede foreningens årsbalance fra 273.796,78 kr. i 1969 til 1.191.732,54 kr. i 1983, tal der til fulde belyser foreningens aktivitetsudvidelse og dermed også væksten i hans arbejde. Hans lyst til dette var båret af stor interesse og kærlighed til det historiske arbejdes trivsel i landsdelen, specielt til hans kære Løjt. Her var han født og båret, her fandt han sin hustru, i sommerhuset i Spramhuse kunne han hente kræfter til dagens dont, og på Løjt kirkegård kom hans støv til at hvile. Vi, der havde årelangt samarbejde med ham, vil i taknemmelighed mindes hans venlige og muntre sind og den nidkærhed han udviste overfor de opgaver, han påtog sig.

Peter Kr. Iversen

Arkiver og institutioner

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1991.

I året 1991 optog diskussionen om en ny arkivlov ikke blot store dele af den danske arkiververden men også kredse langt inde i den historisk interesserede del af befolkningen. Især spørgsmålet om en lempelse af tilgængelighedsreglerne og deres administration stod i centrum, men også samarbejdet mellem de statslige arkiver og de efterhånden mange kommunale og lokalhistoriske arkiver fyldte godt i avisernes spalter, og hvor diskussionen ellers blev ført. Nogen afslutning nåedes ikke i indeværende år, men med den nye kulturminister Grethe Rostbølls tilkendegivelse af, at hun gik ind for en liberal linie, kunne man med forhåbning se frem til en acceptabel løsning. Også syd for grænsen debatteredes arkivlov, nemlig for delstaten Schleswig-Holstein. På foranledning af den danske landdagsmand i Kiel, Karl Otto Meyer, indbød Landdagens udvalg for kultur, ungdom og uddannelse tre danske repræsentanter, arkivar Lars N. Henningsen, Flensborg, landsarkivar Grethe Ilsoe, København, og undertegnede landsarkivar Hans H. Worsøe, Aabenraa, til en høring i udvalget, hvor der var lejlighed til at gøre de danske synspunkter gældende over for udvalget. Det er vor opfattelse, at Karl Otto Meyer, og dermed de danske synspunkter, fik en betydelig indflydelse på den endelige, meget liberale arkivlov for delstaten Schleswig-Holstein.

Også på anden måde havde Landsarkivet et godt samarbejde med kolleger syd for grænsen, idet landsarkivaren i september var indbudt til som repræsentant for de udenlandske gæster at tale ved indvielsen af det nye landsarkiv i tilknytning til Prinsens Palæ i Slesvig.

Landsarkivets personaleforhold har i det forløbne år kun undergået enkelte ændringer. Arkivar Bjørn Poulsen vendte 1. oktober tilbage fra uddannelsesstjenesten på Rigsarkivet, men afløstes dér af arkivar Hans Schultz Hansen. Fra 11. marts fik Landsarkivet omsider bevilget vikar for den arkivar, der var på uddannelsesophold i København. I denne stilling tiltrådte cand.mag. Kim Furdal.

Besøget på læsesalen var let stigende i forhold til 1990, nemlig til 4960 mod 4668, heraf 536 førstegangsbesøgende. Der foretoges 13.152 ekspeditioner mod 13.178, men her må tages i betragtning, at en del af de 44.000 kopier, der produceredes i årets løb, var kopier af kirkebøger til selvekspedition på læsesalen, som dermed var med til at

rationalisere arbejdsgangen og mindske sliddet på de originale bøger. Der blev meddelt oplysning om 190 fødselstidspunkter mod 156 og indført 646 rettelser og tilføjelser i kirkebøger og personregistre mod 833 i det foregående år. Endelig blev der udført 209 historiske undersøgelser som svar på skriftlige forespørgsler.

Medens denne del af statistikken ikke udviser de store udsving, gælder dette ikke modtagelsen af nye afleveringer, som mere end tredobledes i forhold til 1991, hvilket naturligvis gav meget ekstra arbejde. Fra statslige embeder modtoges således 280 m mod 100 m året før, og fra kommunale 213 m mod 42 m. Afleveringen af private arkivalier beløb sig til 10 m mod 13 m året før. Samlede afleveringer ialt 504 m mod 155 året før. Afleveringerne skyldes dels pladsmangel hos myndighederne og Landsarkivets inspektion i årets løb hos samtlige dommere og politimestre, men dels også en intensivering af Landsarkivets indtægtsdækkede virksomhed. Der er her særlig grund til at fremhæve en indgået kontrakt med A/S Tele Sønderjylland om ordning af arkivet helt tilbage til genforeningen, altså også omfattende det gamle 2. Ingeniørdistrikts arkiv. Dette store arbejde var endnu ikke afsluttet ved årsskiftet. Men også på det kommunale område har vi fået store arkiver hjem, nemlig fra Rødekro, Nr. Rangstrup og Sundeved kommuner samt Aabenraa sygehus. De store afleveringer resulterede i, at Landsarkivet sidst på året kunne udsende første bind af en trykt registratur over sønderjyske kommunalarkiver ved Kim Furdal. Da arkivar Hans Schultz Hansen inden afrejsen til København nåede at færdiggøre en nyordning af de præjisiske herredsfogders arkiver, har Landsarkivet i 1991 ligeledes kunnet udsende en trykt registratur over disse ved Hans Schultz Hansen: Herredsfogderiarkiver fra Nordslesvig 1868-1889.

Blandt de private afleveringer er særlig grund til at bemærke en samling pergamenter modtaget fra fhv. overbibliotekar Johannes Tang Kristensen, indsamlet af hans far folkemindesamleren Evald Tang Kristensen i Sønderjylland, afdøde biskop Frode Beyers privatarkiv og dele af malerinden Fransiska Clausens privatarkiv indeholdende breve og skitser.

Også i 1991 har Landsarkivet og dets medarbejdere deltaget i forenings- og oplysningsarbejdet og været repræsenteret ved internationale kurser og kongresser som de nordiske arkivdage i Härnösand (landsarkivaren), de nordtyske arkivdage i Neumünster og en konference i Madrid om europæiske staters finanser før år 1800 (arkivar Bjørn Poulsen). Arkivar Bjørn Poulsen har desuden været 1. officielle opponenter ved Poul Kruses disputats ved Farmaceutisk Højskole om medicinpriserne i Danmark før 1645.

Landsarkivet arrangerede i september en mindre udstilling af Aabenraa-arkivalier i anledning af Aabenraa Festuge og husede i december vandrestillingen »Søger, og I skal finde« fra Landsarkivet i København om kvindehistorie i arkivalierne suppleret med sønderjyske arkivalier. Udstillingen blev åbnet af fhv. amtsrådsmedlem Helga Hørflück, Skodborg. I åbningen deltog bl.a. den netop udnævnte, men endnu ikke tiltrådte rigsarkivar Johan Peter Noack.

Som det er fremgået af de seneste års beretninger, har Landsarkivet gennem snart mange år i stigende grad været plaget af nedsvivende vand fra de flade tage, uden at det er lykkedes at få en særbevilling igennem. Efter besøg af Kulturministeriets sagsbehandlere og senere af en arkitekt fra Byggedirektoratet, skar ministeriet sidst på året igennem og gav Landsarkivet en ekstraordinær bevilling på godt 2 millioner kroner til udskiftning af tagene over hele det nye bygningskompleks efter projekt og tegninger udført af arkitektfirmaet Jørgen Stærmoose i Odense. Licitation over arbejdet blev afholdt i Landsarkivets foredragssal den 12. december 1991. Det var en glædens dag for Landsarkivet.

Hans H. Worsøe

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1991.

Studieafdelingen kan igen se tilbage på et travlt arbejdsår.

Mag.art. Stine Wiell, der tiltrådte sit stipendium den 1. august 1989, fratrådte atter den 31. juli 1991. Hendes forskningsemne var »Oldtidsminder i Sydslesvig, deres historie og ideologiske brug«. Opholdet ved Studieafdelingen resulterede i et udkast til en indgående skildring af »Den kongelige Samling af Nordiske Oldsager« i Flensborg 1852-64. Hun har beskrevet denne samlings tilblivelseshistorie, opbygning og skæbne efter 1864 samt samlingens betydning for dansk og tysk arkæologi. Også efter stipendiets ophør fortsætter hun sit arbejde med manuskriptet til en bog om den historisk betydningsfulde »Flensborg Samling«.

Bibliotekslektoren afsluttede i efteråret redigeringen af W.L. Christiansens store manuskript »Meine Geschichte der sozialdemokratischen Partei Flensburg 1945-1954. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch«. Dette spændende kapitel om en væsentlig periode i Sydslesvigs efterkrigshistorie søges udgivet i 1992. I samarbejde med arkivar Lars N. Henningsen skrev bibliotekslektoren »Die dänische Minderheit im Landkreis Flensburg«, som er et bidrag til »Der Landkreis Flensburg 1867-1974« bind 2, som udgives af Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte. For tiden skriver bibliotekslektoren »Die dänische Minderheit in Südschleswig«. Afhandlingen er et bidrag til en bog om mindretallene i Nord- og Sydslesvig, som Landeszentrale für politische Bildung der Landesregierung vil udgive i 1992. Foredraget »Die Bedeutung von 1848 für die dänische Bewegung in Südschleswig«, som bibliotekslektoren holdt i Hatsted i begyndelsen af november måned, udgives af Beirat für Geschichte i 1992. Desuden holdt bibliotekslektoren enkelte foredrag i SSF's regi og skrev nogle boganmeldelser.

Den 20. november udgav Studieafdelingen bogen »Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig – et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991«. Bogen, der er skrevet af Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre, blev vel modtaget af pressen.

Som i de andre år har en række tyske og danske eksamenskandidater drøftet deres sydslesviske emner med Studieafdelingens medarbejdere.

Johann Runge

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1991.

I 1991 har Arkivets opsøgende virksomhed og en del spontane henvendelser fra publikum medført en stadig strøm af nye afleveringer. Der er indgået 83 bind og 372 pakker, eller i alt 38,2 løbende hyldemeter, fordelt på 10 m i gruppen private personarkiver, 20 m foreningsarkiver, 6 m institutionsarkiver og 1,5 m erhvervsarkiver. De omfattende og meget forskelligartede afleveringer har medført et betydeligt ordningsarbejde. Alligevel har registreringen stort set kunnet følge trop med tilvæksten.

Samarbejdet med Dansk Kirke i Sydslesvig er udbygget og har medført afleveringer fra menighederne i Aventoft, Helligåndskirken i Flensborg, Lyksborg, Slesvig, Sønder Brarup og Tønning.

Af særlig betydning er store, samlede afleveringer fra Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger og SSV's landssekretariat. Dette materiale rummer et rigt stof til fremtidige undersøgelser.

Andre væsentlige afleveringer er under forberedelse. Med Dansk Generalsekretariat/SSF er truffet aftale om aflevering af Generalsekretariatets arkiv frem til 1980, og også med Dansk Skoleforening er der ført drøftelser med henblik på fremtidige afleveringer.

Arkivets udbygning til den centrale kildesamling for det danske mindretal er med andre ord i god gænge.

Der er konstateret et stigende antal henvendelser om benyttelse af Arkivets samlinger fra både tysk og dansk side.

Sammen med landsarkivarerne i Aabenraa og København har arkivaren været inddraget i rådgivning omkring udarbejdelsen af en »Landesarchivgesetz« for Slesvig-Holsten. Loven blev vedtaget i landdagen i Kiel den 25. februar 1992.

Blandt nye afleveringer kan nævnes: 53 afleveringer til gruppen personarkiver – herunder familien Alberts, Osterhever (1893-1980), pastor Ove Buur, Sdr.Brarup (f. 1912), skoleleder Johannes Fink, Valsbøl (1915-88), overbibliotekar Torben Glahn, Flensborg (1904-89), familien Hoffmann, Slesvig (1903-60), fa. J.Jessen & Co. Nachf., Flensborg (1897-1970), provst/biskop Hans Kvist, Flensborg (1911-80), familien Lassen, Strukstrup (1631-1990), revisor Hans Mathiesen, Gram (1911-1990), grosserer Peter Michaelssen, Lunderskov (1884-1953), skoleinspektør Jørgen Pors, Vojens (f. 1911), generalsekretær Frants Thygesen, Flensborg (1914-89), familien Uldall, Flensborg, bankdirektør Johan Wrang, Flensborg (1891-1964) m.fl.

15 afleveringer til gruppen foreningsarkiver – herunder SSF Aventoft, Flensborg 7-8. distrikt, Kappel, Nykirke, Satrup, Strukstrup, Tønning og Valsbøl. Desuden Borgerforeningen, Flensborg, Flensborg Y's Men's Club, Sydtønder amts landboforening, KFUK, SdU og SSV's Landssekretariat m.fl.

7 afleveringer til gruppen kirkearkiver – herunder Aventoft, Flensborg-Helligåndskirken, Lyksborg, Slesvig-Ansgar, Sønder Brarup og Tønning.

Arkivfortegnelser er udarbejdet over alle de nye afleveringer, og udgivelse af oversigter over samlingen af foreningsarkiver og kirkebøger er nu nært forestående.

Lars N. Henningsen

Institut for grænseregionsforskning, 1991.

Institut for grænseregionsforskning havde i 1991 en størrelse og et aktivitetsniveau, der ligner de nærmest forudgående år. Der var det meste af året 15 ansatte, heraf 10 videnskabelige medarbejdere.

Den samfundsvidenskabelige gren af instituttet var i 1991 kendetegnet ved en stor spredning i emner – en blanding af nogle få store projekter og mange mindre.

Studiet af erhverv og arbejdsmarked i grænseregionen har været centralt for instituttet i adskillige år og vejede også godt til i 1991. Der er foretaget flere analyser omkring turisme i Sønderjylland, hvoraf den største er trykt i bogen »Økonomiens struktur og udviklingsmuligheder i den dansk-tyske grænseregion«, der er blevet til i et samarbejde mellem instituttet og Institut für Weltwirtschaft i Kiel. Et andet hovedemne har været kortlægningen af serviceerhvervene i Sønderjylland, og under det projekt udkom i 1991 bogen »Serviceerhverv i de sønderjyske egnsudviklingsområder« af Susanne Bygvrå og Gert Jørgensen.

Uddannelse og arbejdsmarked er et andet forskningsområde, som instituttet har beskæftiget sig med i en del år. I 1991 var adskillige medarbejdere involveret i større og mindre projekter inden for dette felt. Nævnes kan blandt andet et projekt om uddannelse som produktionsfaktor, analyser af de videregående uddannelser og tekniske skoler i landsdelen og arbejde med den regionale arbejdsmarkedsmodel AMOR.

Kulturpolitik og kulturøkonomi er derimod et ret nyt forskningsfelt for instituttet. I 1991 har to medarbejdere deltaget i projekter om følgerne af den nye fritidslov og om

kulturens samfundsøkonomiske rolle. Begge finder sted i samarbejde med Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut.

Inden for sprogforskning blev der i 1991 arbejdet videre på projektet »Mødet mellem sprogene« samt på et projekt om lokalsamfundets sprog, der sigter mod udarbejdelse af undervisningsmateriale.

På det historiske felt er udforskningen af de nationale mindretals historie instituttets mest ambitiøse projekt. Det har løbet gennem adskillige år, men satte sig nye spor i 1991. Først og fremmest udsendte direktør Johan Peter Noack tobindsværket »Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-47«, der giver en omfattende skildring af de mest spændende år af det danske mindretals historie og grænsespørgsmålets placering i dansk og engelsk politik. Johan Peter Noack og Henrik Becker-Christensen har desuden begge skrevet artikler og holdt foredrag om mindretalsspørgsmål.

Den anden hovedlinie i instituttets historiske forskning har de sidste år været erhvervs- og lokalhistorie. Carsten Porskrog Rasmussen udsendte i maj måned bogen »Her er himlen altid blå. Naturgas Syds første ti år.« Den afslutter instituttets udforskning af det omstridte gasselskabs historie. Med stor glæde tog vi i 1991 hul på to projekter inden for nyere sønderjysk lokalhistorie – Tønder bys historie 1920-70 og Bov kommunes historie 1920-90.

Med udgangen af 1991 fratrådte Johan Peter Noack efter knap fem år som leder af instituttet. Han har i den forløbne tid arbejdet med at fastholde instituttets samfundsvidenskabelige profil og samtidig bidraget til at styrke den historiske. I sine år på instituttet har han selv forsket i det danske mindretals historie, som han foreløbig har udsendt fire store bind om. Johan Peter Noack er nu tiltrådt som rigsarkivar. Hans efterfølger på instituttet er dr.phil. Henrik Becker-Christensen, der har været ansat på instituttet siden 1976, og som i de senere år har været humanistisk forskningsleder.

Carsten Porskrog Rasmussen

Museer

Haderslev Museum

Ifølge sin vedtægt er Haderslev Museum arkæologisk museum for hele Sønderjyllands Amt samt almindeligt kulturhistorisk lokalmuseum for kommunerne Christiansfeld, Haderslev og Vojens. Sidstnævnte indebærer, at museet indsamler genstande bredt fra de tre kommuner, samt at der ydes en særlig service over for skolerne, de kommunale forvaltninger og de lokalhistoriske foreninger i området. Udover de aktiviteter, der foregår på museet, arrangeres der løbende en række mindre særudstillinger på bibliotekerne og andre steder i kommunerne.

Sådan har det været i mange år, og det har vi fra museets side været godt tilfredse med. Hovedparten af vores publikum kommer fra de tre kommuner, og kulturhistorisk set udgør området en helhed. Gennem de senere år er der imidlertid sket en stærk stigning i omfanget af henvendelserne til museet med tilbud om genstande eller med ønsker om medvirken i en lang række forskellige projekter og arrangementer. Det har nødvendiggjort, at vi må foretage en hård prioritering og afslå mange tilbud om genstande eller om museumsrelevante opgaver. For at øge mulighederne for at dække behovet i alle tre kommuner har museets bestyrelse siden slutningen af 80-erne ført en række uformelle drøftelser med repræsentanter for Christiansfeld og Vojens kommuner. I dag

er det kun Haderslev kommune, der deltager i museets finansiering. Hvis Christiansfeld og Vojens inddrages, vil det betyde et væsentligt løft for museumsarbejdet ikke blot i disse kommuner, men i området som helhed. Vi håber på, det vil lykkes at etablere et sådant samarbejde.

Indsamling og undersøgelser

Museet gennemførte i 1991 i alt 13 arkæologiske undersøgelser, hvilket er mindre end halvdelen i forhold til året før. Faldet skyldes, at museet fra årsskiftet 1990/91 af ressourcemæssige årsager har måttet fraskrive sig en række opgaver, som så i stedet er varetaget af Nationalmuseet. Selv om museets egne udgravninger er skrumpet i mængde, er der dog stadig mange vigtige fund imellem. Her skal fremhæves de fortsatte undersøgelser af stenalderbopladsen ved Slivsvø, jernalderbebyggelsen på Hammelev Nørremark, Løgum Klosters vandmølle samt føljetonen: forsvarsværket »æ vold« ved Øster Løgum.

Men 1991 bød også på flere spændende nyheder. I Skelde Overballe på Broagerland undersøgte museet en stor overpløjet gravhøj, som viste sig at indeholde en velbevaret langdyse fra den tidlige del af bondestenalderen samt herover en høj fra ældre bronzealder med et meget rigt gravfund. Fortidsmindet var så godt bevaret, at det efter udgravningen heldigvis blev besluttet at bevare det på stedet. Desuden skal nævnes påvisningen af én af de meget sjældne boplads fra ældre bronzealder i Brunde nær Rødekro, samt undersøgelsen af to store, velfrænsede gårdanlæg fra 1. årh. e.Kr. ved Stepping vest for Christiansfeld. Endelig blev 1991 året, hvor det efter mange forsøg endelig lykkedes at få lavet et snit gennem den såkaldte stadsgrav i Aabenraa, der på uforklarlig vis skærer sig gennem den gamle bykerne umiddelbart syd for kirkebakken. Den viste sig som en ca. 20 m bred og op til 4 m dyb grav, som tydeligvis har været vandførende.

Udover de arkæologiske udgravninger foretoges i samarbejde med Museet på Koldinghus en større etnologisk undersøgelse af livet på Haderslev/Kolding-egnens store gårde. Undersøgelsen, der for størstedelen blev finansieret af Statens Museumsnæv, var et led i forarbejdet til årets sommerudstilling.

Arkiv, magasin

Det omfattende arbejde med overførsel af museets protokoller og registre til EDB er fortsat, fra august 1991 under ledelse af mus.insp. Stine Wiell. Arbejdet skrider godt fremad, men mange års arbejde og betydelige investeringer i maskiner og programmer venter forude. Vi regner med at have passeret årtusindeskiftet før hele museets registrering er lagt om. Gevinsten af dette kæmpearbejde bliver udvidet service på en række områder, lettelse af daglige rutiner og sidst men ikke mindst et bedre overblik over samlingerne.

Udstillinger og anden formidling

Museet havde i 1991 ca. 21.000 besøgende, 19.500 på hovedmuseet og 1.500 i Vognsamlingen. Herudover skal lægges et ukendt antal tusinde, som har set museets vandreudstillinger, besøgt udgravninger eller deltaget i ekskursioner. Der har været afholdt i alt 10 særudstillinger, hvoraf Haderslev Kunstforening tegner sig for to og fotogruppen »Kama« for en enkelt. Blandt særudstillingerne skal især fremhæves den velbesøgte sommerudstilling »Landet med de store gårde«, som fortalte om livet på de store landbrug i Kolding-, Christiansfeld- og Haderslev-området. I april og maj vistes udstillingen »Antikens ansigt« med en række udvalgte græske og romerske marmorbuster fra Ny Carlsberg Glyptotekets værdifulde samlinger. Herudover skal nævnes en udstilling

Udgravningen af langdysse og bronzealderhøje ved Skelde Overballe, her fanget af et F-16 fly. (Foto: Flyvevåbenet).

om hattens kulturhistorie, lånt fra museet i Grindsted, samt juleudstillingen »Kaner og bjældeklang« med kaner fra Slesvigske Vognsamling.

Udover de mange særudstillinger i huset har museet i 1991 haft 2 udstillinger på vandring rundt på biblioteker, andre museer m.v. Det drejer sig om udstillingen »Bogstaveligt talt«, som blev produceret i samarbejde med Museet på Sønderbog Slot i 1987,

og som indtil udgangen af 1991 har været vist i det ganske land. Ny er derimod en plancheudstilling om fortidsminder i Sønderjylland, fremstillet i tilknytning til udgivelsen af et hæfte om samme emne.

Af andre væsentlige nyheder i 1991 kan nævnes, at museets forhal er blevet bygget helt om. Indgangspartiet er adskilt fra den øvrige forhal, hvilket har givet mulighed for at indrette en »Museumsbutik«, og desuden er »Cafetten« blevet nymalet og ryddet for automater, således at væggene kan bruges til mindre særudstillinger. Ændringerne har allerede vist deres berettigelse. Adgangsforholdene til museet er blevet lysere og mere overskuelige samtidig med, at indretningen af butikken har betydet en pæn omsætningsfremgang.

På grund af de mange, store særudstillinger og forberedelserne af udstillinger i forbindelse med Haderslevs byjubelåm lå det påbegyndte arbejde med en fornyelse af den faste oldtidsudstilling stille det meste af 1991. Nyopstillingen af Årupgård-fundet blev dog færdiggjort, så den store jernaldergravplads nu frembyder sig for de besøgende med både en større genstandsmængde og en forbedret information.

Steen Wulff Andersen

Aabenraa Museum og Jacob Michelsens Gård i Kolstrup.

Nyheder i drift og bygning

Museerne bliver stadig mere udfordret af udviklingen i disse år. En strøm af nye udstillingsoplevelser kommer til, samtidigt stiger ønskerne om at udnytte museernes viden og store samlinger, og alt dette sker tilmed på baggrund af, at den offentlige økonomi bliver stadig strammere. Den nødvendige omstilling har museerne i Sønderjylland indledt ved et grundigt planlægningsarbejde i 1991.

Planen, som amtets statsanerkendte museer har udarbejdet, søger at styrke de særlige specialer, som hvert af museerne har, samtidig med at det alsidige ansvar for den enkelte egns kulturhistorie opretholdes. I Aabenraa er det specialerne søfart, landboforhold og boligkultur man ønsker at styrke, bl.a. ved at øge samarbejdet mellem museerne i Sønderjylland.

En af hensigterne med museernes fælles perspektivplan er endvidere at øge samarbejdet med nabokommunerne. Fra Aabenraa Museum ydes der gennem konsulentvirksomhed, gennem udlån af udstillinger og enkeltgenstande i stigende grad bistand til bl.a. Bov, Rødekro og Lundtoft kommuner. Det er sket i meget forskelligt omfang, lige fra tre måneders konsulentarbejde for Bov Museum til vurdering af bevaringsværdien af f.eks. en smedie.

Eftersøgning af magasinplads med et rimeligt bevaringsmiljø har været et gennemgående spørgsmål hele året, og det er kun lykkedes at finde en midlertidig løsning. Der er bl.a. en meget stor gave af værktøj og landbrugsredskaber, der har gjort, at der måtte findes plads, indtil tingene kunne udstilles. Det vil de blive, når der er skaffet midler til at restaurere huggehuset på Jacob Michelsens Gård, hvortil der er udarbejdet et projekt.

Indvendigt er hele havneudstillingen, der var noget nedslidt efter otte års brug, blevet fornyet. Et af museets klenodier, den dekorationsmalede panelstue fra Løjt, er blevet brandsikret, ved at de bløde masonitplader, som dannede vægge ved opsætningen i 1956, er blevet udskiftet med gipsplader.

På Jacob Michelsens gård er indhegningen blevet tilpasset til det fredede haveanlæg. Der er sat et stendige mod syd i stedet for cementstensætningen fra 1965. Mod nord er fyrretræer og eternithegn blevet erstattet af en tjørnehæk med et par pæretræer. Endelig

er gavlen på stuehuset gået efter, ovnhuset kalket, og andre mindre vedligeholdelsesarbejder udført.

Det må fremhæves at langt den største del af årets bygningsarbejder kun har kunnet udføres som beskæftigelsesordninger, under amtets naturforvaltning og som jobtilbud. Tilmed har vi haft stor glæde af en militærnægter med et godt håndslag.

Endelig må det med, at museet hvert år får udført konserveringsarbejde, dels af en tre-fire malerier i samlingerne af kunst og skibsportrætter, dels af forskellige genstande, som kan varetages på museernes fælles værksted i Gram.

Undersøgelser og udgivelser

De større undersøgelser, som museet tager op, bliver som regel gennemført over flere år. Også det forudsætter midler udefra, og i 1991 blev der fra staten givet betydelige ekstra tilskud.

Året før var der foretaget en registrering af bevaringsværdier i alt byggeri før 1940 i hele Aabenraa kommune. Den blev udført for Planstyrelsen, og hertil havde museet i samarbejde med Henrik Fangel og John Kronborg Christensen lavet en udredning af de kulturhistoriske sammenhænge, der ligger bag helhederne i de forskellige kvarterer, landsbyer og andet. I 1991 blev undersøgelsen sammenfattet af de tre ovennævnte, og udgivet som »Kommuneatlas for Aabenraa«. Det giver en oversigt over forudsætninger i landskab og byudvikling for de særligt karakteristiske træk i kommunens bebyggelse. De vigtige helheder er beskrevet sammen med byggeskikken, og endelig er bevaringsværdierne beskrevet i enkeltheder og husene kortlagt. Det er en meget nyttig og smukt illustreret bog, som Planstyrelsen har udgivet, men desværre til en pris, som kun få kan betale.

Arbejdet med begravelseskikke og kirkegårde er fortsat og er bragt et meget stort skridt videre. Der er indsamlet erindringsstof, som belyser tiden ca. 100 år bagud. En lang række udvalgte kirkegårdes udvikling og form er beskrevet. Endelig er materiale i offentlige arkiver gennemgået, så gravskikken kan følges tilbage i 1700-årene.

Museet har dernæst taget hul på det store arbejde med udpegning af bevaringsværdige gravminder i Aabenraa provsti. I nært samarbejde med menighedsråd, gravere og provst er de første fem kirkegårde, Bov, Felsted, Adsbøl, Kværs og Hellevad, blevet gennemgået, og man er blevet enige om hvilke gravminder, der skal udpeges. De udpegede gravminder er dernæst blevet grundigt beskrevet og fotograferet af restaureringsarkitekt Henrik Gram.

Som det sønderjyske hovedmuseum for søfart er Aabenraa Museum gået med i et projekt om småskibsfart fra Egersund og Flensborgfjord-egnen. Museet har indsamlet erindringer om hverdagslivet til søs og i småskipperfamilierne, og dette er blevet udvidet med en større indsamling, som Bent Vedsted Rønne fra Institut for Folkemindevidenskab har foretaget. Interviewene belyser den nære sammenhæng mellem teglværksproduktion og de gode sejladsmuligheder fra den lange fjordkyst.

Endelig fik museet mulighed for at lade restaureringsarkitekt Mette Boesen opmåle og beskrive Brunsgård i Løjt Skovby. Gården er kun moderniseret ganske lidt siden 1950-erne, og både stuehuset og avlslængerne har derfor bevaret mange træk, som ellers ikke kan ses i dag. Netop fra Brunsgård har museet igennem årene modtaget mange gaver.

Særudstillinger og anden formidling

Til daglig kan kun ca. 30 af Kunstafdelingens godt 450 værker ses på museet. Resten

er spredt rundt på kommunens institutioner, mere eller mindre tilgængelige, og ikke altid så deres gode kvalitet kommer til sin ret. For at råde bod herpå og vise hvilken kunstskat, byen har, samlede museet et repræsentativt udvalg i særudstillingssalen i årets første måned. En udstilling, der vakte interesse, også fordi det haster med at forbedre vilkårene for driften af samlingen.

En af de største samlede gaver til museet kommer fra malerfirmaet C. Clausen og Søn. Da det i foråret fejrede 125 års jubilæum, var der rigeligt stof til at give et historisk billede af firmaet, dets værksted og dets arbejder i en særudstilling. Årets sommerudstilling fulgte den vellykkede tradition med at vise noget af det bedste i dansk kunsthåndværk. Det var væreren Mette Birckner, der sammen med møbeldesignerne Gunvor og Niels Jørgen Haugesen udfyldte salen på en usædvanligt smuk måde.

Til efterårsferien var der forberedt to store emner udover den vanlige finde- og gætteleg. Det var dels temaet liv og død, hvor der blev fremstillet et lærermateriale om dødsopfattelse og begravelsesskikke. Det uddyber museets faste udstilling om gravskik i bronzealder og nyere tid. Dels var det den udstilling, som for første gang viste knallerten og dens historie på et museum. Dens blomstringstid var de 30 år efter krigen, hvor knallerten både blev et økonomisk arbejdsredskab og et emne, der samlede de helt unge. Udstillingen blev til i samarbejde med Sønderjyllands Veteran Knallert Klub, og den byggede på klubbens samlinger. De omfatter ved siden af et stort antal meget fint istandsatte knallerter også alle arter af udstyr.

Da det var 25. gang arrangementet »oldemors juletræ« fandt sted, ønskede vi at tilføje en dramatisk udtryksform. For de mange børnegrupper forenede Erling Dissing en

Da knallerten for alvor blev udbredt efter krigen, blev den alene i Danmark fremstillet på ca. 30 fabrikker. Dengang var den vigtig for transporten fra hjem til arbejdsplads. I dag er den blevet et samleobjekt, hvor glæden ved at istandsætte og gøre køretøjerne brugbare er det bærende. Blandt mange andre udstillede Gerth Johnson fra Varnæs denne fine »røvsukker« på Aabenraa Museum i efterårsferien 1991.

beskrivende fortælling om årets tema, halm, med et lille drama om bonden og husnissen. Udstillingen viste i et staldinteriør de mange forskellige formål, som man tidligere brugte halm til, og desuden de fantasifulde former halm har fået som julepynt.

I rækken af særudstillinger har salen været udlånt til andre. Det er Kunstforeningen med to udstillinger, og Fotoklubbens års-udstilling.

På Jacob Michelsens Gård er bagehuset for alvor blevet taget i brug af skolerne. Fordelt på to uger i forår og efterår har knapt 500 skolebørn prøvet at bage brød i den murede ovn. I efteråret var arrangementet udvidet med en weekend-udstilling om høst, og i samarbejde med Damgård mølle blev kornmaling inddraget. Op til jul holdtes julehygge med lysestøbning og bagning, og der var en udstilling om lys.

Endelig må nævnes aftenforedrag af museets to inspektører. De tager udgangspunkt i museets særlige emner, hverdagsliv på landet og på søen, gravskikke, fester og højtider m.m. Ved Aabenraa Fesdage først i september blev der arrangeret åbent hus med omvisninger og tre meget velbesøgte byvandringer.

En vigtig formidling foregår gennem udlån fra begge samlinger, og her er efterspørgslen steget kraftigt.

Forst efter næsten 25 års søgen lykkedes det Aabenraa Museum at finde en erstatning for en stjålet rokokko-tekande af sølv. Den er smedet af Ludolph Thiesen i Aabenraa omkring 1740. Den er lille, beregnet til ekstrakt, og formen med de lige knæk er typisk for tiden, hvor tedrikning endnu var helt ny og forbeholdt de rige.

Gaver og erhvervelser

Året har budt på usædvanligt mange gaver, hvoraf flere er rene ønskestykker.

Det gælder årets to auktionskøb, som kun har været mulige takket være støtte fra staten: En lille sølvtekande smedet af Ludolph Thiesen, Aabenraa omkring 1740. Den blev fundet efter næsten 25 års søgen efter en erstatning for en smuk rokokokande, der blev stjålet sammen med det meste af sølvsamlingen. Lige så uventet dukkede et hidtil ukendt portræt af Aabenraamaleren Jes Jessen op. Det er malet i 1794 og forestiller en ung adelig pige, og billedet betegner et højdepunkt i hans produktion.

Til de uventede ønskestykker hører endvidere det store oliemaleri af H. W. Lauesen, som Venneforeningens nye gavefond gav et meget flot tilskud til. Det supplerer Kunstafdelingens samling ved at være et af hans bedste fra den sene, eksperimenterende periode. Endvidere kan nævnes en skulptur af Nicolaus Wehding fra lektor Klinkbys dødsbo.

Endelig fik museet fra Jyske-Vestkysten foræret det kontor-møblement med bogsamling, som H. P. Hanssens redaktionskontor på avisen i Rådhusgade var udstyret med. Det er nu deponeret som en mindestue på Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Mellem de mange gaver af kvindeligt håndarbejde eller hjemmeindustri skiller en af de sjældne flosvævede agehynder fra 1792 sig ud. De er her i landet kun bevaret i Sønderjylland. I øvrigt udgøres en stor del af den type gaver af det fine udstyr, som blev syet og broderet til hjemmene i rigt mål langt ind i dette århundrede. Særligt værdifuldt er det, at en samling efter en præstekone fra Hjordkær er forsynet med udførlige oplysninger om fremstillingen. Desuden kan nævnes ligtøj fra 1920-30 og en såkaldt »bæredug«. Den sidste er i smukt, hjemmevævet, mørkeblåt hør og som navnet siger et enkelt bæreomslag, der tidligere har været en hverdagsting, men som i dag kun sjældent er bevaret.

Også museets søfartsamling er blevet værdifuldt forøget. Det gælder f. ex. souvenirs og legetøj fra en fyrbøder, senere maskinmester, der har sejlet for Jebsen og andre rederier i langfart i tiårene omkring første verdenskrig. Et skibsflag med Fr. VII's monogram, der formentligt er syet på sejlmaker Cornetts værksted. Flere fotografier, samt søfartspapirer, hvoraf en del stammer fra Egersund-skibsfarten. Helt enestående er en stor samling pigetegninger, der bl. a. beskriver et søfartspræget hjem i Skibbrogade 34 omkring 1905.

Mellem de gaver, der beskriver landbo-hverdagen, er én både uventet og noget helt for sig. Det er de over 300 stykker velbevaret smedeværktøj og landbrugsredskaber, som Brødrene Friis i Østerløgum har indsamlet i forbindelse med deres maskinfabrik. De vil som nævnt blive udstillet, når der er skaffet støtte til at restaurere huggehuset på Jacob Michelsens Gård. På den måde vil også mandens arbejder nær stuehuset kunne demonstreres. Det er en ønskeudvidelse af formidlingen på stedet.

Birgitte Kragh

Museet på Sønderborg Slot.

I gennem mange år har Museet på Sønderborg Slot haft et årligt besøgstal på mere end 90.000, enkelte år endda over 100.000. I 1991 skete der et fald, så det kun blev 82.256. Årsagerne er flere, dels en almindelig nedgang i vinter- og forårsmånederne, dels en nedgang i antallet af lejrskoler på grund af kommunale besparelser. Offentlige besparelser rammer således både direkte (gennem begrænsninger i statstilskuddene) og indirekte museerne. Da der samtidig er meget begrænsede muligheder for at øge egenindtægterne, især når besøgstallet falder, så kommer museerne let i klemme.

Alligevel har de sønderjyske museer, og altså også museet i Sønderborg, fastholdt et

højt aktivitetsniveau. Et udvalg, nedsat af amtsmuseumsrådet, har kulegravet og analyseret de sønderjyske museers forhold og afleveret en rapport, der siden er behandlet og anbefalet af bestyrelse, byråd og amtsråd. For Museet på Sønderborg Slot fastslog rapporten, at der indenfor en overskuelig årrække nødvendigvis må tilføres 4½ stilling plus andel i en fællesstilling for kunstmuseerne for at kunne opfylde museumslovens krav og for at kunne opretholde aktivitetsniveauet. Af disse stillinger må 2 deltidstillinger som fast opsyn, en assistentstilling og andelen i en kunsthistorikerstilling oprettes så hurtigt som overhovedet muligt, idet museet ikke før det er sket er i overensstemmelse med de krav, der i loven stilles statsanerkendte museer.

Trods disse mangler, der søges afhjulpnet bedst muligt ved ansættelse af langtidslidige i jobtilbud og af »unge i arbejde«, lykkes det – ikke mindst takket være de fleste af disse midlertidigt ansattes energi og interesse – at opretholde et højt aktivitetsniveau. Museet har været aktivt i gennemførelsen af seks »Kultur-weekends« i Sønderborg. Sekretariatsvirksomhed for Historisk Samfund for Als og Sundeved og for Industrihistorisk Selskab for Sønderjylland passes, ligesom der fortsat fra museet udføres et større arbejde omkring Cathrinesminde Teglværk. Museet deltager i den landsomfattende kirkegårdsregistrering og fuldførte i 1991 ved registrator Hans H. Kristensen og assistent Lone Lisberg Hansen arbejdet på Vester Sottrup og Nybøl kirkegårde. Museet deltager i flere landsdækkende faglige museumspuljer, og flere af medarbejderne arbejder som medlemmer af bestyrelser, arbejdsudvalg, redaktioner med videre.

Mest synlige blandt de mange, ofte tidskrævende, aktiviteter er særudstillingerne. Der har været en imponerende righoldig forårspræsentation af det forrige års gaver, og der har været en række fine kunst- og kunsthåndværksudstillinger, med bl.a. Eskild Beck og Aage Lamprecht Madsen samt Dea Enna og Heide G. Birck og Aage Birck og en lille udstilling med sølvbryllupsminder. Der er grund til at fremhæve 4 af årets udstillinger: Sommerens store udstilling »Fra sten til stol« var en fornem præsentation af stolens udvikling fra renaissance til jugendstil med afsnit om træsorter, polstringsteknik og møbleringens historie. Kort før vistes en enestående samling Delft-fajance af international kvalitet, og om efteråret var der lejlighed til at se en udvalgt samling moderne amerikanske quiltede tæpper. En større forskningsindsats lå bag udstillingen »Død på Ærens Mark«, der handlede om sønderjyder, faldne i fem krige fra 1848 til 1945.

Til den udadventede virksomhed hører også publikationsvirksomheden, hvor personalet ved museet i Sønderborg hvert år er meget flittigt. Inge Adriansen er fortsat medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift og har her bidraget med flere artikler og anmeldelser. I serien »Fra Als og Sundeved« udgav hun den 130 sider store årbog »Ivan fra Odessa«, og et mindre hæfte om kvindeliv ved teglværkerne udkom i Gråsten. Til »Ethnologia Scandinavica« leverede hun en større engelsksproget artikel om nationale symboler. Hans H. Kristensen har udover flere katalogtekster skrevet om medaljer fra Treårskrigen til Årsskrift for Sottrup Sogn, mens J. Slettebo har leveret artikler og anmeldelser, bl.a. til Sønderjysk Månedsskrift. Desuden har både Inge Adriansen og J. Slettebo holdt adskillige foredrag i og udenfor Sønderjylland.

I årets løb er der foretaget enkelte indkøb, især til mønt- og kunstsamlingerne, men også en sølvkande og nogle spiseskeer til den kulturhistoriske samling. Samlingernes fortsatte vækst skyldes dog især et meget stort antal gaver. Der er skænket legetøj, talrige tekstiler, uniformsdele og minder fra de slesvigske krige, samt fra tysk tid og verdenskrigene, og der er ikke mindst indkommet mange fine ting til de kulturhistoriske samlinger.

Til de mere skjulte, men afgørende arbejder, hører de fortsatte registrerings- og

konserveringsopgaver, der beskæftiger både fastansatte og midlertidigt ansatte. Uden dette grundlæggende arbejde var hverken forskning eller udstillinger muligt. Det er derfor væsentligt at understrege, at for museets totale virksomhed er en lang række arbejder, der ikke umiddelbart kan ses af publikum eller af medierne, absolut nødvendige. I det forløbne år er der ikke mindst gjort en energisk indsats af mange mennesker med den fortsatte EDB-registrering, der må forventes udbygget i den kommende halve snes år.

J. Slettebo

Museerne i Tønder:

Pr. 1/1 1991 tiltrådte Ove Mogensen stillingen som leder af Sønderjyllands Kunstmuseum. Samtidig vedtoges det at gennemføre den sidestilling af Tønder Museums og Sønderjyllands Kunstmuseums ledelser, som man fra begge bestyrelses sider og fra Statens Museumsnævn havde lagt op til. Det nære samarbejde mellem de to museer blev således fra begyndelsen af året bestyret og også formelt lagt i faste rammer.

Meget hurtigt efter at ledelsesforholdene var blevet bragt i orden, begyndte de to museumsledere en indgående drøftelse af, hvorledes museernes fremtid ønskedes udformet, hvor samarbejdet skulle være meget tæt, og på hvilke områder de to museer hver for sig kunne styrke egen profil.

Det besluttedes at rådspørge nogle mennesker med stor erfaring i museums- og kulturarbejde, og direktør Hans Edvard Nørregård-Nielsen fra Ny Carlsberg Fondet samt direktør Knud V. Jensen, Louisiana tog begge mod en invitation til at diskutere de to lederes fremtidsplaner. Begge blev meget begejstrede for de skitserede tanker, og de to museers bestyrelser besluttede herefter at ansøge amtet om at måtte anvende en sum til udfærdigelsen af et skitseprojekt til en udbygning og renovering af Museerne i Tønder. Pengene blev hentet af lønmidler fra den vakante 2. inspektørstilling på Kunstmuseet.

Til arkitekt valgtes arkitekt MAA Niels F. Truelsen, kendt for sit museumsbyggeri i Silkeborg. Skitseforslagsprocessen startede pr. 1/9 1991 og forventedes færdig i løbet af foråret 1992. Museerne i Tønder nærer store forventninger til projektet, hvis gennemførelse udelukkende skal ske for fondsmidler, mens amtet har erklæret sig indforstået med at dække de ekstra driftsmæssige omkostninger, som følger af en bygningsudvidelse og renovering. I byggeplanerne indgår Tønder Vandtårn, der står på slotsgrunden, og som blev givet til museerne i 1989 sammen med resten af Tønder Vandværk: Pumpehus, kontorbygning og filterbygning.

I foråret 1991 færdiggjordes det planarbejde, som de statsanerkendte museer i Sønderjylland havde arbejdet med gennem et års tid. Planen udmøntedes i en fastslåelse af det sønderjyske regionale museumsvesen, og den pegede samtidig på behovet for en række stillinger på de sønderjyske museer med en kunsthistoriker som første prioritet, samt en arkæolog, tilknyttet Haderslev Museum. Planen blev i principperne godkendt i amtet og af de implicerede kommuner, mens den stillingsmæssige opfølgning resterede ved udgangen af 1991.

Tønder Museum.

I løbet af året forberedtes en sammenlægning af Højer Mølle- og Marskmuseum med Tønder Museum pr. 1/1, 1992. Planlægningen indebar forhandling af samarbejdsaftale mellem Højer og Tønder Kommuner, samarbejdsaftale mellem Højer Møllefond og

Tønder Museum, forhandling af lejeaftale og i slutningen af året ansættelse af en 1/2-tids museumsrådgiver til møllemuseet. Et enigt ansættelsesudvalg pegede på Hans Tonnesen fra Tønder til stillingen. Hans Tonnesen tiltrådte 1/2 1992.

Natten til 6/7 1991 nedbrændte Tønder Museums lille markmandshus fra o. 1810 i den nedlagte landsby Misthusum i Ballum Enge. Branden, der formodentlig var ufrivilligt påsat, opdagedes ved 4-tiden om natten, men før brandfolkene nåede frem, var husets tag og tagværk helt udbrændt, og kun murene stod tilbage. Ved anmeldelsen af branden til forsikringsselskabet viste det sig, at huset aldrig har været omfattet af museets brandforsikring, hvorfor penge til en nødvendig genopbygning af huset måtte ske dels for lokale fondsmidler og dels for midler, der blev ydet fra amtet. De implicerede kommuner mente sig ikke i stand til at yde noget til genopbygningen. Det genopførte hus stod færdigt kort efter årsskiftet 1991-92. I foråret 1992 besluttede Kommunernes Gensidige Forsikringsselskab efter fornyet henvendelse fra Tønder Museum alligevel at dække det amtslige tilskud på ca. 99.000, et meget fint skridt fra forsikringsselskabets side.

De foregående års reovering af Tønder Museums facader fortsattes i 1991. Alle facader var blevet plastik-malet i 1970'erne, hvorfor overfladen skulle afrensnes med hedt vand og derefter påny pudses med kalkmørtel. Efteråret 1991 bevilgedes desuden midler til en restaurering af vandværkets pumpehus. Pumpehusets istandsættelse startede i slutningen af året som et beskæftigelsesprojekt igangsat af amtet og Tønder Kommune. Arbejdet forventes færdigt i sensommeren 1992.

På formidlingsområdet kom et spændende projekt i gang på de sønderjyske museer i 1991. Det drejede sig om projekt »Udstillingsværkstedet«, hvor amatører kan tilrette-

Et kig ind i udstillingen »Zeppelinbasen i Tønder 1914-18«, der vist på Tønder Museum fra 26. juni til 18. august 1991. Udstillingen var den første udstilling under projekt »Udstillingsværkstedet«, hvor amatører opbygger udstillinger sammen med museumsfolk. (Foto H. C. Gabelgaard).

lægge museumsudstillinger på et af landsdelens seks statsanerkendte museer. Penge til projektet blev søgt gennem Kulturministeriets kulturfond (Højlundfonden), der bevilgede 10.000 til hver af tolv udstillinger over tre år. Den første af udstillingerne løb af stabelen i sommeren 1991 på Tønder Museum. Det var et projekt om Zeppelin-basen i Tønder 1914-18. En interessegruppe på fire sønderjyder forestod projektet.

Udstillingen, der vistes 26/6-18/8, var båret af begejstring fra zeppelin-gruppens side, og udstillingen blev en væsentlig markering af Tønder Museum som et kulturtilbud, som mennesker i Tønder føler sig knyttet til også i dag. Foruden lokal appel havde udstillingen international, især tysk, bevågenhed.

En anden åbning i forhold til byens og egnens indbyggere blev oprettelsen af Tønder Museums Vennekreds, der stiftedes tidligt på foråret 1991. Foreningen nåede inden årest udgang omkring 100 medlemmer. Der blev afholdt en sommer-aftenudflugt til Sønderkovgård og i løbet af efteråret tre foredragsaftner med emner fra egnens kulturhistorie: Guldhornene, Trøjborg og Voldsteder i det sydvestlige Sønderjylland.

Som besluttet i 1990 er det Tønder Museums mål at opbygge to større og en mindre særudstilling hvert år. Samtidig med Zeppelin-udstillingen vistes en mindre udstilling om malerhåndværket på Tønderegnet. Udstillingen blev bygget op som tableauer, hvor læretiden, et alm. værksted og et ådringsværksted vistes. Genstandene udlåntes fra ca. 10 malerværksteder på egnen.

I efteråret deltog begge museer i Tønder i et fælles sønderjysk udstillingsprojekt med temaet liv/død. Museerne i Tønder valgte livets begyndelse som tema. Udstillingen, som fik titlen »Moderskab, traditioner omkring fødsel og dåb«, viste genstande og tekstiler

Kig over Tønder Museums tage til toppen af vandtårnet, hvis herlighedsværdi indgår som et væsentligt element i de planer, som Museerne i Tønder har for fremtiden. Foto: Planetfoto.

med tilknytning til emnet sammen med kunstværker, der havde moderskab som emne. Værkerne var alle fra dette århundrede og danske. Det tætte udstillings samarbejde gav en ekstra dimension til udstillingen, der blev en begivenhed, som talte stærkt til publikums følelser.

I 1991 blev museets glassamling nyvurderet og genopsat. Til dette arbejde stillede læge Harald Roesdahl sin store viden og ekspertise til rådighed, for hvilket museet er læge Roesdahl meget taknemmelig. Samtidig startede via en håndarbejds lærer i jobtilbud, Jette Petersen, en registrering af den del af museets kniplingssamling, der var nyerhvervet, eller som ikke var blevet registreret. Dette arbejde begyndte i god tid før kniplingsfestivalen i 1992. Efter at Jette Petersen havde afsluttet sin jobtilbudsperiode, lykkedes det at få etableret et to-årigt uddannelsesstilbud som museumsassistent til hende.

I 1991 blev museets leder pålagt den administrative ledelse af Sønderjyllands Konserveringsværksted i Gram under museumsinspektør Flemming Roths orlov. Inger Lauridsen varetog arbejdet gennem hele året. I samme periode indledtes forhandlinger med Konserveringscentret for Ribe og Ringkøbing Amter om en sammenlægning af de tre amters konservering til ét stort center med afdelinger i Ølgod og i Gram. På grund af ekstraarbejdet i Gram lå kirkegårdsregistreringsarbejdet stille i hele året, men det vil blive genoptaget i 1992.

Blandt gaverne i 1991 kan nævnes et stort, meget fornemt malet barokskab, der vil tilfalde museet ved ejernes død. Hertil kom gaver med relation til museets særlige samlinger af sølv og kniplinger.

1991 var et travlt år med mange nye udfordringer, men også med gode resultater til gavn for museets fremtid og til glæde for os, der arbejder her til daglig. Besøgstallet steg til 24.000 i 1991, 2000 flere end året før.

Inger Lauridsen

Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder.

En væsentlig del af Sønderjyllands Kunstmuseums virke er særudstillingsvirksomheden, såvel på museet som ude i amtet. I den forbindelse er det væsentligt, at museet har de fornødne udstillingsfaciliteter, herunder funktionelle lokaler med gode lys- og klimaforhold, det gælder såvel i Tønder som på de steder ude i amtet museet måtte skulle udstille. Ovennævnte skitseforslag vedr. museernes ud- og ombygning har til opgave også at løse dette forhold. Til varetagelse af den eksterne udstillingsvirksomhed er det ønskværdigt, at der ansættes en kunsthistoriker. Samme synspunkt fremføres i en omfattende rapport som museumslederne og amtskonsulent Kern H. Pedersen udarbejdede i 1991. Rapporten omhandler en analyse af og de fremtidige ønsker for de sønderjyske museer.

I 1991 arrangeredes på Sønderjyllands Kunstmuseum seks større kunstudstillinger. Blandt disse skal nævnes den omfattende retrospektive udstilling med maleren Harald W. Lauesen (1913-1989). Udstillingen blev arrangeret i samarbejde med Randers Kunstmuseum, hvis leder Finn Terman Frederiksen havde skrevet en bog om denne maler. Lauesen spillede en stor rolle som pædagog og inspirator for det sønderjyske kunstliv, ikke mindst hans store indsats i forbindelse med Grænselandsudstillingen huskes. Udstillingen var en stor succes og gav endelig mulighed for at se kunstnerens livsværk.

En anden opsigtsvækkende udstilling var »Retninger« med arbejder af Margrete Sørensen, som er kendt for sit virke indenfor avantgruppen NY ABSTRAKTION (1979-84), hvor samordningen af kunstværker og rum blev banebrydende i dansk kunst. Vigtige elementer i hendes billedkunst er geometriske former og tekniske konstruktioner,

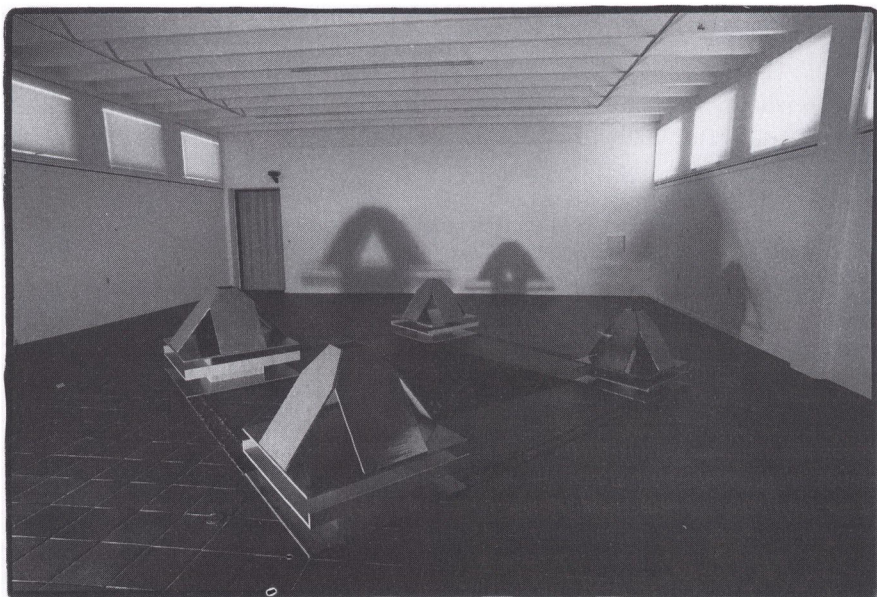
hvor bevægelse, dynamik og påvirkning af det omgivende rum spiller en afgørende rolle (jvf. ill.).

Sommerens udstilling var »STATUS«. Samtlige kunstmuseets malerier og skulpturer var ophængt. I lange rækker over hinanden, som på de franske saloner i forrige århundrede, var malerierne udstillet, og publikum fik her en sjælden lejlighed til at bese samtlige op mod 600 malerier og skulpturer museet på daværende tidspunkt besad. Et broget og underholdende skue.

Endelig skal nævnes et samarbejde mellem museerne i Tønder omkring udstillingen »MODERSKAB – traditioner indenfor fødsel og dåb«, som blev en overordentlig vellykket udstilling. Kulturhistoriske genstande var sammenstillet med kunstværker, hvilket tilførte begge dele nogle nye dimensioner og indfaldsvinkler. Udstillingsarrangementer af denne art ser begge museer gerne realiseret også i fremtiden.

Museet arrangerede i samarbejde med Aabenraa Kunstforening en udstilling med grafik af Palle Nielsen og maleri og skulptur af Wiig Hansen på Aabenraa Museum, og i samarbejde med Sønderborg Slot arrangeredes på Slottet en udstilling med moderne amerikanske quilttæpper.

Blandt museets indkøb af kunst i 1991 skal omtales et hovedværk i kunstneren Torben Ebbesens værk, »Marsyas« fra 1985. En stor maskine 100 × 170 × 320 cm i jern, træ, sten, gummi m.m., som har museets gæsters bevågenhed. Skulpturen er lavet over den græske myte om satyren Marsyas, der kappedes med Apollon om, hvem der var bedst indenfor musik. Myten er en indfaldsvinkel til skulpturen, som fungerer på mange forskellige planer. Museet har foretaget vigtige indkøb af Wilhelm Freddie, som fortsat

Fra udstillingen »Retninger« med værker af Margrete Sørensen på Sønderjyllands Kunstmuseum i april 1991. På billedet gengivet »Anlæg« fra 1984, træ, ultramarinpigment, plastic 90 × 450 × 550 cm. Foto: Hans Christian Gabelgaard.

er en central kunstner i samlingerne. To mindre skulpturer er erhvervet, samt en række grafiske arbejder. Fra en lokal kunstner, Ernst Tranekjer har museet modtaget en storstilet gave af flere af hans oliemalerier, akvareller og skitsebøger.

Fra samlingerne foregår en stor udlånsvirksomhed til udstillinger i ind- og udland. I 1991 fik museet henvendelse fra kunstmuseet Listasafn i Reykjavik om at måtte låne hele museets samling af surrealistiske. Udstillingen på Island blev en stor succes, og museet bad om forlængelse af udlånet. Der var tale om den første større præsentation af dansk surrealistisk kunst på Island.

I 1991 gennemførte kontorassistent Lis Andersen en gennemgribende registrering af museets maleri- og skulptursamlinger, således at disse nu er registreret på de af Statens Museumsnævn udarbejdede registreringssystemer. Tilbage forestår samlingerne af grafik og tegninger og kunsthåndværk.

Museet indledte i 1991 et samarbejde med Statens Kunstfond om deponering af kunstværker på offentlige institutioner i Sønderjyllands amt. Fondet modtager henvendelser fra institutioner, der ønsker udsmykninger, og stiller en række kunstværker til rådighed. Museet vurderer og anbefaler så, hvor disse skal ophænges. En lang række skoler, offentlige kontorer m.v. blev således i 1991 begunstiget med moderne dansk kunst.

Ove Mogensen

Midtsønderjyllands Museum.

Museets 15. sæson indledtes Palmesøndag den 24. marts med en udstilling om sportshistorien i Midtlandet og udstillingen »fjer« fremstillet af Naturhistorisk Museum i Århus. Senere på året blev disse afløst af en stor udstilling med billeder af den fynske maler Jonna Tornehave.

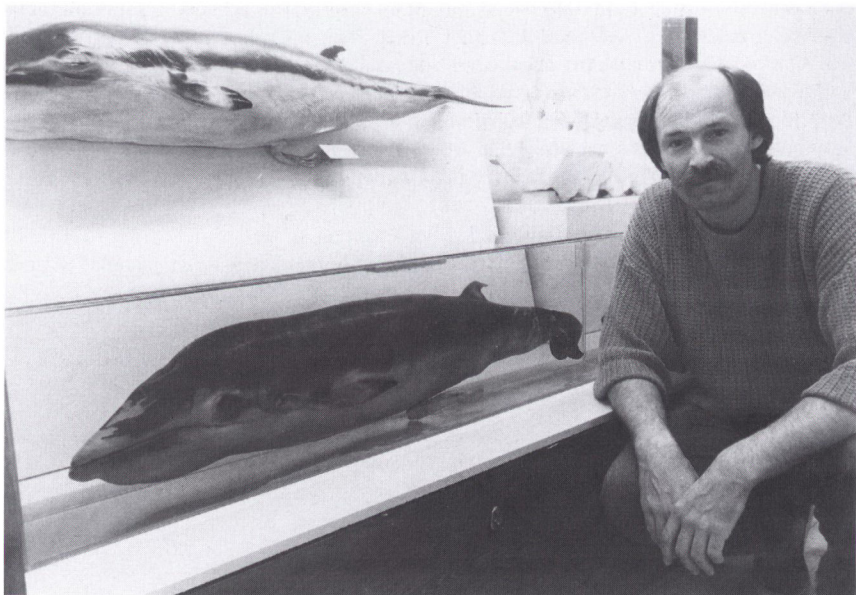
Den viden der blev indsamlet til sportsudstillingen, resulterede i udgivelsen af bogen: »Sportshistorie i Midtlandet«. Bogen er skrevet af Lene Budtz Christensen, der lagde et meget stort arbejde i udstilling og bog. Bogen er spækket med billeder fra forskellige sportsarrangementer, venligst udlånt til museet af egnens beboere.

I løbet af året afholdtes en række foredrag i samarbejde med museumsforeningen og biblioteket. I samme regi afholdtes et »hvad har jeg i mine gemmer«-arrangement, der trak mange mennesker. Her kunne egnens beboere få oplysninger om »sære ting«, de var i besiddelse af.

Den traditionelle svampetur blev i år ledet af Anneli Gerdson og fugleturen af Niels Thomsen, Tønder, mens skovfoged Christian Brix Søndergård tog interesserede ud for at se på områdets træer. Et foredrag om sten i kulturlandskabet af stenkonserverator Leif Vogensen og geolog Gitte Bruun Jørgensen blev efterfulgt af en vandretur i omegnen af Gram for at se på stenene.

To koncerter blev ligeledes arrangeret – én med Kim Menzer, der spillede på fløjter indsamlet over det meste af kloden og en mindekoncert i anledning af 200-års dagen for Mozarts død af Blæsekvintetten fra det fynske Musikkonservatorium. Ved årets afslutning blev der afholdt et fint besøgt julestuearrangement for skoler og egnens beboere.

I året er der arbejdet videre med planen for genopretning af Gram lergrav, og vi håber at kunne åbne området for offentligheden i løbet af 1993. Internt har museet lagt et meget stort arbejde i registrering og ordning af magasinerne, og i istandsættelse af museets kælderetage.

Museumspædagog Martin Abrahamsson under opsætningen af museets nyhvervede vågehvalsfoster. Øverst en model af fosteret.

Museet har modtaget flere gaver i 1991. Her skal nævnes en samling af snegle og muslinger fra Arnum-leret fra ægteparret Oester, Gram, en sommerfuglesamling indsamlet af Svend Erik Åberg, Øster Lindet, et fuldbåret foster på 1,1 m og 50 kg af en bardehval fra B.Koxholm, Nuuk, et sengetæppe fra Birgitte Ploug, Jels samt flere beklædningsgenstande fra Marie Grønnebæk, Øster Lindet. Museet takker alle givnerne.

Den 1. november rejste Gitte Bruun Jørgensen fra museet efter at have været dets leder i to år. Samtidig vendte Flemming Roth tilbage efter to års orlov.

Flemming Roth

Den selvejende institution Museet for Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum.

Museet har i 1991 haft 63.384 gæster. Det er en tilbagegang i forhold til rekordåret 1990. Renser man imidlertid 1990- og 1991-tallene for »Åbent hus«-arrangementet, er tilbagegangen beskeden. »Åbent hus«-besøget blev i 1990 anslået til ca. 6.000 gæster, mens der i 1991, hvor arrangementet var knapt så ambitiøst og en mere pålidelig optælling fandt sted, var ca. 2.000 gæster. Museet har afholdt 414 foredrag/omvisninger, og ganske som tidligere år har det især været skoler, der har benyttet sig af dette tilbud.

Museet har i årets løb afholdt tre særudstillinger. I dagene omkring den 4. maj var der i Museet for Frøslevlejren en mindre filateli-udstilling. I juli og august vistes i Dansk Røde Kors Museum en udstilling, »Børn tegner om krig«, som byggede på de bedste

danske bidrag til en international Røde Kors tegnekonkurrence. Endelig var der i Museet for Frøslevlejren en udstilling om Bullenhuser Damm-børnene. Udstillingen belyste den groteske og umenneskelige behandling af 20 jødiske børn, som i KZ Neuen-gamme blev anvendt som forsøgsobjekter i såkaldt lægevidenskabelige eksperimenter. Natten mellem den 20. og 21. april 1945 forsøgte SS at slette sporene ved at ombringe børnene i udekommandoen Bullenhuser Damm i Hamburg – en udekommando, hvor kort forinden også danske Häftlinge havde befundet sig. Udstillingen om Bullenhuser Damm-børnene var led i et samarbejde mellem de sønderjyske museer, som i efterårsferien viste udstillinger over temaet »liv og død«.

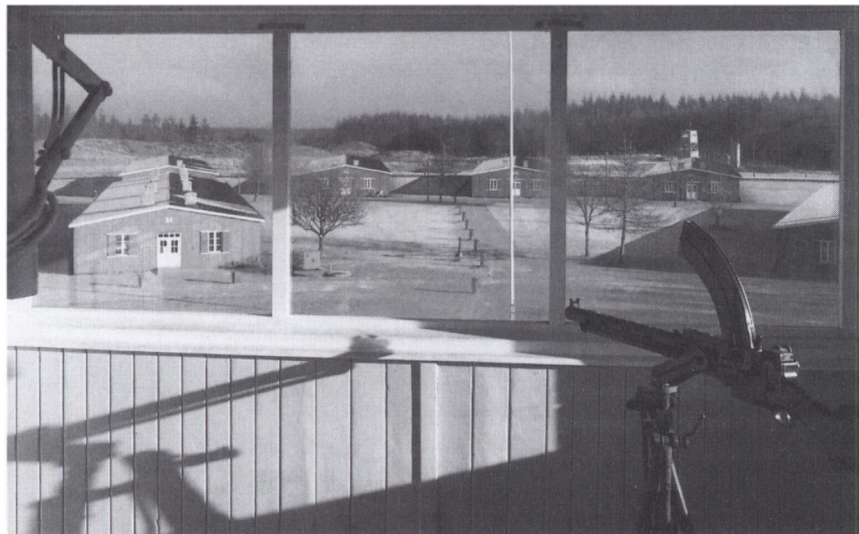
På det formidlings- og forskningsmæssige felt har museumslederen publiceret følgende skriftlige arbejder i 1991.

1. »Western Allied Air Raids in Denmark during World War II« i »Neutralität und totalitäre Aggression – Nordeuropa und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg«.
2. »Jernbanesabotagen – havde den militær betydning? En debat mellem Henrik Skov Kristensen og Aage Trommer« i tidsskriftet »Historie«, 1991.
3. Indledning, noter/kommentarer og efterskrift til »Fordwick – en rekognoscering for en forbindelse Stockholm-Hamburg og retur« i »Sønderjyske Årbøger«, 1991.

Endelig har museumslederen leveret anmeldelser til tidsskrifterne »Historie« og »Sønderjysk Månedsskrift«.

Udover disse skriftlige arbejder har museumslederen holdt 6 foredrag udenfor museet om varierende emner.

Ikke mindst med henblik på en renovering af udstillingen i H4 og Tårnet er det glædeligt, at der i 1991 er sket en konsekvent overførsel fra Frihedsmuseet til Frøslev af samtlige fotos (museet har fået foretaget en affotografering af de fotos, hvor Frihedsmuseet ikke havde dubletter), genstande og dokumenter vedr. Frøslevlejren. Frihedsmuseets Frøslev-samling er så at sige »kommet hjem«. At dette har kunnet lade sig gøre, kan tilskrives et nært og godt samarbejde de to institutioner imellem. Der forestår nu

Frøslevlejren set fra Tårnet. Foto Allan Carlsen, Padborg.

en nærmere granskning af dette materiale. Ydermere er der med Frihedsmuseet truffet aftale om, at hvad der for fremtiden indleveres på Frihedsmuseet vedr. Frøslev bliver sendt videre her til museet.

En nærmere granskning forestår også af en del af de større gaver, som museet modtog i 1991. Især skal fremhæves den danske lejrchef P. Digmanns privatarkiv, som bl.a. rummer Digmanns daglige kommentarer til diverse tildragelser i lejren. Dette samtidige og meget interessante materiale er blevet skænket til museet af Digmanns enke, Grethe Digmann. Kontakten til hende blev formidlet af Jørgen Mågaard.

Ikke mindst i forbindelse med renoveringen af udstillingen i H4 og Tårnet har museumslederen knyttet frugtbare kontakter til institutioner og grupper. En historiergruppe under Direktoratet for Fængselsvæsenet er stærkt interesseret i en synliggørelse af det danske fængselsvæsens rolle i Frøslevlejren. Dette ønske deles fuldt ud af museet, idet netop fængselsvæsenet spillede en meget afgørende rolle i Frøslevlejren. Fængselsvæsenet gjorde på mange måder den store forskel mellem Frøslevlejren og KZ-lejrene sydpå. Udover at sørge for en god forplejning for fangerne var det i høj grad også fængselsvæsenets folk, som formidlede kontakt mellem fangerne og modstandsbevægelsen udenfor. Af andre frugtbare kontakter skal nævnes Rigspolitiet og Dokumentenhaus ved Hamburg.

I 1991 blev der foretaget en del nyanskaffelser. Nyanskaffelserne, som stort set har været fonds-finansierede, omfatter bl.a. en stormskærms-video og nye reoler til det hastigt voksende bibliotek, som i samme forbindelse er blevet ordnet og systematiseret. Anskaffelsen af reolerne var mulig gennem en donation på 17.000 kr. fra Kontaktudvalget. Den største anskaffelse i 1991 har dog været en interaktiv video, som er identisk med den på Frihedsmuseet. Den interaktive video er en form for elektronisk »opslagsværk« med utallige oplysninger om stort set alle emner fra Danmarks besættelsestid. De mange oplysninger er lagret på en videoplade, som er fremstillet af Nationalmuseets Dokumentationsenhed og Frihedsmuseet. De ca. 100.000 kr., som museet har givet for udstyret og installationen, er for intet at regne mod de store summer Nationalmuseet har investeret i fremstillingen af selve videopladen. Nationalmuseet har stillet videopladen gratis til rådighed, således at museets gæster fremover i udstillingen i H4 gennem dette tekniske vidunder kan få indblik i, hvad der findes i Frihedsmuseets (og Museet for Frøslevlejrens) magasiner og arkiver af fotos, film, genstande og dokumenter.

Henrik Skov Kristensen

Danevirkegården Museet ved Danevirke.

Året 1991 var det første »normale« år for Danevirkegården – Museet ved Danevirke. Efter den overraskende succes, som stedet oplevede i månederne efter åbningen i august 1990, skulle det nu vise sig, om linjen kunne fortsættes, da nyhedsværdien så småt var ved at svinde. Heldigvis kunne den positive udvikling holdes. Derfor blev også 1991 et travlt, til tider hektisk år med mange forskellige aktiviteter.

Det er nødvendigt for så lille et sted som Danevirkegården hele tiden at markere sig. Det gælder om at være til stede i såvel medierne som folks bevidsthed som et sted, der er interessant at besøge. Når nyhedsværdien er ved at fortone sig, gælder det om at vække nysgerrighed på anden vis. Derfor har Danevirkegården gjort meget ud af presseoptale og andet oplysende arbejde i Danmark og Tyskland. Museumsinspektøren har således skrevet adskillige artikler, holdt mange foredrag, deltaget i kollokvier og seminarer samt medvirket i radioudsendelser. Dertil kommer deltagelsen i det museumsfaglige og formidlingsmæssige samarbejde med museer i Danmark og Tyskland. På

stedet er det meget populære tilbud om at købe omvisninger og foredrag i udstillingslokalerne og på voldene blevet brugt af mange, mange besøgende, fortrinsvist grupper. Derudover har museet påbegyndt udgivelsen af en række arbejdsopgaver og museumspædagogiske tekster. Begge publikationsrækker er blevet særdeles positivt modtaget af de besøgende.

Det er dog ikke nok bare at lokke folk til. De besøgende skal have et tilbud, de synes om. Oplevelserne på stedet skal være så positive, at de besøgende tilskyndes til at komme igen på et senere tidspunkt. Desuden er det vigtigt, at de fortæller andre om stedet. Danevirkegården forsøger at byde på forskelligartede oplevelser, så der er lidt til enhver smag. Heri indgår særudstillingerne som et vigtigt element. I 1991 var i den henseende et godt år. Inden for de bestående rammer kunne vi vise hele tre udstillinger med forskelligt tema.

I hele januar måned fortsatte udstillingen *Oldtidens Ansigt*, der viste billeder af den fremragende, desværre alt for tidligt afdøde fotograf Lennart Larsen. Udstillingen blev venligst stillet til rådighed af Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, der har erhvervet den som vandrestilling. Oldtidens Ansigt blev vel modtaget. Centralbiblioteket fulgte senere på året successen op ved at vise billederne i ny opsætning i forbindelse med andre udstillinger i Flensborg. Også her så mange besøgende de spændende illustrationer.

Tidligt på sommeren viste Danevirkegården *Det gamle Rendsborg*. Det drejer sig om en lang række tegninger fra og af den gamle slesvigske fæstningsbys tidligere maleriske bybillede. Billederne er tegnet af den afdøde rendsborgske amatørkunstner Andreas Knauth. Udstillingen vakte megen opsigt i tyske kredse. Interessen for tegningerne førte således for første gang til, at Danevirkegården blev kendt i tyske kredse. Konkret udmøntede det sig i et stigende antal tyske besøgende. Danevirkegården er blevet opfordret til at vise udstillingen igen på et senere tidspunkt, eftersom den i 1991 kun kunne vises i et kortere tidsrum.

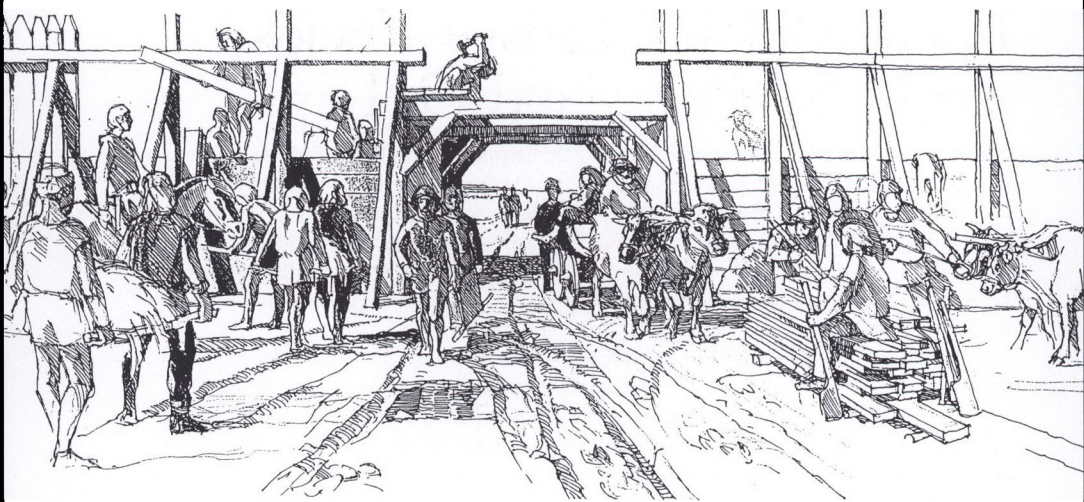
I tiden august til oktober kunne museet udstille de Fynske Kunsthåndværkeres flotte udstilling *Tegn i 90'erne*. Også denne udstilling trak mange besøgende til, der med stor interesse og begejstring tilbragte lang tid med at betragte værkerne.

Fælles for de viste særudstillinger er, at de kun har meget lidt til fælles med Danevirke. Men det er en ganske bevidst linje, der er blevet lagt. Det er museets mål at vække interesse for voldenes historie blandt flest mulige. Da vi må erkende, at der findes mennesker, der ikke af sig selv brænder for voldanlægget, har vi valgt at give dem et andet tilbud. Det viste sig, at konceptet lykkedes. Ikke-arkæologisk interesserede opsøgte museet for at se kunsthåndværk og billedkunst. Under besøget fik mange af dem øjnene op for, at også Danevirke har en spændende historie, som er et besøg og nærmere studium værd. Mange besøgende spørger hyppigt om, hvornår den næste særudstilling bliver vist. Desværre vil det ikke være muligt at fortsætte det brede udvalg af skiftende særudstillinger i de kommende år. En nystrukturering af husets faciliteter begrænser fremover udstillingstiden til tre sommermåneder. Det vil vise sig, hvad det kommer til at betyde for besøgstallet.

I 1991 nåede besøgstallet op på lige over 22.000. Det er museet godt tilfreds med. Langt størsteparten af de besøgende kommer fra de nordiske lande, med absolut hovedvægt på Danmark. Desuden aflægges et stigende antal tyske besøgende visit. Museet er nu ved at være så kendt, at også turister fra andre europæiske lande og andre så fjerne verdensdele som Amerika, Asien og Oceanien besøger museet.

De besøgendes reaktioner er gennemgående positive. Blandt de danske gæster bydes

Dette vægbillede fra Danevirkegården giver et bud på, hvordan bygningen af Kovirke kunne være foregået i vikingetiden.

den tosprogede tekstning på dansk og tysk velkommen. Det samme gør omvisningerne, der tilbydes på dansk, tysk og engelsk.

I 1991 blev der på ny gravet ved Danevirke. Moesgård-arkæologen H. Hellmuth Andersen tilbragte hele sommeren med at udgrave Skanse 16 få kilometer fra museet. Selv om de endelige dateringer endnu ikke foreligger, taler alt dog for et grundlæggende nyt billede af voldenes tidligste historie. Således kan den hidtidige datering af de ældste afsnit til år 737 ikke længere holde. Kampestensmuren, der i museet er blevet placeret i 1100-tallet, må efter alt at dømme dateres til 737. Nedenunder befinder der sig ældre volde. I 1992 vil Hellmuth Andersen igen grave flere steder for at kunne fastslå Danevirkes formentlige alder. Udgravningerne blev fulgt opmærksomt af mange besøgende i 1991. Danevirkegården er sikker på, at også 1992-udgravningerne vil trække mange interesserede til.

Museet er glad for, at der foregår arkæologiske aktiviteter ved Danevirke. Og vi er glade for, at udgravningerne tilvejebringer afgørende nye resultater. Imidlertid betyder det også, at der skal ændres på den permanente udstilling. Der er nok ikke mange museer, hvis udstillinger forældes så hurtigt, som det er sket for dele af den middelalderlige udstilling på Danevirkegården. Det er vi dog ikke kede af. Tværtimod sikrer det en fornyelse af stedet. Dynamikken holdes i gang.

Af kommende aktiviteter på stedet kan ét initiativ særligt fremhæves. A. P. Møller-fonden har bevilget 500.000 kroner til produktionen af en Danevirkefilm. Der er nu nedsat en arbejdsgruppe bestående af museumsinspektør Hellmuth Andersen, pensionist fhv. generalsekretær Karl Kring som primus motor, arkitekt Thorkil Ebert og museumsinspektør Jørgen Kühl. Optagelserne skal foregå i 1992. Derom mere i næste årsberetning.

Jørgen Kühl

Fra den lokalhistoriske arbejds- mark i Sønderjylland 1991

Beretninger fra foreninger og arkiver
ved *Henrik Fangel*

Historisk Samfund for Sønderjylland

Årsberetning 1990-91 ved **Hans H. Worsøe**

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 9. maj 1992 årsmøde på det nye Historiecenter Dybbøl Banke, der var blevet indviet den 18. april. Ca. 120 medlemmer var mødt op for at deltage i mødet.

Formanden for Sønderborg amtskreds, Henning Mathiesen, blev valgt til dirigent. Herefter udtalte formanden, landsarkivar Hans H. Worsøe, mindeord over foreningens næstformand, fhv. rektor Knud Fanø, der var afgået ved døden. Knud Fanø havde været medlem af styrelsen siden 1948, redaktør af Sønderjyske Årbøger fra 1955 og iøvrigt den der havde siddet længst i styrelsen overhovedet. En nekrolog over Knud Fanø bringes side 377ff.

Formanden aflagde følgende beretning fra styrelsen:

Hvis vi fra Historisk Samfunds side ser på året, der er gået, som en helhed, mener vi fra styrelsens side, at vi har lov til at karakterisere det som et vellykket år. Såvel Sønderjyske Årbøger som Sønderjysk Månedsskrift er kommet til tiden og har fuldt kunnet leve op til forventningerne, medlemsmøderne i amtskredsene har været velbesøgte og Historisk Lørdag endda usædvanlig vellykket, egnsvandringerne har været fuldtegnede, og deltagerne kom tilfredse hjem. En af vore nye publikationer har fået meget flotte anmeldelser, og selv underskuddet på regnskabet kan der gives en rimelig forklaring på. Den væsentligste grund til at karakterisere året som vellykket er imidlertid, at det igen er lykkedes at få medlemstallet til at stige efter nogle år med svag tilbagegang. Vi har nu igen passeret de 2800 medlemmer og kan med i alt 2824 medlemmer konstatere en fremgang på 35 siden årsskiftet 1990-91. Det er der al mulig grund til at glæde sig over, og jeg vil derfor gerne starte årsberetningen med at sige tak til dem, der har meldt sig ind og tak til dem, der gennem deres aktivitet for og i Historisk Samfund har været med til at gøre det attraktivt at blive medlem af Historisk Samfund for Sønderjylland.

Hovedparten af arbejdet i Historisk Samfund foregår i redaktionerne og udvalgene, som har ret frie hænder, blot de overholder de økonomiske rammer, som styrelsen lægger. Både ris og ros bør derfor adresseres til udvalgene og

redaktionerne, men det er klart, at det i sidste ende er styrelsen og dens formand, der har ansvaret, og som derfor må tage f.eks. kritikken af den nye plakat, der blev præsenteret ved sidste årsmøde, på sig. Det har vi gjort, ligesom vi har glædet os over de positive bemærkninger, der er fremkommet om andre dele af Historisk Samsfunds virksomhed. Efter disse generelle bemærkninger vil jeg herefter gå over til en mere detaljeret gennemgang af de forskellige sider af årets virksomhed, således som de fremgår af de enkelte udvalgs og redaktioners indberetninger forud for årsmødet.

Årgang 1991 af vort medlemsskrift *Sønderjyske Årbøger* blev på hele 392 sider med 103 illustrationer, og det står næppe tilbage for sine forgængere, selv om den lange række rummer ganske mange fremragende bind. Redaktionen af årgang 1991 er foretaget af Knud Fanø og Lars N. Henningsen. Det er således med vemod, at vi må erkende, at dette var den sidste årbog af en lang række, som kom til at bære præg af Knud Fanøs store og engagerede indsats på dette område.

De 12 artikler spænder vidt, og jeg skal ikke her trætte med at nævne dem alle. Langt over halvdelen omhandler tiden efter 1. verdenskrig. Erindringsstoffet har fået en pæn plads, som det rigtige læsestof, det er. Pastor Heinsens Flensborg-erindringer giver et fint indtryk af levevilkår under 1. verdenskrig og i mellemkrigstiden, og de belyser en kirkeligt indstillet ung mands vej mellem dansk og tysk frem mod en dansk præstegerning. Modstandsmanden Johann Böge fortæller om modstandsarbejdet i Sønderjylland og om noget, som hidtil har været ret ukendt: danske modstandsfolks bidrag til det illegale arbejde i Tyskland. Det er en umiddelbart spændende beretning om en fantastisk modig indsats – selvom resultaterne var små.

For alle spejdervenner er fhv. amtsborgmester Erik Jessens artikel om Aabenraa-spejderne efter Genforeningen en lækkerbissen. Men det er også beretningen om de nationalt indstillede sønderjyske spejderes konflikt med de internationale spejderidealer. Erik Jessen har givet læserne et rigtigt stykke grænselandshistorie – ledsaget af herlige billeder. Herudover er der artikler om postkort fra første verdenskrig, kunsthistorie om vore kirkepitafier, og H.E.Sørensen tager forskud på Skoleforeningens 100-års jubilæum i 1992.

Klassisk grundforskning giver universitetslektor Poul Enemark i en stor artikel om Flensborg-oksehandelen efter år 1500. Arkivar Bjørn Poulsen fremlægger helt ny viden om, hvad en herredsfoged havde at bestille i senmiddelalderen, og hele to artikler prøver at føre debatten om Hærvejen til vejs ende. Det er gode artikler, men trods alt næppe de sidste ord om dette emne.

Som altid er der også anmeldelser og beretninger fra landsdelens museer og forskningsinstitutioner samt de nyttige rapporter fra alle de mange lokalhistoriske samlinger og foreninger.

Årbøgerne har ikke manglet stof, men penge, så redaktionen har igen i år måttet hente tilskud fra anden side, da medlemsskriftet har ydet mere, end medlemskontingentet kan bære. Og det bliver næppe sidste gang, vi bliver nødt til at skrive ansøgninger. En hjertelig tak skal lyde til Brødrene Hartmanns Fond, Det Unge Grænseværn, Dansk Kultursamfund og Union Bank. Uden denne hjælp havde vi ikke kunnet levere en så fyldig årbog.

Sønderjysk Månedsskrift udkom i 1991 med 10 numre på ialt 324 sider. Redaktionen består fortsat af Henrik Fangel, Inge Adriansen og Steen W. Andersen. Abonnenttallet ligger omkring de 2100, men er en smule vigende. Der skal faktisk gøres en ret konstant reklameindsats for at holde abonnenttallet vedlige, men det har været vanskeligt at afse ressourcer hertil. Årgang 1991 har ligesom de tidligere haft et meget bredt spektrum af artikler og af forfattere. Der har været små, korte artikler omkring en enkelt lokalitet, om en vigtig kilde, en kendt eller måske mindre kendt person fra Sønderjyllands fortid m.m. Og der har været en række artikler, der har taget udgangspunkt i et aktuelt historisk emne. Lidt længere artikler var der bl.a. i juni-nummeret, som var et temanummer om de store gårde på Haderslevvegnen. Dette hæfte var blevet til i et samarbejde med Haderslev Museum og Museet på Koldinghus, der på denne tid havde en udstilling om de store gårde. Junihæftet blev faktisk udgivet som et særnummer i form af et udstillingskatalog til denne udstilling. Det er en fortrinlig måde at samarbejde på, bl.a. gav det grundlag for at bringe farvebilleder. Redaktionen er indstillet på fremover at benytte sig af lignende samarbejde, når lejlighed byder sig. Det er som læserne bekendt allerede sket i januar-nummeret 1992, særhæftet om Nordborg.

I 1991 udkom 2 publikationer: En ganske speciel udgivelse var fhv. overarkivar C. Rise Hansens bog i studierien »Missionær Christian Vilhelm Grønning. En slesvigsk missionær i Indien og hans elever i 1800-tallet«. Med denne bog præsenteredes en markant skikkelse i forrige århundredes missionsvirke, der på trods af, at han som pietist stod afvisende overfor den nationale konflikt, blev særdeles afholdt af sine dansksindede sønderjyske menigheder i Aabenraa og Ballum. Denne publikation er betalt af Carlsbergfondet, som takkes på det bedste.

En stor glæde for os var det at kunne præsentere sognepræst Jens Bruuns udgave af Løjt-deggen Hans Mikkelsens viser og salmer under titlen »Barselsstue og Himmelstige«. Hans Mikkelsen var degn i Løjt fra 1743 til 1796 og skrev i denne periode en stribe kernefulde, satiriske digte samt en række gribende og enkle salmer. Et vigtigt stykke af den sønderjyske folkelige litteratur er gjort tilgængelig med denne bog, som da også er blevet særdeles vel modtaget af alle anmeldere. Per Højholt skrev i Jyllands Posten: »En fantastisk smuk bog er det, gedigen uden at det på nogen måder tynger læsningen ...

Både Jens Bruun og Historisk Samfund for Sønderjylland har stor ære af denne udgivelse«. Bogen er ikke kun blevet omtalt i aviser og fagtidsskrifter, pastor Bruun har også berettet om den og dens forfatter i Radio Mojn og i to indslag i Radio Syd. I Løjt sogn afholdtes en reception i præstegården, da bogen udkom, og senere en særlig Hans Mikkelsen-aften, der startede i Løjt kirke og fortsatte i forsamlingshuset. Udgivelsen af dette litterære værk betegner en nyskabelse inden for vor virksomhed, men desværre svarer salget ikke til kvaliteten. Til udgivelsen har vi modtaget støtte fra Dansk Kultursamfund, H.P.Hanssens Mindefond, Oberst Parkovs Fond og Sydbanks Fond, som alle takkes på det hjerteligste.

En udgivelse, som netop er færdig er Henning Mathiesens afhandling »Her-tugens folk«, der grundigt belyser de politiske, økonomiske og sociale forhold for landbrugerne under de to hovedgårde Rønhave og Sønderborg Ladegård på Als inden landboreformerne. Henning Mathiesen er i stand til at vise, at bønderne havde gode kår i denne tid, helt i modsætning til ældre opfattelser. Et solidt stykke lokalhistorie, der udgør en vigtig brik til rigshistoriens puslespil, er her blevet lagt frem i vor studierie. Derimod forventes det tidligere annoncerede hæfte 3 i Sønderjyske Billeder om de danske og tyske afstemnings-plakater først at ville foreligge til efteråret 1992.

Set i økonomisk sammenhæng har bogsalget som helhed været en skuffelse i 1991, idet salget er faldet med ikke mindre end 27.000 kr i forhold til 1990, og det kan godt mærkes på budgettet.

Arbejdet i amtskredsene har været solidt og velgennemført med foredrag, ekskursioner og møder med de øvrige historiske foreninger og arkiver som de typiske arrangementer. Historisk Lørdag den 8. juni 1991 arrangeret af Tønder amtskreds rager dog op blandt aktiviteterne (Trøjborg slotsruin, Ballum kirke, Højer mølle samt Møgeltønder kirke med en byvandring). Besøgstallet var ca. 350, præget af gæster fra dels Sydslesvig og dels andre egne af Sønderjylland end vesteregnet. Også en kyndig vejledning de enkelte steder var medvirkende til en vellykket eftermiddag, og ikke mindst, at amtskredsen havde gjort en ekstra indsats ved at fremstille en turbeskrivelse på 20 sider og ladet den duplikere til deltagerne. Det var ganske fornemt. Nu håber vi så på lige så god tilslutning til den historiske lørdag, som i 1992 skal finde sted lørdag den 8. august i Slesvig by.

I 1991 lykkedes det endelig at gennemføre tre-dages *turen til Rügen*. Under ledelse af Henrik Becker-Christensen, Ole Perch Nielsen og undertegnede besøgte 50 deltagere bl.a. Arkona, Altenkirchen, udsigtspunktet Königsstuhl og var på historisk aftenvandring i Stralsund, hvis historiske mindesmærker er under kraftig restaurering. Turen gentages sidst i maj for de sidste 50 tilmeldte, som ikke kunne komme med sidste år. Den store egnsvandring i

august gik nordpå til Djursland, hvor stipendiat Carsten Porskrog Rasmussen var en kyndig vejleder i bl. a. Tirstrup kirke og på Rosenholm. Slægten Rosenkrantz var det samlende tema for turen, der havde samlet to busser fulde af deltagere.

PR-udvalget har i 1991 gennemført en omfattende hvervekampagne i Padborgområdet med udsendelse af skriftligt materiale og telefonisk opfølgning. Vi har der gjort nogle erfaringer, som bl. a. viser, at det fremover sikkert vil være mest rationelt med mere individuelt rettede henvendelser, når det gælder tegning af nye medlemmer. I forhold til omkostningerne gav Padborg-kampagnen ikke tilstrækkeligt, men naturligvis har den været med til det tidligere omtalte flotte resultat i 1991 med en medlemstilgang på 35 nye medlemmer.

Regnskabet vil vi vende tilbage til under dette punkt på dagsordenen, men selvom årets resultat var negativt, kan vi glæde os over, at kontingent og abonnementsindtægter er steget med 52.000 kr, og at vi har en pæn egenkapital på 283.000 kr, hvoraf den største del er umiddelbar likvid. Det kan også her konstateres, at hovedparten af årets underskud skyldes regulering af boglageret. Der er grund til her at takke såvel kasserer som vore revisorer for deres indsats, og vi må heller ikke glemme vore tre efterlønsmodtagere, som får hele det daglige arbejde på kontoret i Aabenraa til at fungere: Ruth Bøtcher, Aage Skærbæk og Gerda Juhl.

Der er i år sammen med indkaldelsen til årsmøde udsendt *udkast til nye love* for Historisk Samfund for Sønderjylland. Der er her tale om en opfølgning af de nye love for amtskredsene, som blev gennemført af styrelsen sidste år, og en modernisering af bl. a. sproget i vore gamle love. De nye love er blevet gennemdrøftet af styrelsen, efter at et udvalg med Henning Mathiesen som pennefører havde fremsat de første forslag til ændringer. Som man ser er formålsparagraffens ordlyd ændret, og jeg kan garantere for, at hvert ord i den er blevet endevendt endda flere gange. Vi synes, at den nye formulering svarer til de formål, som vi i styrelsen mener, at det er væsentligt for os at varetage. Vi har forsøgt at gøre formuleringen så rummelig, at vi ikke behøver at ulejlige medlemmerne med nye ændringer, så snart der kommer nye signaler inden for det historiske arbejde, og vi har forsøgt at fremhæve, at vi ser samarbejdet med andre historiske, særlig lokalhistoriske foreninger, institutioner og arkiver som særdeles vigtigt. Vi håber, at medlemmerne bakker denne holdning op, og at vi hermed har fået skabt gode rammer for et fremtidigt frugtbart samarbejde om den historiske og lokalhistoriske virksomhed her i landsdelen samt formidlingen af ny viden om Sønderjyllands historie til et bredt udsnit af befolkningen.

Styrelsens beretning blev godkendt uden bemærkninger. Derefter fremlagde kassereren, afdelingsleder Rasmus Callesen, regnskabet for 1991. Regnskabet, som bringes s. 439f, blev godkendt.

Forslag til nye love blev forelagt og gennemgået af Henning Mathiesen og formanden. De blev vedtaget enstemmigt og er gengivet s. 447ff.

Ved de efterfølgende valg genvalgte Inge Adriansen, Bjørn Poulsen og John Pedersen. I stedet for Knud Fanø valgtes N. H. Kragh-Nielsen, Rødding, som nyt medlem af styrelsen. Som revisorer genvalgte Fr. Rudolph, mens Julius Beier nyvalgtes.

Efter kaffebordet fortalte centerleder Hans-Ole Hansen om det nye historicecenter, om dets tilblivelse, om bygningen og dens symbolik samt om den formidling af historien, som kan opleves i huset. Der var herefter rundvisning i to hold igennem huset og den såkaldte forevisningsgård, hvor dele af en skanse var under opbygning. Det var en interesseret og lyttende skare af medlemmer, der fulgte både foredrag og rundvisning. Medlemmerne imellem udveksledes mange bemærkninger om det man så og hørte. Meningerne var delte om form og indhold i historicecenteret og om den måde en så afgørende begivenhed i Danmarkshistorien her blev formidlet. Men ingen gik upåvirket derfra.

Haderslev amtskreds

Fællesmøde for lokalhistoriske foreninger og arkiver holdtes 19. januar på Haderslev byarkiv, hvor Jacob Røjskjær fortalte om arkivets virksomhed.

Amtskredsens generalforsamling afholdtes 11. april på Mikkeltorg kro. Som medlemmer af amtsudvalget genvalgte Hilmer Madsen og Helge Holst. Derefter fortalte H.V.Gregersen om sin bog: »Det skæve Sønderjylland – hvorfor?«

Den 22. maj var der aftenudflugt til Haderslev Museum, hvor Steen W. Andersen fortalte om museets arbejde og viste omkring.

Aksel Gyldenkerne

Aabenraa amtskreds

Amtskredsen holdt generalforsamling den 18. april i Billedsalen på Folkehjem i Aabenraa. Ib Andersen og H.H. Bang blev genvalgt. Museumsinspektør Henrik Skov Kristensen, Frøslevlejrens museum, holdt foredrag med lysbilleder om allierede luftangreb i Sønderjylland under 2. verdenskrig.

Den 12. juni havde amtskredsen i samarbejde med Historisk forening for Vis herred arrangeret et aftenbesøg i Bov og omegn. Man skulle have startet ved de mange mindesmærker ved Kruså korsvej, men på grund af voldsomt regnvejr fortalte vicetoldinspektør Th. Larsen i stedet på Bov museum om mindesmærkerne. Aftenen begyndte så i Bov kirke, hvor sognepræst Marlis Uhrenholt fortalte om kirken. Man sluttede med omvisning på Bov museum.

Ligesom de tidligere år har amtskredsen haft et samarbejde med Byhistorisk forening i Aabenraa og Aabenraa museums Venner, hvor hver forening har stået for et foredrag. Den 3. oktober holdt embedslæge Tage Grodum, Aabenraa et foredrag på Landsarkivet med emnet: »Embedslægevæsenet, dets opståen og opgaver«.

Den 21. november havde amtskredsen inviteret bestyrelserne for de lokalhistoriske foreninger og arkiver indenfor det gamle Aabenraa amt til det årlige fællesmøde. Man samledes i år på Bov museum. Her blev der først lejlighed til at bese museet, hvorefter fhv. landbrugskonsulent N.A.Drewsen, Hokkerup fortalte om, hvordan han var startet

med sin samling og havde arbejdet videre med den til han havde skænket den til Bov museum.

Bagefter orienterede formanden for Historisk Samfund Hans H. Worsøe om hovedforeningens arbejde og bogudgivelser, ligesom de forskellige foreninger fortalte om deres arbejde.

Ligesom i de tidligere år har amtskredsen været medindbyder til møder i Bovrup-Varnæsområdet.

Hans Henrik Bang

Sønderborg amtskreds

Siden generalforsamlingen i 1991 har Sønderborg amtskreds af Historisk Samfund for Sønderjylland haft to arrangementer:

Den årlige sammenkomst for alle de lokalhistoriske foreninger og arkiver på Als og Sundeved, der fandt sted i Holm Sognegård. Der var udsendt indbydelse til 22 foreninger, og de 18 sendte repræsentanter til mødet den 18. november, hvor »Holm sogneforenings lokalhistoriske arkiv« var medarrangør. Foreningens formand, Laurids L. Høj, fortalte først om foreningen, og derefter fortalte deltagerne om arbejdet i de deltagende foreninger. Efter kaffebordet blev der vist lysbilleder fra Holm. Der var ca. 60 deltagere.

Generalforsamlingen 1992 fandt sted den 22. april på Biblioteket i Sønderborg. Her fortalte Henning Mathiesen om Sønderborgs udvikling fra opførelsen af slottet i 1200-tallet og indtil den mest skelsættende begivenhed i nyere tid: Kommunesammenlægningen i 1970. Der var godt 30 deltagere.

Henning Mathiesen

Tønder amtskreds

Historisk lørdag 1991 rager op blandt aktiviteterne i det flade land. Begunstiget af smukt junivejr var der mulighed for besøg på Trøjborg slotsruin, i Ballum kirke, i Højer mølle samt i Møgeltønder kirke med en byvandring. Besøgstallet var cirka 350, præget af gæster dels fra Sydslesvig og dels fra andre egne af Sønderjylland end vesteregnet. Også en kyndig vejledning de enkelte steder var medvirkende til en vellykket eftermiddag.

Udflugten i september, ligeledes en lørdagstur, var tilrettelagt i samarbejde med foreningerne Norden i Toftlund og Skærbæk. Målene var Moesgaards museum ved Aarhus, Silkeborg kunstmuseum og Robert Jacobsens jernskulpturer i det åbne land ved Egtved. En god tur, veltilrettelagt af foreningen Norden.

Som tidligere var Tønder amtskreds medindbyder til afstemningsfesten i Skærbæk med 100 deltagere. Højskolelærer Jens Rosendal, Jaruplund, var festtaler.

Det lokalhistoriske fællesmøde i marts indledtes med et besøg i den lokalhistoriske samling på biblioteket i Bredebro. Her er lokaleforholdene velordnede og tiltalende i modsætning til, hvad man visse andre steder må affinde sig med. Arrangementet fortsatte i Brede sogns forsamlingshus med indlæg af museumsinspektør Inger Lauridsen, Tønder museum, vedrørende samarbejdsmuligheder lokalhistoriske foreninger, arkiver og museer imellem.

Den ordinære generalforsamling på Hostrups hotel, Tønder, viste endnu en gang, at en taler med lokal tilknytning har en særlig interesse, idet aftenens gæstetaler var journalist ved Radio Syd, Jørn Buch, Haderslev, tidligere Tønder.

Peter Madsen

Sydlesvig Amtskreds

Amtskredsen har i 1991-92 arrangeret eller medvirket ved følgende foredrag m.m.:

- 22.5. Aftenvandring i Rendsborg ved Ole Harck.
- 24.5. Foredrag ved Anders Rehde Nielsen om skibsfart, købmand og reder i 1700-tallet.
- 4.7. H. Helmuth Andersen fremviste udgravningen af Danevirke.
- 10.8. Pastor Møller inviterede hele foreningen til sin Haubargs 200 års ombygningsdag.
- 1.10. Johan Peter Noack forelæste om grænsekampen 1945-47.
- 24.10. Foredrag om Danmark og venderne ved Michael Andersen.
- 9.11. I samarbejde med Beirat für Geschichte afholdtes to foredrag i Hatsted: »Jenseits des Nationalismus – für eine Neubewertung des Drei-Jahre-Krieges« af Klaus-J. Lorenzen-Schmidt. og »Die Bedeutung von 1848 für die dänische Bewegung in Südschleswig.« af Dr. Johann Runge.
- 20.2. Mecklenburg i fortid og nutid ved Ole Harck.
- 26.3. Allierede luftangreb i Sønderjylland og tysk luftforsvar i området under 2. Verdenskrig. Foredragsholder var Henrik Skov Kristensen.
- 29.4. Sønderjyske byer ved Lennart S. Madsen, Haderslev Museum.

Jesper Bolund Nielsen

Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver*Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS)*

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6300 Tinglev, tlf. 74 64 40 62.

Ved årsmødet i marts talte museumsinspektør Steen Andersen, Haderslev, om emnet: »Hvem samler hvad?« om forholdet mellem arkiver og museer. Han slog til lyd for, at der i fremtiden skal arbejdes for større samarbejde, koordinering og overblik. Foredraget gav anledning til en god debat.

Den 14.-15. juni havde vi som sædvanlig en stand på dyrskuet i Aabenraa og emnet var »Håndværkere i landsbyen«. Det viste sig at være vanskeligere end antaget at skaffe billeder om det emne, men vi fik da en udstilling på benene.

Den 31. aug. havde jeg fornøjelsen af at åbne vor dansk-tyske udstilling på Bov Museum. Der var den i de helt rigtige omgivelser sammen med de gamle redskaber i museet. Efter den tid har den været i Bovrup-Varnæs arkiv. Den 7.-8. sept. havde Sønderborg kulturdage med åbent hus på Lokalhistorisk arkiv i Kirkegade 8. LASS benyttede lejligheden til i samme forbindelse at arrangere et møde med SLAs formand, Jørgen Dieckmann Rasmussen om emnet: »Hvad gør SLA for de lokalhistoriske arkiver?«. Tilslutningen kunne have været bedre, men der udspandt sig en god debat.

26.-27. oktober fandt den længe planlagte lokalhistoriske weekend sted på Uge højskole med 32 deltagere fra 10 arkiver. Af udefrakommende foredragsholdere havde vi konservator Frances Roberts fra Gram, højskolelærer Erik Lindsø, Danebod højskole, og arkivar Kim Furdal fra Landsarkivet. Derudover medvirkede en del af vore medlemmer som instruktører ved de »lokalhistoriske værksteder«.

Arkivdagen var lagt i tilslutning til den lokalhistoriske weekend, den 27. oktober. Turen gik til arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg, hvor vi blev meget gæstfrit modtaget af arkivleder Lars Henningsen. Vi hørte om arkivets tilblivelse og lidt om, hvad det rummede, ligesom vi fik lejlighed til at se samlingerne i kælderrummene under den nye del af biblioteket.

Foreningens vigtigste aktivitet i det forløbne år har været foreningsarkivindsamlingen. Herom berettes nedenfor.

Indsamling og registrering af foreningsarkiver

Indsamlingen er planlagt og diskuteret med de implicerede arkiver i Sønderborg, Sundeved og Broager, Vojens og Nr. Rangstrup, Bov, Gråsten og Tinglev, Løgumkloster, Bredebro, Skærbæk, Tønder og Højer samt Aabenraa, Rødekro og Lundtoft kommuner ved en række møder, således at arbejdet hermed er igangsat i alle landsdelens kommuner. Der mangler dog meget arbejde endnu, og kun for få arkiver kan arbejdet betragtes som afsluttet.

Ved årets udgang nærmede projektet sig stærkt 3000 registrerede foreningsarkiver. Deres fordeling på de forskellige kommuner er meget ujævn, dels fordi der er kommuner, hvorfra der endnu kun er få registreringer. Tallene viser imidlertid også, at der er kommuner, hvor man er særdeles godt med. Det gælder Rødding, Haderslev, Tinglev, Sydals og Broager, men også i Nordborg, Augustenborg, Gråsten og Sundeved er antallet af foreninger rimeligt i forhold til, hvad man kan forvente.

I disse tal afspejler sig dels den store indsats der er gjort af arkiverne i forbindelse med indsamlingen, men også hvor mange år arkivarbejdet er foregået. Et af de ældste arkiver er arkivet i Skodborg, og her er registreret ca. 50 foreningsarkiver fra sognet. At der har været 30-40 foreninger i et sogn er ikke ualmindeligt.

Arbejdet med foreningskampagnen er i hele 1991 foregået med Herluf Knudsen som daglig leder af kampagnen. Han har haft en ugentlig arbejdstid på 20 timer. Forskningsrådsbevillingen var opbrugt omkring 1. juni, og aflønningen af Herluf Knudsen er herefter sket ved hjælp af forskellige fondsmidler. Herudover er der udført et stort arbejde på Institut for Sønderjysk Lokalhistorie med inddatering af de mange oplysninger i Arkibas. Dette arbejde er udført af instituttets personale.

Den lokalhistoriske konsulent

Henrik Fangel, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

I 1991 har der været de sædvanlige opgaver for konsulenten i forbindelse med LASS og foreningens arrangementer. Konsulenten har endvidere varetaget kopiering af kirkebøger til medlemmer af LASS.

Konsulenten har tilrettelagt et week-endkursus for LASS 26.-27. okt. på Uge Folkehøjskole om »Lokalarkiver – hvad samler vi på, hvad gør vi med det, hvad bruger vi det til«. Herudover har der været konsulentopgaver for arkiverne i Fjelstrup, Nybøl, Skærbæk og Klipleve, og der er aflagt besøg hos bl.a. Skodborg, Hejls og Vojens, ligesom der har været de årlige orienteringsmøder med de lokalhistoriske foreninger og arkiver arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjyllands amtskredse.

På et møde med de fire arkiver i Sydals kommune holdt konsulenten et oplæg om de lokalhistoriske arkiver i Sønderjylland, nu og i fremtiden. Udgangspunktet for dette oplæg og for mødet var bl. a. spørgsmålet om samarbejde – samarbejde mellem flere foreninger – også med henblik på at løfte større opgaver i fællesskab. Der er ingen tvivl om, at et samarbejde trænger sig mere og mere på som en uomgængelig nødvendighed for at det lokalhistoriske arbejde kan holdes på et niveau, der er fagligt forsvarligt, og hvor sikkerhed, tilgængelighed og registrering af de mange arkivalier og billeder, som er i lokalarkivernes varetægt, er optimal. Der er mange små arkiver i Sønderjylland, og det kan give problemer med hensyn til sikkerhed og tilgængelighed, bl.a. på grund af

begrænsede ressourcer. Derfor må der samarbejdes – det sker også, og der er flere ting i gære, som gør, at det lokalhistoriske arbejde i løbet af nogle år nok vil få en anden organisatorisk struktur. Indholdet, kernen i det lokalhistoriske arbejde – det frivillige, ulønnede arbejde, der er drevet af en dyb interesse for den nære hjemstavns historie, vil stadig være det bærende i arbejdet.

Historiske Samlinger i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

Leder: Henrik Fangel.

Åbningstid: ma.-to. kl. 9-14 eller efter aftale.

Samlingerne har i 1991 modtaget 54 afleveringer, omfattende ca. 700 fotos og postkort, en stor samling pressefotos fra 1960erne (1687 numre på vel 8-10000 negativer), 564 glasnegativer og 178 andre negativer. Sønderjyllands amtskommune har deponeret en stor samling luftfotos, optaget over hele amtet i forbindelse med regionplanlægningen i slutningen af 1970erne samt afleveret en stor samling billeder, bl. a. dias, vedr. stormfloderne 1976 og 1981 og bygningen af det fremskudte dige 1982.

Blandt glasnegativerne er en samling på 533 negativer der har været forlæg for en række meget fine postkort fra A. M. Lunds postkortforlag i Haderslev i 1930erne med motiver fra det meste af Sønderjylland.

Der er i 1991 til 38 lånere leveret 263 billeder, hvoraf mange er brugt til gengivelse i bøger og artikler. Til et par lokalhistoriske arkiver er leveret kopier af negativer.

Ordningen af den store samling af negativer af affotograferinger er fortsat. Foreløbig er ca. 3500 negativer registreret og originaler anbragt i hvilende arkiv. Endvidere er der gennemført en række registreringer af nogle af de tidligere års store afleveringer. Ikke mindst fotograf Clausens samling kræver fortsat meget arbejde med henblik på tilgængeliggørelse.

Ved en bevilling fra Kjeld og Vera Schmidts mindelegat er der skaffet midler til restaurering af instituttets fire daguerreotypier.

En kopiering af de historiske samlingers ældste bånd er indledt. Arbejdet udføres af Infoko i Tønder, der ud over en kopi på spolebånd også fremstiller en kassettebåndkopi. Foreløbig er de 36 ældste bånd fra årene 1961-66 udtaget til kopiering. Møbler og bogsamling fra H. P. Hanssens kontor på Hejmdal er deponeret på instituttet af Aabenraa Museum sammen med et maleri af H. P. Hanssen.

Historisk Samfund for Als og Sundeved

Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg

Formand: Lorenz P. Christensen, Stationsgade 1, Sottrup, 6400 Sønderborg.

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland

Formand: Jørgen Wangel, Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 75 33.

Hjemmeværnsregions IIIs historiske udvalg

Formand: Mette Marie Andersen, Gl. Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 15 32.

Lokalhistoriske foreninger og arkiver**Augustenborg Kommune**

Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune

Slotsalle 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Åbningstid: Onsdag kl. 9-12 samt første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Leder: Hans Lind, Mosevænget 9, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 11 20.

Arkivarbejdet har stået i fremgangens tegn. Det gælder såvel aflevering af arkivalier som arkivbesøg. Vort medlemstal er nu 390. Åbningstiden har været ti aftener og 48 formiddage. Kulturugen hvor vi deltog med gamle fotos og slægtstavler, var besøgt af 190, dertil kommer de ordinære almindelige besøg, som var på 350. De besøgende kom fra hele landet samt fra Tyskland og USA. Også tre gruppebesøg og syv rundvisninger i Augustenborg by og slottet hører med i arkivets arbejde. Der har været 139 afleveringer, deriblandt foreningsprotokoller, ejendoms papirer, og to store familiesamlinger. Arkivet har tidligere udgivet kunstkort af den tyske maler Max Beckerts malerisamling, som findes i arkivet. I 1991 har man som et nyt oplag udgivet 12000 kunstkort i sort/hvid og farve, og det er allerede nu en succes.

Bov kommune

Historisk forening for Vis herred

Formand: Hans Henrik Bang, Padborgvej 27, Bov, 6330 Padborg, tlf. 74 67 16 18.

Den 15. januar viste givener af landbrugssamlingen fhv. landbrugskonsulent N. A. Drewsen rundt på Bov museum og sluttede med at holde foredrag om plovens udvikling.

Den 6. februar fortalte fhv. seminarielærer Esther Abildstrup, Ribe, om gamle broderier og navneklude. Den 12. marts holdt museumsinspektør Henrik Skov Kristensen, Frølevlejrens museum, lysbilledforedrag på Holbøl Landbohjem med emnet: »De allieredes luftangreb i Sønderjylland under 2. verdenskrig«. Den 30. april afholdtes generalforsamling på Bov Museum. Skoleleder Helmut Thomsen, Padborg, holdt efter generalforsamlingen et lysbilledforedrag »Strejftog gennem billeder fra Bov kommune«. Den 12. juni holdtes en aftentur i Bov og omegn i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland. Man besøgte mindesmærkerne ved Korsvejen i Kruså (på grund af regn flyttedes foredraget til museet), Bov kirke og Bov museum. Den årlige aftenudflugt foregik den 13. juni til Broagerland, hvor man besøgte Smøl Vold, Broager kirke og teglværksmuseet Cathrinesminde. Den 23. okt. holdt museumsinspektør Stine Wiell, Haderslev Museum, foredrag på Bov Museum om emnet »Flensborgsamlingen 1852-64«.

Bov Museum

Bovvej 2, 6330 Padborg, tlf. 74 67 51 50.

Åbningstid: Hver dag undtagen mandag kl. 14-17; skoler og større selskaber efter aftale.

Leder: Hans H. Bang, Padborgvej 27, 6330 Padborg, tlf. 74 67 16 18.

Bov museum indledte sin sæson den 23. marts med påskeudstilling af 18 lokale kunstnere, alle med bopæl i Bov kommune. Udstillingen omfattede ca. 100 billeder og varede til den 20. april. Et meget stort antal mennesker besøgte udstillingen.

Den 1. juni udstillede børnehaver og fritidshjem i Bov kommune tegninger i anledning af verdensbørnedagen.

Fra 31. aug. til 29. sept. var der en udstilling af plancher med fotos fra livet på landet i gamle dage nord og syd for grænsen. Plancherne var udlånt af LASS og naboforeningen i Angel. Udstillingen blev suppleret af museets egne fotos og ting fra landbruget fra

museets depot. Den 1. sept. blev der tærsket med plejl og »haret« leer og rensset korn i en gammel rensesmaskine.

Den 12. okt. havde museet en udstilling af gamle plove på Gråsten landbrugsskole i anledning af Danmarksmesterskaberne i pløjning med hest. I efterårsferien var der en giverudstilling af alle gaver fra 1991. I december måned afholdtes julestue for kommunens børnehaver. 22 hold børn deltog. Julenissen blev også afhentet fra gårdens høloft til musik af jernbaneorkesteret i julemandsdragter. Ialt har godt 4.700 besøgt museet i 1991.

Lokalarkivet Bov

Bov Bibliotek, Bovvej 4, 6330 Padborg, tlf. 74 67 34 54.

Åbningstider: Mandag-torsdag kl. 14-19.30, fredag kl. 10-15, lørdag kl. 10-13

Leder: Kirsten Sparvath, Østerskovvej 40, Kollund, 6340 Kruså, tlf. 74 67 83 38.

Arbejdet i arkivet er sat i gang med hjælp fra en gruppe frivillige og – i sidste halvdel af året – med hjælp fra en langtidsledig bibliotekar og assistent. Indsamlingen af foreningsarkivalier er iværksat, med en del afleveringer til følge. I november afholdtes et åbent-hus arrangement, for at gøre opmærksom på det nyåbnede arkiv.

Bredebro kommune

Lokalhistorisk Samling

Brede Bygade 14, 6261 Bredebro, tlf. 74 74 14 28.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Knud Nielsen, Tofte 4, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 12 31.

Vi kan glæde os over en god og stabil interesse for det lokalhistoriske arbejde. Der kommer flere og flere henvendelser til arkivet – også udefra, og der er god tilslutning til vore arrangementer. Vi har overtaget en del brugte skabe fra skolen, hvilket har givet gode opbevarings- og udstillingsforhold.

Broager kommune

Lokalhistoriske forening for Broagerland

Formand: Chresten A. Krogh, Brovej 108, 6310 Broager, tlf. 74 44 17 64.

Efter at arkivet blev en selvejende institution i 1990, har foreningen de udadvendte aktiviteter, men støtter stadig arkivet økonomisk. Ved generalforsamlingen den 6. marts underholdt lærer H. C. Lassen, Rinkenæs, med causeri og lysbilleder »Langs Flensborg Fjord«. Den 10. juni var der aftentur med ca. 50 deltagere til Alsingergården i Svenstrup og Elstrup Mølle, og den 24. oktober holdt Mogens Scott-Hansen, Sønderborg, foredrag om »Den nordlige sikringslinje«.

Broagerlands Lokalarkiv

Storegade 33, 6310 Broager, tlf. 74 44 93 51.

Åbningstid: Tirsdag kl. 15-17, den første lørdag i måneden kl. 10-14.

Leder: Randi Demuth, Østerhøj 3, 6310 Broager, tlf. 74 44 01 47.

I 1991 skete der store omvæltninger i arkivet. I marts var der lederskifte, og samtidig begyndte fire nye medarbejdere. Vi indkøbte brugt kontorinventar og indrettede vores arkiv, så det i dag er meget velfungerende, idet vi har fem arbejdspladser samt et »kaffe-besøgs hjørne«. Efter at arbejdet på arkivet havde ligget næsten stille det foregående år, går det nu fremad, takket være medarbejdernes store indsats. Vi har fast arbejdstid tirsdag og onsdag på arkivet. Da arkivet har åbent tirsdag, og vi har den store glæde,

Fra Broagerlands Lokalarkivs udstilling og stand på Cathrinesminde teglværk i anledning af »Sønderjyske Kultur dage«. I midten arkivets leder, Randi Demuth.

at besøgstallet er stigende, er det begrænset, hvad vi kan nå af arbejde den dag, men så tager vi ekstra fat om onsdagen. Vi har i løbet af året modtaget adskillige afleveringer, bl. a. vedrørende afstemningen i Broager kommune i 1920. I august deltog vi med en udstilling på »Sønderjyske Kultur dage«, som fandt sted på Cathrinesminde Teglværk.

Christiansfeld kommune

Christiansfeld Kommunes Lokalhistoriske Arkiv

Nørregade 1, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 25 98.

Åbningstid: Mandag-lørdag kl. 9-17, tirsdag og fredag tillige kl. 17-19. Lørdag efter aftale.

Leder: Ole Laurits Sørensen, Haderslevvej 26, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 31 88.

Arkivet har i det forløbne år haft 170 afleveringer. Arkivet har modtaget et legat til indkøb af mikrokort over kommunens ti kirkesogne og til film af brødremenighedens medlemmers levnedsløb, samt til indkøb af et mikrofilmapparat.

Arkivet har i årets løb haft mange besøg og både telefoniske og skriftlige henvendelser fra personer, der ønsker oplysninger om deres slægt; i de fleste tilfælde har arkivet kunnet hjælpe.

Lokalhistorisk forening for Christiansfeld og Omegn

Formand: Annelise Gram, Kongensgade 8, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 1992.

Der afholdtes generalforsamling den 30. marts. Et legat som foreningen har modtaget, er overdraget til arkivet til affotografering af billeder.

Fjelstrup Lokalhistoriske Forening

Formand: Anne Kirsten Glumsø, Fjelstrup Nørrevej 70, 6100 Haderslev, tlf. 74 56 62 14

Foreningens arkiv: Skolebakken 21, Fjelstrup, 6100 Haderslev

Åbningstid: Efter aftale

Ved generalforsamlingen den 5. februar fortalte H. Chr. Kehlet om landsbyen Knud. Den 29. sept. havde vi åbent hus i arkivet i anledning af, at vi havde fået nye lokaler. Den 22. oktober fortalte Vagn Rasmussen om Fjelstrup-Hallen i anledning af dens 25-års jubilæum. Herudover skriver Vagn Rasmussen en lokalhistorisk artikel til Fjelstrup Idrætsforenings blad hver gang det udkommer (4 gange årligt).

Lokalhistorisk Arkiv og Forening for Hejls-Hejlsminde

Formand: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75 57 47 54.

Foreningens arkiv: Hejls Landevej 57, »Engbo«, 6094 Hejls.

Arkivets åbningstid: Tirsdag kl. 15.30-17.30.

Leder: Kirsten Degn, Bagvejen 14, 6094 Hejls, tlf. 74 57 44 65.

Vejstrup Lokalhistoriske forening

Formand: Johannes Larsen, Gl. Skamlingvej 1, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 50 97.

Foreningens arkiv: På Plejehjemmet »Lærkebo«, Sjølundgade 28, 6093 Sjølund.

Åbningstid: Første tirsdag i måneden kl. 19-22.

Leder: Jørgen Hesselberg, Vejstruprødvej 17, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 48 77

Som sidste år har vi igen haft fast arkivaften tirsdag aften, hvor hele bestyrelsen mødes og i fællesskab registrerer og ordner de indkomne arkivalier. Den første tirsdag i hver måned har vi haft åbent hus med en del besøg. Registreringen af foreningsarkivalier er i fuld gang.

Af udadvendte aktiviteter har vi lavet tre udstillinger. I forbindelse med Sjølund-messen havde vi en udstilling med tre plancher med udvalgte emner. I august lavede vi en stor udstilling i forbindelse med den nuværende Vejstrup skoles 25 års jubilæum, og endelig lavede vi en udstilling i forbindelse med Vejstrup forsamlingshus' 100 års jubilæum i november. Alle tre udstillinger gav os en del nye oplysninger og navne på personer.

I forbindelse med vor generalforsamling i marts havde vi besøg af Arne Grell som viste smalfilm fra sognet optaget i 1950'erne af hans far Axel Grell.

Den 10. oktober afholdtes et lysbilledforedrag af Henrik Fangel: »På tur langs den gamle grænse«.

Gram kommune*Lokalhistorisk Forening for Gram og omegn*

Formand: Gunnar Lundgaard, Kirkealle 13, 6510 Gram

Foreningens arkiv: Østergade 10, 6510 Gram

Åbningstid: Efter aftale

Leder: Karl Gunner Gregersen, Åvej 14, 6510 Gram

Den 2. marts 1992 holdtes stiftende generalforsamling i Lokalhistorisk forening for Gram og omegn. En gruppe på 23 interesserede mennesker var mødt op og gav foreningen et godt udgangspunkt. En medvirkende årsag til, at der tilsyneladende er stigende interesse omkring lokalhistorie i Gram er nok, at en arbejdsgruppe i årets løb fik udgivet en bog med gamle fotografier fra Gram.

Tiset lokalhistorisk Forening

Formand: Arne Skafsgård, Stenholdtvej 6, 6510 Gram

Foreningens arkiv: Stenholdtvej 6, Tiset, 6510 Gram, tlf. 74 82 12 96

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 14-17 og efter aftale.

Leder: Ellen Skafsgård, Stenholdtvej 6, 6510 Gram.

Arkivet er nu fem år, og vi har fået meget af både billeder og papirer, i 1991 75 større eller mindre afleveringer.

Foreningen havde to aftenture med god tilslutning. Den ene gik til Sønderskov vandmølle og Sønderskov hovedgård, den anden til Haderslev museum.

Gråsten kommune*Gråsten kommunes lokalhistoriske arkiv*

Ahlmannsparken (biblioteket), 6300 Gråsten, tlf. 74 65 13 75.

Åbningstid: Mandag kl. 14-16, torsdag kl. 17-19.

Leder: Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Graasten, tlf. 74 60 82 44.

1991 har været et arbejdsår som de foregående med modtagelse af afleveringer og registrering; desuden mange besøgende, der gerne vil finde frem til slægtens rødder.

I forbindelse med navngivningen af DSB's IC3-tog »Frederik IX« arrangeredes af biblioteket en udstilling med billeder fra arkivet af ældre tog og af kongefamilien. Udstillingen var meget besøgt.

Et ret dominerende arbejde i året var indsamlingen af foreningsarkiver. Det krævede meget søgearbejde, desværre ikke altid med lige godt resultat, men vi nåede da tæt ved hundrede registrerede foreningsarkiver og arbejdet fortsætter.

Historisk forening for Gråsten By og Egn

Formand: Sven Kjems, Solbakken 6, 6300 Graasten, tlf. 74 64 16 11.

Ved generalforsamlingen fortalte Alfa Hansen om Graasten omkring 1940. Sommerudflugtens mål var Tørring Mølle, mens Inge Adriansen ved efterårsmødet holdt et fængslende lysbilledforedrag om hverdagen for de kvinder, der arbejdede på teglværkerne. Foreningen har udsendt sit 19. årsskrift.

Haderslev kommune*Haderslev byhistoriske arkiv*

Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 31 30.

Åbningstid: Onsdag kl. 13-17 og efter aftale.

Leder: Jakob Røjskjær.

Haderslev arkiv- og museumsforening

Formand: Krista Lyngby, Havrevænget 17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 73 62.

Ved generalforsamlingen i 1991 fortalte museumsinspektør Steen W. Andersen om Haderslev Museums udgravninger og arbejde i det forløbne år. Blandt efterårets tre foredrag kan nævnes Piet van Deurs om Danmarkshistorien set fra et TV-kamera. I foråret 1992 afholdtes tre foredrag med emner fra Haderslevs 700-årige historie.

Foreningens sensommerudflugt gik til Ærø, hvor museumsinspektør Mette Eriksen Havsteen var leder.

Foreningen arrangerede en meget besøgt julestue på Haderslev Museum. Foreningens forlag, Forlaget Gammelting, har i 1991 udgivet »Oldtidsminder i Nordslesvig« med tekst af Steen W. Andersen samt »Hertug Hans hospitalet i Haderslev«.

Halk-Hejsager lokalhistoriske forening

Formand: Jørgen Schmidt, Halkvej 100, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 13 64.

Foreningens arkiv: Halk-Hejsager Fællesskole, 6100 Haderslev.

Leder: Jørgen Schmidt (se ovenfor).

Foreningen havde ved generalforsamlingen i marts 1991 124 medlemmer. Foreningen arrangerede som tidligere i fællesskab med Halk-Hejsager Beboerforening tre højskoleaftener i januar-februar, hvor tre foredragsholdere fortalte om egnen i dette århundrede. Årets udflugt gik til Brødremenigheden i Christiansfeld.

Arkivet har fortsat til huse på Halk skole. Der er meget trange forhold, og pladsforholdene tillader ikke, at arkivet er åbent. Bestyrelsen har fortsat registreringsarbejdet.

Haderslev Slægtsforskningsforening

Formand: Lizzie Knoop, Braineparken 31, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 90 58.

Hoptrup sogns lokalhistoriske forening

Formand: Holger Bonde, Lysmosen 34, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 52 74.

Foreningens arkiv: Hoptrup kommuneskole, Hoptrup Hovedgade 66, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Torsdag kl. 14-16.

Leder: Holger Bonde (se ovenfor).

Året startede med den ordinære generalforsamling den 5. febr. Den 16. april kunne vi omsider flytte ind i egne lokaler i Hoptrup skole, efter at arkivet i en længere periode havde været husvild. Den 16. juli havde foreningen arrangeret en ekskursion, til den nu udtørrede »Sliv Sø«. Ved byfesten i Hoptrup den 1. august deltog foreningen med en gættekonkurrence mellem forskellige hold fra de forskellige landsbyer i sognet: »Hvornår var det nu det var«. Teltet var fyldt, ca. 160 personer deltog. Den 21. sept. holdt vi »åbent-hus« i vort nyindrettede arkiv. Den 4. nov. havde vi stor succes med en film-aften i Hoptrup forsamlingshus, hvor vi viste en serie dias fra Hoptrup bys nordlige bydel. Kort før jul kunne vi så præsentere vort 8. årsskrift (i år på 20 sider) for vore nu 345 medlemmer.

Højer kommune*Højeregnens lokalhistoriske arkiv*

Kiers Gaard, Højer.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Folmer Christiansen, Strandvej 40, 6280 Højer, tlf. 74 78 21 23.

Arkivet arbejder med indsamling af materiale om Højer i tiden efter 1920, bl. a. ved at interviewe. Juni-august 1991 havde vi en stor billedudstilling i Højer Mølle: Højer før og nu, med hovedvægt på før.

Lundtoft kommune*Historisk Sogneforening for Varnæs og Bovrup*

Formand: Svend Agertoft, Vibevej 7, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 01 94.

Foreningens arkiv: Bovrup Aktivcenter, Bytoften 13, Bovrup, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Torsdag kl. 18-21, eller efter aftale.

Leder: Johan Meier, Gl. Skolevej 6, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 16 18.

Foreningen har i det forløbne år holdt hjemstavnsaften i Varnæs med Arne G. Larsen, der holdt foredrag om landsbysamfundet, dernæst hjemstavnsaften i Bovrup, hvor Henrik Fangel holdt foredrag om H. P. Hanssens virke.

Arkivet har haft udstilling med gamle protokoller, skolebøger mv. Der har været en

udflugt til Brødremenigheden i Christiansfeld.

Historisk Forening for Felsted sogn

Formand: H. C. J. Staugaard, Hellinghøjvej 6, Tombøl, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 55 51.

Foreningens arkiv: Rådhuset, Gråstenvej 1, Felsted, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Sidste lørdag i måneden kl. 14-16, eller efter aftale.

Leder: Grethe Beck, Grønbækvej 2, Tråsbøl, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 55 73.

Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn

Formand: Peter M. Petersen, Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 88.

Foreningens arkiv: Kliplev Skole, Skolegade 12, Kliplev, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Lillegade 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 28.

Ved generalforsamlingen i april fortalte Jørgen Hansen om kroerne i Kliplev sogn. En aftentur i juni gik til Hygum Hjemstavnsgaard, og heldagsturen i august til Frilandsmuseet ved Kiel.

Den 6. juni indviedes »Straagaards Smedie« i Kliplev, der tidligere på året blev erhvervet til et lokalt egnsmuseum. Købet er finansieret af Kliplev Mærkens støttefond. Stuehuset indrettes til brug for lokalhistorisk forenings arkiv.

Løgumkloster kommune

Historisk forening for Løgumkloster kommune

Formand: Peter Madsen, Vænget 17A, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 37 40.

Lokalhistorisk arkiv: Løgumkloster kommuneskole, Grønnevej, 6240 Løgumkloster.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Frede Gotthardsen, Ringgade 15, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 42 02.

Det forløbne år viser, at det helt nære har den store interesse. Det gælder samtlige aftener med lokale emner: Højskolelærer, forfatteren Jens Rosendal, Jaruplund, der fortalte om Hans Adolf Brorson og tilknytningen til Løgumkloster, den årlige aftentur, som gik til præstehøjskolen, kirken, klosteret, klosterhaven og refugiet med lektor Jens Kristian Krarup som kyndig rundviser, og aftenen på museet Holmen i Løgumkloster, hvor lederen af det lokalhistoriske arkiv, Frede Gotthardsen, fortalte om byens møller og huse gennem tiderne og i tilknytning hertil viste lysbilleder.

I arkivet udføres året rundt et dygtig og interesseret arbejde af syv af foreningens medlemmer. De pakker historien ud, registrerer og arkiverer. Men lokaleforholdene, som ganske vist er uden driftsudgifter, er langt fra tilfredsstillende. Foreningen har 320 medlemmer.

Nordborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg kommune

Løjtertoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 08 29.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-14, mandage i vinterhalvåret, desuden kl. 17-20.

Leder: Erik Manthei Nielsen, Fribjerg 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 18 10.

Nørre Rangstrup kommune

Lokalhistorisk forening for Arrild sogn

Formand: Inger Sophie Andersen, Hofmannsvej 3, Roost, 6535 Branderup, tlf. 74 83 43 84.

Foreningens arkiv: Skærbækvej 19, Arrild, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Tirsdag (nov.-april) kl. 19.30-22, eller efter aftale.

Leder: Inger Sophie Andersen (se ovenfor)

I juni arrangerede foreningen i samarbejde med Arrild Sogneforening en udflugt til Søren Wellings museum i Lintrup. I november havde vi en: »Hvad er det?«-aften, begge arrangementer med fin tilslutning.

Indsamlingen af foreningsarkivalier er afsluttet i denne omgang. Kopiering af kirkebøgerne for Arrild sogn er påbegyndt.

Branderup-Rurup lokalhistoriske forening

Formand: Niels Kr. Nielsen, Friskjærvej 10, 6535 Branderup, tlf. 74 83 52 75.

Foreningens arkiv: Tingvej 3, 6535 Branderup

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Marie Andersen, Gl. Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 15 37.

Der var god tilslutning til vores generalforsamling, og igen i år havde vi konkurrence om gamle ting og sager, ligesom vi deltog ved hobbyudstillingen, med forskellige billeder og gamle papirer. Udflugten i maj gik til herregården Sønderkov, nord for Kongeåen.

Lokalhistorisk Forening for Bevtoft sogn

Formand: Jens Christensen, Rosenvænget 17, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 43 17.

Foreningens arkiv: Bevtoft Skole, Krügersvej 45, 6541 Bevtoft.

Åbningstid: Onsdag kl. 15-17.

Leder: Holger Rosenberg, Rosenvænget 2, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 45 19

Foreningen har ud over generalforsamling i januar været med til messe i Bevtoft-hallen i marts måned, hvor der blev knyttet mange kontakter, der bl. a. gav oplysninger og foreningsprotokoller, skolebilleder m.m. Foreningen har 230 medlemmer. Arkivet har deltaget i indsamlingen af foreningsarkivalier. Ved hobbyudstillingen på skolen 16.- 17. nov. deltog arkivet med åbent hus.

Lokalhistorisk Forening for Toftlund og Omegn

Formand: Tove Rasmussen, Østergade 41, 6520 Toftlund

Nørre Rangstrup Lokalarkiv: Søndergade 56, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Mandag kl. 16-18, eller efter aftale.

Leder: Hilmer S. Madsen, Rolighedsvej 14, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 14 58.

I forbindelse med indsamlingen af foreningsarkivalier, har vi fået registreret de foreningsarkiver, vi lå inde med, således at det samlede antal registreringer blev på 45.

Arkivet har i årets løb modtaget en række større billedsamlinger bl. a. vedrørende Kunstforening »Vandtårnets« virke og opførelsen af kulturhuset.

Da Toftlund Bibliotek 15. nov. fejrede 70 års fødselsdag, deltog arkivet med en stor samling billeder fra Toftlund omkring 1920. Efter udstillingen fik vi en del materiale som bibliotekets start som oplandsbibliotek i 1920.

Rødding kommune

Rødding lokalhistoriske arkiv

Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 88.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 13-16, eller efter aftale.

Leder: Hans Carlo Jensen.

Rødding lokalhistoriske arkiv har i det forløbne år været travlt beskæftiget med indsamling og registrering af foreningsarkivalier. Den 1. februar blev Mary Lou Nørgaard tilknyttet projektarbejdet i Rødding kommune for en syv måneders periode.

Kampagnen viste sig at blive en succes, blandt andet fordi der blev lagt stor vægt på det opsøgende arbejde. I hele 1991 indkom der til arkivet 268 afleveringer, hovedsageligt foreningsmateriale samt ca. 90 billeder og diverse trykte publikationer.

Ialt er der i Rødding sogn indsamlet materiale fra 214 foreninger, og vi er især glade for at have fået arbejderbevægelsens og de politiske partiers protokoller. De foreninger, der ikke ønskede at aflevere deres protokoller, gav os lov til at fotokopiere. Det var til tider et stort arbejde, men værdifuldt. Endvidere har vi hjulpet kommunens øvrige lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg med råd og vejledning.

På Rødding bibliotek findes vores billedsamling på ca. 2400 fotos og 1300 pressefotos, pressekliparkiv, kortsamling og lokalsiderne fra JyskeVestkysten, mens vore arkivalier opbevares i brandsikker boks i Skodborg.

Brændstrup Hjemstavnsforening

Formand: Anna Roos, Låsledevej 22, Brændstrup, 6510 Gram.

Foreningens arkiv: Brændstrup skole, Ramsherred, 6630 Rødding

Åbningstid: Mandag kl. 19-21, eller efter aftale.

Foreningen har holdt afstemningsfest i forsamlingshuset, hvor Jacob Haugaard, Toftlund, som er født og opvokset i Brændstrup, fortalte. Den 25. maj havde foreningen en vellykket udflugt til brunkulslejer og museum i Søby ved Brande.

Hjerting sogns lokalhistoriske forening

Formand: Jes Friis, Hjerting Skovvej 1, 6630 Rødding, tlf. 74 84 13 61.

Arkivet fungerer med et udvalg – ikke en forening – som det bærende. Der har været en del forespørgsler, samt afleveringer, bl. a. fra Hjerting mejeri. Den årlige udflugt, som udvalget arrangerer, gik i år til Christiansfeld.

Hygum Hjemstavnsforening

Formand: Peter Madsen, Lille Brøstrupgaard, Ribevej 5, Brøstrup, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 69.

Foreningens arkiv: Ribevej 42, Sdr. Hygum.

Åbningstid: Første tirsdag i hver måned kl. 15-17, eller efter aftale.

Leder: Peter Madsen (se ovenfor)

Vi har fået alle sognets udskiftningsakter kopieret og påbegyndt omskrivningen til nutidsdansk til hjælp for dem, der søger oplysninger. Der er modtaget forskelligt til arkiv og museum bl. a. en del protokoller i forbindelse med foreningskampagnen. Ved vintermødet talte museumsinspektør Stig Jensen fra Ribe om denne bys vikingefortid. Som sædvanlig har der været en aftenudflugt og en heldagstur samt kursus i gotisk skrifttydning – for første gang med under 10 deltagere. Derudover det sædvanlige interessante arbejde med at besvare forespørgelser om slægtsforhold.

Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavnsård

Formand: Johannes Knudsen, Havmarkvej 3, Harreby, 6510 Gram

Åbningstid: Medio maj-sept. lørdag og søndag kl. 14-17, og efter aftale.

Efter museets åbning den 9. maj blev der afholdt årsmøde i støttekredsen den 30. maj, hvor man startede med at fremvise den nyanlagte landbohøve anno 1900 og museets samlinger. Efter selve generalforsamlingen, hvor Margit Ottosen, Grønnebæk, genvalgte og Jens Brande, Skodborg, nyvalgte istedet for Kristian Holmgaard, Skodborg, der

En af sommerens aktivitetsdage på Hygum Hjemstavnsgaard med bl. a. arbejdende værksteder, spillemandsmusik, folkedans og mange besøgende.

ikke ønskede at fortsætte, holdt Arne Buhrkal, Øster Lindet, foredraget »Landbohaven - Oldemors apotek«.

Lørdagene den 15. juni og 13. juli arrangeredes som noget nyt aktivitetsdage med arbejdende værksteder, hvor lokale kræfter viste deres faglige kunnen med de gamle redskaber. Desuden var der børnedyrskue, gamle børnelege, hestevognskørsel, spillemandsmusik og folkedans. Besøgstallet var højt takket være godt vejr og god annoncing, og projektet gentages derfor med tre arrangementer i 1992.

I alt har der i 1991 været ca. 3000 betalende gæster, heriblandt 26 foreninger. Interessen for museet er voksende, og der gøres et stort frivilligt arbejde.

Museet har i årets løb modtaget en del nye effekter, og det er planen at nyopstille samlingerne før sæsonstarten 9. maj 1992. Endvidere arbejdes der på at få nyregistreret alle museets genstande.

Lokalhistorisk forening for Jels sogn

Formand: Margit Ottosen, Jelsvej 39, Grønnebæk, 6630 Rødding, tlf. 74 55 22 45.

Foreningens arkiv: Jels Skole, Krygersvej 2, Jels.

Åbningstid: i vinterhalvåret tirsdag og onsdag kl. 9.30-11, eller efter aftale.

Leder: Margit Ottosen (se ovenfor).

Ved foreningens generalforsamling fortalte arkæolog Jørgen Holm fra Rødekro om udgravningerne ved Lerte, som foreningen besøgte i juni måned. I foråret 1991 var der aftenudflygt til Hygum Hjemstavnsgaard og Aarup Hede. I september fortalte tidligere lærer ved Jels skole, nu pensioneret skoleinspektør Paul Hviid, Fredericia, om bl. a. Rensdyrkulturen, der i mange år blev eftersøgt af lærer Asger Relsted, Jels. Hans alt

for tidlige død standsede eftersøgningerne indtil fundene ved Jels Oversø. Paul Hviid redegjorde også for stednavne omkring Jels. I december var der udflugt til Sønderskovgård.

Lintrup sogns lokalhistoriske udvalg

v/Mogens Lorentzen, Grønsevej 1, Foldingbro, 6660 Lintrup, tlf. 74 85 53 45

Foreningens arkiv: Lintrup skole, 6660 Lintrup

Åbningstid: 1. og 3. tirsdag i måneden kl. 16-18, eller efter aftale

Leder: Mogens Lorentzen, (se ovenfor)

Vi har i løbet af året 1991, ved ihærdig korrespondance med de kommunale instanser, endeligt fået tildelt de lovede lokaler til vores arkiv. Det blev ikke i det gamle kommune-kontor som planlagt, da bygningerne blev solgt. I september måned fik vi derimod tildelt to værelser i den tidligere privatbolig på skolens 1. sal med egen indgang. Vi gik omgående igang med renoveringen. Værelserne blev sammenlagt og alt istandsat. Kommunen betalte alle materialerne, og arbejdet udførte vi selv. Den 7. dec. var der indvielse, hvor der kom en halv snes af sognets borgere.

Skodborg Hjemstavnsforening

Formand: Helga Hørluck, Jens Hørlycksvej 2, 6630 Rødding, tlf. 74 84 81 33

Foreningens arkiv: Skodborg bibliotek, Søndergade 2, Skodborg.

Åbningstid: Onsdag kl. 10-13, eller efter aftale.

Leder: Kristian Holmgaard, Mølletofte 16, Skodborg, 6630 Rødding tlf. 74 84 84 85.

Årets store begivenhed var foreningens 50 års jubilæum den 10. april, hvor vi hele dagen festede med stor tilslutning og mange gæster. Der var udstillinger, orkester og fængende foredrag.

Sommerturen omfattede en vandretur ad gendarmstien og udflugt til Slesvig med besøg på museet på Gottorp og sejltur på Slien og vandring til Holm gennem den gamle bydel. I løbet af vinteren hørte vi bl. andre museumsinspektør Skov Kristensen: Allierede luftangreb over Sønderjylland 1940-45, dr. J. V. Johansen fortalte om heksetro og processer. Afstemningsdagen blev anvendt som optakt til anden afstemning om EF. »Europa og vi danske« blev belyst klart og vidende af Eva Gredal. Efter generalforsamlingen fortalte næstformanden Erik Braun om »Da polakkerne var her« med pest og plyndringer. De beskrevne lejres beliggenhed har vi desværre endnu ikke fundet.

Vi har deltaget i byens messe, hvor ajourførte kartoteker over huse og ejendomme studeres og videofilm over omraadet køres. Et godt sted til PR. Som sædvanligt over et stort hold sig i gotisk skriftlæsning.

Arbejdet i arkivet har i det forløbne år været stærkt præget af foreningskampagnen og 49 foreninger er registrerede. En del registrering af billeder og arkivalier har derfor måttet vente ligesom de forskellige udstillinger tog en del af arkivets tid. Ajourføringen af ejendomskartoteket ventes afsluttet i det kommende år. Vi har problemer med at skaffe plads til arkivæskerne, så en reorganisation vil blive nødvendig i det kommende år. Siden vi fik eget kontor har der været stigende interesse for at komme i arkivet.

Skrave Hjemstavnsforening

Formand: Hans J. Matthiesen, Skravevej 17, Københoved, 6630 Rødding.

Lokalhistorisk Forening for Øster-Lindet sogn

Formand: Helge Holst, Præsteløkke 14, 6630 Rødding, tlf. 74 84 28 02.

Foreningens arkiv: Skodborg bibliotek, Søndergade 2, Skodborg.

Leder: Kristian Holmgård, Mølletofte 16, 6630 Rødding, tlf. 74 84 84 85
 5. årgang af »Glimt fra Ø. Lindet sogn« blev udsendt i januar. Vi har i 1991 solgt 235 medlemskort á 25 kr. pr. husstand. Ved landsbyfesten 3.-5. maj udstillede vi mange gamle billeder fra Øster Lindet skole og mange gamle skoleprotokoller. Den 29. maj holdt vi aftenudflugt til Tørning mølle med fin tilslutning. Ved generalforsamlingen den 31. januar fortalte læge Erik Braun, Skodborg, om skæbneåret 1659 og især om de polske militærlejre ved Skudstrup.

Rødekro kommune

Lokalhistorisk forening for Rødekro kommune

Formand: Thomas Heisel, Horsbyggårdevej 1, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 94 98

Foreningens arkiv: Villa Catharina, Callesensvej 1a, 6230 Rødekro.

Åbningstider: Første og tredje mandag i måneden kl. 15-17.

Leder: Inger Danielsen, Skovvænget 11, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 26 42.

Året 1991 var præget af stor interesse for vort ret nyetablerede arkiv, såvel besøgsomt som med tilgang af billeder og andet arkivmateriale. Sammen med foreningen Norden arrangeredes en foredragsaften om Nydam mose. Der er nedsat et arkivudvalg og et årsskriftudvalg. Årsskriftet 1991 blev trykt i 700 eks. og blev særdeles vel modtaget overalt i vort område. Foreningens formue er opretholdt og der er medlemsfremgang til over 400.

Skærbæk kommune

Historisk Forening for Skærbæk og Omegn

Formand: H. E. Sørensen, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 17 04.

Foreningens arkiv: Skærbækegnens Museum, Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Museets åbningstid (se nedenfor).

Leder: H. E. Sørensen (se ovenfor).

Historisk forening afholdt i juni 1991 udflugt til Danevirkegården med besøg ved koncentrationslejrmindeerne i Ladelund og Svesing undervejs. På hjemturen besøgte Bov Museum. I vinteren 1991-92 er afholdt følgende offentlige arrangementer og foredrag: Inge Adriansen om danske og tyske nationalsymboler; Jens H. Nielsen om Mjolden for 150 år siden; afstemningsfest med Jens Rosendal; Steen W. Andersen om forsvarsvolde fra jernalderen i Sønderjylland. Arkivet passes til daglig af Hofmand Nielsen. Årsskriftet »Fra Skærbækegnens fortid« udsendes for 6. gang i foråret 1992.

Skærbækegnens Museum

Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Ca. 20. maj – ca. 20. oktober: tirsdag-fredag kl. 10-17, lørdag-søndag kl. 14-17.

Leder: H. E. Sørensen (se ovenfor).

I 1991 afholdtes udstillingerne »Vadehavet«, »Tønning – en by i marsken«, samt sidst på året »Victor Brockdorff: Portrætter og landskaber« i anledning af malerens 80-års dag. Museumsmedarbejder Nete Revsbech fratrådte i febr. 1992, i stedet er ansat Dorte Kjør Jessen. Museet havde i 1991 desuden to langtidsledige.

Sundeved kommune

Nybøl sogns Hjemstavnsforening

Formand: Frederik Christensen, Vandmøllevej 1, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 77 25

Foreningens arkiv: Nybøl gamle skole, Nybøl.

Åbningstid: Første og tredje mandag fra kl. 19.30-21.30 og efter aftale.

Leder: Ellen Thaysen, Amtsvejen 48, Nybøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 79 18.

Lokalhistorisk forening for Sottrup sogn

Formand: Johan Lyck, Nydamvej 50B, Ø. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 72 80.

Foreningens arkiv: V. Sottrup gamle skole, Skolevej 16, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Første lørdag i hver måned kl. 10-12 og efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Skolevej 13, V. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 72 11.

Historisk Forening for Ullerup

Formand: H. C. Clausen, Langbro 2A, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 12 86.

Foreningens arkiv: Bakkensbro 12, Ullerup, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Onsdag kl. 18.30-20.30 og efter aftale.

Leder: Ellen Margrethe Olsen, Bakkensbro 8, Ullerup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 11 22.

Registreringen af arkivalier og billedregistreringen fortsætter. Flere også uden for bestyrelsen tager del i arbejdet. Foreningen er blevet optaget som medlem af SLA. Flere møder er blevet afholdt mellem de tre lokalhistoriske foreninger i Sundevad kommune med henblik på en fælles forening, men med tre selvstændige arkiver og fælles tilslutning til SLA.

De tre foreninger har også været med ved oprettelsen af en støtteforening for en landbrugsredskabsamling hos Johannes Jørgensen, Ullerup. Foreningsregistreringen er i god gang, men endnu ikke afsluttet. Studiekredsen fra 1990 i samarbejde med L.O.F. fortsatte i 1991, emnet var slægtsforskning.

Til alle medlemmer er der uddelt to små foldere. Emnerne i juli var Blansgårds historie og i oktober Avnbølgårds historie, suppleret med små lokale historier og beretninger fundet i vores arkiv, samt en aktivitetskalender på bagsiden.

Selskabet for Nydamforskning

Formand: Vincent Jensen, Peberbjerg, Skovbyvej 14, 6470 Sydals, tlf. 74 41 57 47.

Foreningens arkiv: V. Sottrup gamle skole, Skolevej 8, 6400 Sønderborg.

Udstilling: Nydamhuset, Nydamvej 41, 6400 Sønderborg

Åbningstid: Fri adgang, nøglen udleveres på Nydamskolens bibliotek, tlf. 74 46 72 42.

Besøg kan også arrangeres efter aftale med Nydamselskabet, tlf. 74 68 06 28.

Nydamselskabet arbejder på at få Nydam Mose udgravet. Gennem årene er der foretaget mange mindre udgravninger i mosen. Selskabet har til opgave at støtte, at de mange udgravninger fremstår som en helhed.

Nydamhuset er i dag rammen om en åben udstilling. Der er brugt 150.000 kr. på etableringen af en udstilling med plancer, lysbilleder og kopier af fund fra mosen. Folder om udstillingen er udsendt til skoler i amtet og til amtscentraler i hele landet.

Sommeren 1991 bød på nye udgravninger. Der blev fundet to planker til en båd og spændende våben og redskaber. Ved denne lejlighed blev mosen besøgt af Nydamselskabets protektor, prins Joachim. Få dage senere besøgte dronning Margrethe arkæologerne til en privat og arkæologisk faglig orientering om fundene i Nydam Mose. Nationalmuseet arbejder med planer om flere udgravninger i Nydam Mose. Nydamselskabet deltager i drøftelserne. Selskabet samarbejder med flere lokalhistoriske foreninger om løsning af Nydam Moses gåder. I Skov- og Naturstyrelsens regi kører et projekt med sigte på at få Nydam Mose fredet.

Sydals kommune*Lokalhistorisk forening for Kegnæs sogn*

Formand: Hans Bertelsen, Østerbyvej 50, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 74 40 51 10.

Foreningens arkiv: På Kegnæs skole.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 18-19.30.

Leder: Hans Bertelsen (se ovenfor).

Generalforsamlingen blev afholdt den 12. marts. Her fortalte formanden om Good Templars virke i Kegnæs sogn fra 1898 til 1938, og Mussi Jørgensen viste lysbilleder fra den østlige del af sognet. Vi havde den årlige egnsvandring den 5. juni i »E nystaj« i Østerby med start ved Kegnæs skole og afslutning i Gåsvig kro.

Den 8. oktober havde vi lysbilledforedrag ved Peter Jacobsen og Holger Petersen: »Sønderborg gennem 100 år«.

På grund af åbent hus arrangement på skolen har vort arkiv åbent hver mandag aften kl. 18-19.30 i vinterhalvåret. Foruden lokale henvendelser har der været en del udensogns fra om slægtsoplysninger o. lign.. Der har som tidligere år været nogle udflugter til Kegnæs, og Mussi Jørgensens landbrugsmuseum har haft en del besøg. Vort medlemstal ligger ret fast omkring 325, med et kontingent på 10 kr.

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn

Formand: Hans J. Christensen

Foreningens arkiv: Hørup centralskole, Vestervej 42, Kirkehørup, 6470 Sydals.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Peter Hell, Havemose 4, Lambjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 15.

Det lykkedes trods savnet af Hans Tækker atter i år at få lavet et efter vor mening læseværdigt årsskrift. Det skete med uvurderlig hjælp af P. A. Christensen, Mindebjerg.

Efter generalforsamlingen den 14. marts fortalte læge Harald Roesdahl meget interessant om sine ture med de hvide busser i foråret 1945. Egnsvandringen foregik i år fra Mjanghai, hvor ca. 70 interesserede var mødt op, og sluttede på »Gammelgård«. Den 13. juni besøgte vi Frøslevlejren.

Efterårsmødet den 6. november havde samlet ca. 60 deltagere der havde en interessant aften sammen med fhv. politimester Iver Møller, Gråsten, og H. J. Clausen, Kettingsskov. Der har været afholdt syv bestyrelsesmøder.

Arbejdet i arkivet, er som de foregående år gået stille og roligt. Vi har lavet 20 nyregistreringer og 19 supplerende, næsten det samme som sidste år. Vi har endvidere suppleret vor billedsamling med ca. 100 billeder. De skifterammer, vi fik sidste år, bruges til udstilling på biblioteksgangen, hvor de studeres flittigt.

Lysabild sognehistoriske forening

Formand: Viggo Vandkær Thomsen, Lysabild Degnegård, Lysabild, 6470 Sydals, tlf. 74 40 42 84.

Foreningens arkiv: På Lysabild skole.

Åbningstid: Første torsdag i hver måned kl. 18-20, og efter aftale.

Leder: Nic. Hansen, Mommarkvej 395, Mommark, 6470 Sydals, tlf. 74 40 79 95.

Foreningsåret er bygget op omkring de månedlige åbningsaftner, om januars årlige sognemøde med generalforsamling, årlig udfugt til historiske egne, årlig udfugt for bestyrelse og udvalgsmedlemmer (en prøvetur til næste års udfugt). Derudover har vi

løbende optagelse med båndoptager, samtaler, begivenheder, og med fotografiapparat, for at følge sognets udvikling. Desuden arbejdes løbende med bogudgivelser og med bogsalg (vore hidtil udgivne fire bøger er snart udsolgt).

Vor forening fungerer med fire faste udvalg, alle med bestyrelsesmedlemmer i, arkivudvalg, bogudvalg, mødeudvalg, turudvalg. Hvert udvalg er udprægt selvstændige og initiativ udgår fra disse udvalg, det er nu gennemprøvet i flere år og virker.

Lokalhistorisk arkiv for Tandslet sogn

Formand: Anders Andersen, Tandsbusk 16, 6470 Sydals, tlf. 74 40 76 17.

Foreningens arkiv: Tandslet skole, Ertebjergvej 2, 6470 Sydals.

Åbningstid: torsdag (1. okt.-1. april) kl. 18.30-21.00 og efter aftale.

Leder: Svend Iversen, Østkystvej 117, Ertebjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 44 77 85.

I forbindelse med generalforsamlingen i februar holdt museumsinspektør Sigurd Schoubye, Tønder, et interessant foredrag om porcelæn og fajance. Den årlige udflugt i juni gik til Frøslevlejren. Der er indrettet nye lokaler til arkivet på Tandslet skole, og det lokalhistoriske arbejde er struktureret, således at der arbejdes selvstændigt i forskellige udvalg. Der er nedsat et udvalg, der arbejder med udgivelse af en bog om Tandslet sogn. Der er nedsat en studiekreds, der arbejder med gotisk skriftlæsning.

Sønderborg kommune

Lokalhistorisk forening for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg

Formand: Peter L. Jacobsen, Sundsmarkvej 26, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 28 77.

Den 29. jan vistes på hovedbiblioteket to dias serier, »Sønderborg før og nu« og »Forsvundne huse«. Deltagerne i generalforsamlingen den 18. marts holdtes i over en

I forbindelse med kulturdagene i Sønderborg i april var der folkedans på stenbroen foran det lokalhistoriske arkiv i Kirkegade.

time fangen af et overordentlig interessant causeri om barn- og ungdom i Sønderborg af den kendte redaktør Robert Huhle. Den 30. okt. fortalte ingeniør Chr. Bjerring om en landsbysmedie og viste gammelt smedeværktøj.

De små ture i by og egn, som er tilbudt medlemmer og interesserede gennem årene, bliver mere og mere populære og samler deltagere i stort tal. 1991 bød på tre sådanne ture. Den 25. maj i Ragebøl med fortælling om karetmagerhåndværk – gårdhistorie – kyllingeproduktion og ikke mindst om et moderne industrieventyr. En tur ad Perlegade den 17. august blev en uventet fin oplevelse, da der blev åbnet for at beundre de få bevarede gamle gårdmiljøer. Den 21. sept. overraskede det nok de mere end 100 deltagere, hvor meget der kan fortælles om et så beskedent område som Spang.

Lokalhistorisk arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg

Formand: Ester Fick, B. S. Ingemannsvej 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 68 84.

Arkivafdeling: Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 43 27 10.

Åbningstid: Mandag kl. 9-12, onsdag kl. 15-17, og efter aftale.

Arkivleder: Ruth Kümpel, Arnkilgade 62, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 70 31.

Arkivafdeling: Torvet 2, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 19.30-21 og efter aftale.

Arkivleder: Sofie Rasmussen, Snekpevej 5, 6470 Sydals, tlf. 74 40 48 63.

I forbindelse med arrangementet »Sønderborg i 90erne« var der åbent hus i byens kulturinstitutioner i seks week-ender om emnet kulturkontraster. For at synliggøre bredden i kulturkontraster strakte vores udstillinger sig fra tog og stationsindvielse, til bagerlaugsjubileum med musikgrupper og folkedans over opskæring af skibe og »billedeledet fortæller« på video. Slægtsforskning samt Arkibas registreringssystemet blev præsenteret på PC'er, og til hver week-end var der sammensat en ny serie af dias. En spændende blanding af fortid og nutid og et stort besøgstal.

Arkivaliemængden er vokset med flere meter og diassamlingerne med flere hundrede nye »gamle« fotos. Arkiverne har deltaget aktivt i foreningsindsamlingskampagnen. Ulkebøl har til stadighed mange gode og interessante udstillinger, og arkivet bliver flittigt brugt af skolen. Lokalerne er rummelige og bruges til møde- og folkeoplysningsvirksomhed og kurser; dette giver et pænt tilskud i form af lokaleleje.

Vi kunne sagtens holde åbent hver dag, og stadig have mængder af besøgende og af arbejde og nyregistreringer, ikke mindst efter at vi har fået mulighed for at begynde registrering på EDB. Men her sætter det frivillige initiativ sine grænser. Mere end otte timer om ugen er der ikke mange, der ønsker at ofre. Vi vil derfor i det nye år forsøge evt. muligheder med hensyn til at eftersøge flere frivillige eller også evt. et forsøg med at beskæftige ledige.

Opdelingen af foreningen i et arkiv, der er en selvejende institution, med en støtteforening har haft sine begyndervanskeligheder, men med stadige fællesmøder og diskussion af problemer er der ved at komme rutine i foretagendet.

Fra kun at være fem medlemmer i en foreningsbestyrelse, er vi nu to styrelser med den selvejende institutions yderligere syv medlemmer. Ingen har dobbeltsæde, dvs. ialt tolv medlemmer, der arbejder for en fælles udbygning af Sønderborg kommunes Lokalhistoriske arkiv.

Tinglev Kommune

Lokalhistorisk Forening for Tinglev kommune

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6360 Tinglev, tlf. 74 64 40 62.

Ved generalforsamlingen holdt H. E. Sørensen, Skærbæk, et lysbilledeforedrag, som han

havde kaldt »Rundt om Tinglev«. Sommeraftenturen gik til det nye landbrugsmuseum i Bov. Efterårsmødet i Jyndeved forsamlingshus bød på en aften med »Æ amatø'er«, en gruppe fra Sydslesvig, der optræder med teaterstykker, digt og sange på sønderjysk. Lederen af gruppen, lærer Johan Mikkelsen, Læk, fortalte om arbejdet og lidt om det danske mindretals forhold. Alle arrangementer har været meget velbesøgt.

Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune

Bylderup Bov Bygade 17, 6372 Bylderup Bov.

Åbningstid: Onsdag kl. 17-19, og efter aftale.

Leder: Ester Feddersen (se ovenfor).

Arkivet har pr. 1. august fået en ny medarbejder, idet Peter Weber har overtaget tre af de ti løntimer, der er tildelt arkivet.

Arkivets samlinger, ikke mindst billedsamlingen, er blevet brugt på forskellig vis i det forløbne år, bl. a. i to små lokalhistoriske bøger. Erik Pedersen: »Jyndeved« og Jens Aage Hansen: »Som vi husker det! Ravsted sogn i ord og billeder«. Ved Bolderslev skoles 100 års jubilæum bidrog arkivet med billeder til en udstilling.

Men årets største opgave har været indsamling og registrering af foreningsarkiver. Fra marts til november havde vi Stig Petersen som langtidsledig, og han gjorde en stor, aktiv indsats. Det lykkedes at registrere 113 foreningsarkiver. I forvejen havde vi 125 i arkivet, så nu har vi ialt rede på 238.

Der er i årets løb registreret ca. 250 billeder, og her har Alice Christensen ydet god hjælp. Benny Lau har arbejdet med at sætte dato på avisudklip til et påtænkt personarkiv.

Sidst på året indgik tre store afleveringer: et gårdarkiv fra Raved, der spænder over 250 år, arkivalier og billeder fra den gamle smedie i Tinglev samt Jydske Tidendes samling af udklip og pressebilleder fra ca. 1980 og frem til fusionen med Vestkysten. Arkivets pladsproblemer nærmer sig det katastrofale.

Tønder kommune

Lokalhistorisk forening for Tønder kommune

Formand: Thorbjørn Heick, Kirkepladsen 3, 6270 Tønder, tlf. 74 72 12 27.

Foreningen har i det forløbne år haft en udflugt til kirkerne syd for grænsen (Aventoft, Rødenæs og Nykirke) med Lorens P. Wree som guide, samt foredrag af antikvar Stig Jensen, Ribe, om »Ribes vikinger«. Efter den årlige generalforsamling holdt Birgit Weitling, Haderslev, foredrag om »Haderslev i 700 år«. Som en opfølgning af dette foredrag blev der i foråret 1992 arrangeret en udflugt til Haderslev. For første gang i foreningens historie har vi også haft et foredrag på tysk, ved en af foreningens gode venner, Oberstudienrat Albert Panten, Niebøl, over emnet »Geschichten und Geschichte Nordfrieslands: auf der Suche nach Wahrheit« – og det er med sikkerhed ikke sidste gang, vi vil få Panten at høre i Tønder.

Lokalhistorisk arkiv for Tønder kommune

Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 26.

Åbningstid: Lørdag kl. 10-12, tirsdag kl. 14-17 eller efter aftale.

Leder: Ingolf Haase, Slotsgade 28, 6270 Tønder, tlf. 74 73 85 69.

Året 1991 har utvivlsomt været arkivets hidtil travleste år. Såvel i antallet af afleveringer som i antallet af henvendelser har der været en stor stigning. Brugertallet er steget fra 362 i 1990 til 389 i 1991 – og kan allerede nu forventes at nå langt over 400 i 1992. De mange afleveringer har også gjort det nødvendigt, at vi det forløbne år har været nødt

til at etablere et fjerndepot ude i byen. Da der ikke er yderligere udvidelsesmuligheder inden for bibliotekets rammer, må vi allerede nu – med beklagelse – se frem til en snarlig flytning af arkivet til mere rummelige rammer.

En stor del af travlheden på arkivet skyldes det forestående købstadsjubilæum i 1993, hvor arkivet foruden en række bogudgivelser har ansvaret for at fylde det historiske Drøshes Hus med udstillinger gennem hele året. Årets hovedudstilling vil blive en udstilling med titlen »Tønder – en havne- og handelsby gennem 750 år.«

Kopieringen af kirkebøger fra Sydtønder amt er genoptaget. Færdig ligger sognene Aventoft, Enge og Niebøl, som alle tre er ført frem til omkring år 1900.

Fra Brødrene Hartmanns Fond har arkivet modtaget et beløb til indkøb af EDB-programmet Arkibas, som vi håber vil blive en daglig lettelse i vores arbejde.

Vojens kommune

Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Formand: Kurt Jespersen, Ternevej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 54 21 21.

Foreningens arkiv: Herredsfoged Holms Hus, Tørning Mølle, Tørningvej 6, Hammelev, 6500 Vojens.

Åbningstid: Tirsdag kl. 19.30-21.30, torsdag kl. 14-16

Leder: Laurids Lund, Hovedgaden 104, Over Jerstal, 6500 Vojens, tlf. 74 54 73 45

I 1991 fra jan. til omkring 1. okt. var der indkommet ca. 50 afleveringer til arkivet, som dels er afleveret til foreningens bestyrelsesmedlemmer, dels afleveret på arkivet. Der er især grund til at nævne en meget stor aflevering fra Betonfabrikken Union, et erhvervsarkiv samt et omfattende privatarkiv fra Uldal.

En del af den store aflevering fra betonfabrikken Union, før rengøring, ordning, registrering og pakning på Lokalhistorisk Arkiv for Vojens kommune. Et stort og vigtigt erhvervsarkiv blev hermed bevaret for eftertiden.

Foruden registrering af arkivets store billedsamling, hvor man nu er oppe på ca. 2000 registrerede og identificerede billeder, har arkivets arbejde i 1991 været præget af de to store afleveringer fra Union og Uldal, som har krævet meget tid, og ikke mindst voldt problemer på grund af den sparsomme plads på arkivet.

Den 19. jan. åbnede vi på Sommersted Hotel i samarbejde med Haderslev Museum udstillingen »Livets gang set fra Sommersted – fotos fra 1904 til 1942 af Jørgen Hesselberg«. Udstillingen omfattede et mindre udvalg af de aftryk fra de over 13.000 glasplader, som fotograf Hesselberg efterlod sig, og som nu indgår i Haderslev Museums samlinger. Den årlige generalforsamling fandt sted den 19. feb. I forbindelse hermed fortalte Henrik Fangel træk fra Tørnings historie. I kulturugen den 9.-17. marts havde vi i Kvicklys forhal i Vojens en udstilling med materiale i relation til genforeningen. På bibliotekerne i Over Jerstal og Skrydstrup var der fotoudstillinger fra lokalområderne og på Vojens bibliotek fotograf Hesselbergs udstilling fra Sommersted. Endelig afviklede vi på Sommersted Plejehjem den 13. marts en gættekonkurrende »Hvad er det« mellem fire udvalgte hold. De Glade Gårdmusikanter underholdt med sang og spil.

En vidunderlig sensommeraften den 28. aug. var vi på tur i den sydlige del af kommunen og ved Immervad Bro berettede Steen Andersen om hærvejen og dens betydning. Den 21. nov. gentog vi på Skausminde i Over Jerstal et lysbilledeforedrag ved Gerhard Schødt om området øst for banen. Den 30. nov. til 1. dec. havde vi i forbindelse med den årlige julemesse på Tørning Mølle åbent hus i vort lokale i Herredsfoged Holms hus.

Lokalhistorisk Forening for Jegerup sogn

Formand: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84.

Foreningens arkiv: Jegerup skole, Bygaden 16, Jegerup, 6500 Vojens.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Leder: Kaj Sandholdt, Kærager 8, Jegerup, 6500 Vojens, tlf. 74 54 29 80.

Foreningen fortsætter indsamlingen af materiale. I 1991 har vi mest modtaget genstande, hvilket betyder, vi har problemer med at være i det lokale, vi har, men vi håber på hjælp fra Vojens kommune.

Vi har i årets løb haft samarbejde med et udvalg nedsat af alle foreninger i sognet og skolen og deltaget i flere arrangementer, bl. a. har vi fortalt om bindebrev, hvoraf vi har en ganske pæn samling i arkivet. I efteråret havde vi en udflugt til Mejlbymuseum. Årsskrift nr. 3 er udkommet, og vi har udvidet oplaget og genoptrykt tidligere hæfter, da de var ved at være udsolgt. Som noget nyt er vi begyndt med »månedens gæst« i arkivet. Vi inviterer en gæst, som kan fortælle om sig selv og/eller Jegerup, gerne ud fra billeder. Samtalen optages på bånd til senere brug.

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn

Formand: Ernst K. Svenesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 43 05.

Foreningens arkiv: Ø. Lindetvej 5, Oksenvad, 6560 Sommersted.

Åbningstid: Efter aftale. Leder: Ernst K. Svenesen (se ovenfor).

Foreningens udadvendte arbejde er forsøgt fortsat bl. a. med udsendelse af foreningens årsskrift. Der var pænt besøg til vore tre arrangementer inden sommerferien. Poul Dannow og Jørgen Holm gav ved hjælp af film og lysbilleder gode oplevelser herhjemme, ligesom Aage Gram forstod at gøre kommunens sydlige del levende, da vi var på aftentur.

Omkring sommerferien fik vi problemer. Oksenvad skole skulle bruges til andet formål, og da det krævede store bygningsmæssige ændringer, var vi pludselig hjemløse. Ingen lokaler til mødevirksomhed, vore ting anbragt under plastik på et åbent loft. Efteråret blev således uden aktiviteter, bortset fra bestyrelsesarbejde med planlægning og løfter om tålelige arbejdsforhold fremover.

Aabenraa kommune

Løjt Lokalhistorisk forening

Formand: Erling Madsen, Sandskærvej 582, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04

Foreningens fotoarkiv:

Åbningstid: Efter aftale

Leder: Jørgen Lundby, Løjt Søndervang 21, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 73 76

Ensted sogns lokalhistoriske forening

Formand: Walborg Jessen, Søndermark 24, Røllum, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 35 21.

Foreningens arkiv: Skolegade 1, Stubbæk.

Leder: Walborg Jessen (se ovenfor).

Der har været et arrangement med fremvisning af lysbilleder fra Ensted sogn for 30 år siden samt en aftentur til Damgård mølle. Endvidere har foreningen haft tre arrangementer i samarbejde med Ensted foredragsforening.

Aabenraa Byhistoriske Forening

Formand: Tage Grodum, Slotsgade 30, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 79 16.

Efter foreningens generalforsamling den 9. april holdt museumsinspektør Henrik M. Jansen, Svendborg, foredrag med titlen »Myter i Danmarkshistorien – de danske livsløgne«.

Sammen med Historisk Samfund, Aabenraa Amtskreds, og Aabenraa Museums Venner gennemførtes i efteråret 1991 en foredragsrække om lægevæsenet i det gamle Aabenraa amt. Foredragene omhandlede »embedslægevæsenet, dets opståen og opgaver«, »embedslægevæsenet i Aabenraa amt« og »praktiserende læger i Aabenraa indtil begyndelsen af dette århundrede« samt »Aabenraa sygehus i 100 år«. Foredragsholder var læge Johannes Brix og embedslæge Tage Grodum.

Årets medlemsbog var »Æ Fly'e Halle – Aabenraa Eksportstalde« skrevet af lokalhistorikeren Svend Aage Faaborg.

Oversigt over årsskrifter og periodica 1991

udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver 1991/92

Bedsted

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie

Samlet, bearbejdet og udgivet af Henning Haugaard

Nr. 17, side 549-98. 1991. Indhold: Et skolebillede – Vejvisersten fra 1787 – Rutebildrift gennem sognet – Hybschmanns købmandsbutik 1910-82 – Købmandsbutikken på Lundbyesvej – Jessen Hansens gård i Bedsted – Om vækkelsens start i Bedsted (2) – Herreds-segl- og kort – Sandemandshvervet – Jens Peter Holm: Klog mand i Arndrup – Jordskælv i Agerskov 1757 – Pyramidekraft i Øster Terp Tur til Helligkilden i Hellevad – Frostskader 31. maj 1819 – Tiedje-Linien, alternativt grænseforslag 1920 – Poststempler og -mærker – Købmandsbranchen i Bedsted 1980 – Nyt købmandspar ind bag disken – Busruter i Løgumkloster Kommune 1979.

Ekspedition: Henning Haugaard, Enevold Sørensenvej 9, 6000 Kolding.

Bov

Bov Museum

Udgivet af Historisk Forening for Vis Herred

Årgang 14, 1991. Indhold: H. H. Bang: Fra Foreningen – H. H. Bang: Fra Bov Museum – Harald Roesdahl: Mindeparken i Kruså – Ib Krogh Nielsen: Kanonerne fra Lille Okseø – Peter Andresen: Degne i Holbøl sogn – Peter Andresen: Holbøl Degneskole og skoledistrikt 1836-1837 Inger Jørgensen: Den glemte krig Inger Jørgensen: Et landboforeningsjubilæum – N. A. Drewsen: Vejrbækstenen – N. A. Drewsen: Hokkerup Mejeri – Frederik Schmidt: Et gammelt sagn – C. C. Sjøholm: Et hørprojekt i billeder – Kaj Møller: Kelstrup Plantage – N. P. Johnsen: Den gamle Lygtekro – N. P. Johnsen: To hedebonder – Carla Christensen: Sundhed og sygdom i gamle dage – Carla Christensen: Et himmelbrev – Fra redaktionen – Bestyrelserne.

Ekspedition: Historisk Forening for Vis Herred, Møllegade 1, 6330 Padborg.

Ensted

Årsskrift 1990-91

Udgivet af Ensted sogns Lokalhistoriske Forening

1990-91. 43 sider. Indhold: Ottomar Loff: Lidt ejendoms- og personhistorie fra Hostrupskov (1) – Ejendomme i Østerskov – Ensted Kirke – Tekst af Hans Skau – Tørvfabrikation i Røllum – Restaurering af Ensted Kirkes vestgavl – Årsberetning 1990.

Ekspedition: Caroline Walborg Jessen, Søndermark 24, Røllum, 6200 Aabenraa, tlf. 74 66 35 21.

Felsted

Historisk Årbog for Felsted Sogn

Nr. 9. 1991. 97 sider. Indhold: Ib Andersen: Gamle bondeslægtsnavne i Felsted Sogn – Peter Petersen: Stormflodsstenen ved Felstedskov – Christine Jensen: Da vi var hjemme at stemme (ved Helene Pedersen) – Heimdal, 1941 (ved Hans Thomsen) – Ib Andersen: En gave fra 1486 – Christine Jensen: Gamle minder (ved Helene Pedersen) – H. C. Staugaard: Lundtoft Herred i midten af 1700-tallet – Svend A. Lauesgaard: Nazisme,

besættelse, frihedskamp (ved Peter Petersen) – H. C. Staugaard: Historisk Forening for Felsted Sogn 1990-91.

Ekspedition: Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Felstedmark, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 51 19.

Gråsten

Historisk Forening for Graasten by og egn

Udgivet af Historisk Forening for Graasten by og egn

Nr. 17. 1991. 63 sider Indhold: Kokhave – Uddrag af en gårdshistorie (ved Poul Andersen) – Ejner Lauesgaard: Landmandsliv – Uwe Møller: Praktiserende læger i Graasten 1826-1972 – Årets gang 1990 – Årsberetning for 1990 – Det lokalhistoriske arkiv.

Ekspedition: Poul Andersen, Munkemøllevvej 6, Munkemølle, 6300 Gråsten.

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn

Årsskrift nr. 9. 1991. 40 sider. Indhold: Mindeord (Hans Th. Tækker) – Sådan gik 1990 – Egnsvandring 1990 – Udklækning af lakseyngel ved Vibæk – Fra arkivet 1990 – Om smedene uden smedeland – Sanitære anlæg for 50 år siden – Maling af hestekøretøjer og kister – Håndværkernes motorisering – Skomagere – Snedkere igennem generationer – Lidt om vogne og håndværkere – Skræddere – Forordninger – Omkring et tærskværk 1942 – Fra Bjørnemose – Om skorstensfejning – Om Mindebjergs Hestestald – Hørup sogns regninger fra 1869 – Et bønnekrift – Præsten Søren Nielsen – Alsisk Bryllup – Beregninger – Et testamente fra 1820 – Lidt om bødkerhåndværket – Lidt om den gamle bus – De sidste ord – Et oldtidsminde – 2 alsiske opskrifter (de fleste stykker skrevet af P. A. Christensen).

Ekspedition: Peter Hell, Havemose 2, Lambjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 15.

Jegerup

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn

1991. 42 sider. Indhold: Nicolai Hansen: Udskiftningen i Jegerup by 1790 – Michael Uldall: Storkøbmand i Flensborg – Niels Mikkelsen Uldall: Barndomserindringer – Peter Jessen: Oplevelser under 1. verdenskrig – Gotfred Jørgen Petersen: Træk og minder – Ejnar Jensen: Gamle dage – Skolebillede 1940 og 1965-66.

Ekspedition: Matthias Nørgaard, Haderslevvej 2, Simmersted, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84.

Kliplev

Fra Kliplev Sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening

1991. 75 sider. Indhold: Jens »Hjuler«: Da hjuleren bortgiftede sin ældste datter – J. K. Hansen: Lidt om »hungre folk« fra sydenden af Søgård sø – For 50 år siden – J. Hansen: Straagaards smedie – J. Hansen: Lundtoft gårde.

Ekspedition: Peter M. Petersen, Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 88.

Løjt

Det gamle Løjt XIV

Udgivet af af Løjt sogns lokalhistoriske Forening

1991. 160 sider. Indhold: Jens Bruun: Voris Landmaaler Løjt deegn – Hans Jespersens

salmehæfte, ved Jens Bruun – En aftale om møllepligt, ved Petrea Schmidt – Man går i fare, hvor man går, ved Petrea Schmidt – Fregatskivet »Flora«, en rekonstruktion af Karl Lildholdt – Fortsættelse af Dorotheas dagbøger, ved Sophie Berg og Petrea Schmidt – Brev fra Jep C. Reuter til Hans M. Reuter – Hans Madagsk, ved Grethel Lildholdt – Sophie Nissens breve, ved Grethel Lildholdt og Petrea Schmidt – Petrea Schmidt: Tante Ingrid – Petra Schmidt: Den uundværlige »Slaute« Jørs – Erling Madsen: Løjt frivillige brandværn gennem 100 år – Peter Krag: Jes Hohlmann – Jørgen Lundby: Tørvefremstilling i Damm.

Ekspedition: Aase Boysen, Hønborg 10, Løjt Kirkeby, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 76 72.

Rødekro

Fra Rødekro kommune

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune

1991. 143 sider. Indhold: Året 1990-91 – Johs. Nielsen: Rise Kirke – Nis H. Callesen: Leerskovs gård- og slægtshistorie (ved Torp Friis Møller) – Math. Lorenzen: Hærulfstenen – Lorenz Jacobsen: Uddrag af Jørgen Lauritzens dagbog – Torp Friis Møller: Sønderjyder i fransk krigsfangenskab 1914-19 – Fra Amalie Nielsens livserindringer (ved Torp Friis Møller) – Små udpluk af Hejmdal for 100 år siden, 1. og 2. kv. 1894 (ved Torp Friis Møller) – Små udpluk af Hejmdal for 50 år siden, årgang 1941 (ved Torp Friis Møller) – Math. Lorenzen: Lundsgårds gård- og slægtshistorie – Torp Friis Møller: Træk fra de fem gamle sogne under Rødekro kommune – En kaffetår (ved D. P. Hellevad) – Torp Friis Møller: En sønderjysk livsskæbne og en enkes kamp for hjem og familie – Torp Friis Møller: Vor undergrund – Vedtægter Øster Løgum Sogneværn (fra vort lokalarkiv ved Torp Friis Møller).

Ekspedition: Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune, Villa Catharina, Callesensvej 1a, 6230 Rødekro.

Skærbæk

Fra Skærbækegnens fortid

Udgivet af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn i samarbejde med Forlaget Melbyhus

Nr. 5. 1991. 24 sider. Indhold: H. E. Sørensen: Hvalfangerne på Svalbard – H. Hofmand Nielsen: Mindestenene for træfningen ved Brøns.

Ekspedition: Historisk Forening, tlf. 74 75 17 04, Skærbækegnens Museum, tlf. 74 75 20 52.

Sottrup

Årsskrift for Sottrup sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Sottrup Sogn

1991. 96 sider. Indhold: Flemming Rieck: Jernalderbådene fra Nydam Mose – Peter Vang Petersen: Nationalmuseets Nydamprojekt – Olav Bonefeld: Snogbækklund – Jørgen Schmidt: »Pæ Pæsen« – Jørgen Schmidt: Kisten fra Snogbækklund – Holger Hansen: En sundevedsk musiker i trediveerne – Jens Lampe: Teglværket i Sottrupskov – Ingeborg Hansen: Ingeborg Hansens minder og om »æ ke'elgrave« – Jørgen Christensen: Minder fra krigen i Ø. Sottrup – Erwin Heine: En Sundeved-drengs levnedbeskrivelse – Holger Hansen: Historien om en violin – Jens Lampe: Sejls, stormflod og samfærdsel i Sottrupskov – Jette R. Orduna: Vester Sottrup gennem 3000 år – Hans Helmer Kristensen: Nogle medaljer fra den slesvigske treårs-krig – Erwin Heine: Dialekthistorie – Kirsten Dall og Hans Jørgensen: Året der gik.

Vojens

Årbog 1991 for Lokalhistorisk Forening for Vojens Kommune

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vojens Kommune

5. årgang. 1991. 56 sider. Indhold: Jørgen Holm: De første danskere boede i Vojens kommune Kim Sundbøll: Brødrene Gram fylder 90 – Da Vojens var ung. Julius Nielsens Erindringer (ved Elva Hansen) - Albert E. Paulsen og Elva Hansen: Et 100 års jubilæum. Wismarlund og Omegns Biavlerforening – Kim Sundbøll: Matrosopstanden i Kiel 1918 og den tyske republikks fødsel. Erindringer fortalt af Hans Wind, Ladegård – Solvej Olesen og Elva Hansen: Skrædderen i Bæk og hans søn. Tidsbillede fra 1884-1888 – Annette Østergaard Schultz: Nationale bølger og Nustrups kaptajn Karlsen – L. H. Hansen: Over Lerte kirke 1892-1992 – Kurt Jespersen: Sådan gik 1991 – Asmus Schmidt: Egnsmuseum Elva Hansen: Arkivet – Nis Mikkelsen: Året der gik i Vojens kommune – L. H. Hansen: Smånoter fra foreningen.

Ekspedition: Elva Hansen, Runebakken 45, 6500 Vojens, tlf. 74 54 00 83.

Varnæs

Varnæs Birk 1991

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening

Nr. 16. 1991. 71 sider. Indhold: Mimi Jacobsen: Fra det gamle smedested Marius Mau: Barndoms minder fra Varnæs – Ib Andersen: En heksesag fra 1624 – Ib Andersen: Et kirkeligt 300 års jubilæum – Svend Agertoft: Mindeord over pastor Urban Schrøder – Hjemstavnsaftens i Bovrup den 10. juli 1963 – Ib Andersen: Johansens Gæstgivergård i Bovrup – En dagligdag på Ørlager ca. 1905 – Ib Andersen: Juletiden i Varnæs ca. 1910 – Thomas Kaufmann: Julen – Anne-Helene Michelsen: Juleforberedelser og juleforventning i gamle dage – Peter Petersen: Dialektord fra Bovrup II – Gynther Hansen: Vinterslagtning – Svend Agertoft: Varnæs Birks Borgerforening 1989-90 – Tove Jørgensen: Ved Varnæs Skovs 100 års jubilæum.

Ekspedition: Ib Andersen, Lindealle 7, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 04 93.

Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland 1991

INDTÆGTER

Modtaget foreningstilskud og arv	82.800
Årbøger	250.952
Sønderjysk Månedsskrift	291.202
Skrifter	189.412
Medlemsaktiviteter	<u>67.310</u>
	881.676

UDGIFTER

Årbøger	-242.937
Sønderjysk Månedsskrift	-272.930
Skrifter (efter lagerregulering)	-155.279
Medlemsaktiviteter	<u>-74.072</u>
	-745.218

DÆKNINGSBIDRAG	136.458
Sekretariatsudgifter	<u>-204.299</u>

RESULTAT FØR RENTER OG EKSTERNE INDTÆGTER	-67.841
Renteindtægter	28.572
Kursavance	13
Ekstraordinære indtægter	<u>3.408</u>
RESULTAT	<u><u>-35.848</u></u>

Årets resultat foreslås inddækket således:

Ovf. fra udgivelse af andre skrifter 1991	-30.000
Rest overførsel til egenkapital	<u>-5.848</u>
	<u><u>-35.848</u></u>

Balance pr. 31. December 1991

AKTIVER

Beholdning af bøger og skrifter	68.356
Debitorer	11.106
Tilgodehavende moms og ambi	66.741
Likvide beholdninger	<u>190.740</u>
OMSÆTNINGSAKTIVER	<u><u>336.943</u></u>

PASSIVER

EGENKAPITAL

Saldo pr. 1/1 1991	169.089
Overført fra årets resultat	<u>-5.848</u>
	<u>163.241</u>
Hensat til kommende skrift om landbohistorie	100.000
Hensat til kommende skrift	50.000
Overført til resultatopgørelsen	<u>-30.000</u>
Egenkapital pr. 31/12 1991	<u><u>283.241</u></u>

GÆLD

Sydbank, 103.486	4.377
Kreditorer	989
Skyldig A-skat	8.737
Skyldige feriepenge	2.932
Skyldige omkostninger	6.667
Forudbetalt tilskud 1992	<u>30.000</u>
KORTFRISTET GÆLD IALT	<u>53.702</u>
PASSIVER IALT	<u>336.943</u>

Styrelsens erklæring

Nærværende årsregnskab indeholder efter vor opfattelse alle relevante oplysninger, herunder alle aktiver og passiver.

Aabenraa, den 1/4 1992.

Hans Worsøe

Knud Fanø

Jørn Buch

Rasmus Callesen

Erklæring fra kritisk revision

Foranstående årsregnskab har vi revideret.

Vor revision har ikke givet anledning til bemærkninger.

Aabenraa, den 15/4 1992

Frede Rudolph

Sven Andresen

Revisionspåtegning og revisionsberetning

Vi har revideret foranstående årsregnskab for året 1991 for Historisk Samfund.

Revisionen er udført i overensstemmelse med almindeligt anerkendte revisionsprincipper og har omfattet de revisionshandling, som vi har anset for nødvendige.

Årsregnskabet er aflagt i overensstemmelse med lovgivningens og vedtægternes krav til regnskabsaflæggelse.

Årsregnskabet giver efter vor opfattelse et retvisende billede af selskabets aktiver og passiver, den økonomiske stilling samt resultatet.

Aabenraa, den 17. februar 1992

REVISIONSCENTRET A/S, AABENRAA

Julius Beier

registreret revisor F.R.R.

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland indmeldt i året 1991

- Lydia og Svend Aage Andersen, Aabenraa
Poul Andersen, Gundsømagle, Roskilde
Søren Andresen, Hyllerup, Handewitt
Erik Bach, Padborg
BBN, Berlin
Knud Mølvig Bille, Dybbøl, Sønderborg
Volker Bock, Thumby
Martin Hans Borg, Dragør
Karl Erik Bregnhøj, Aabenraa
Kjeld Burgdorf, Rødding
Peter Büchert, Windeby
Ruth Böttcher, Gråsten
Karl H. Bøwes, Flensborg
Grete Lysholm Christensen, Sommersted
Holger Christensen, Gentofte
Ib Work Christensen, Thurø, Svendborg
H. C. Clausen, Allerød
Hans Jørgen Clausen, Aabenraa
Ella Duedal, Agerskov
Kaj Ebesen, Bov, Padborg
Else Enemark, Padborg
Børge Eriksen, Nordborg
Kirsten Fabricius, Flensborg
Marius Frank, Aabenraa
Poul Frank, Sønderborg
Christen Færgemand, Havneby
Maria Gaardboe, Smørum
G.E.C. Gad, København
William Gelius, Ribe
Jørgen Gregersen, Agerskov
Haderslev Bibliotek, Haderslev
Andrea Hansen, Christiansfeld
Louise Hansen, Padborg
Jørgen Hanssen, Ingstrup, Løkken
Poul Hellerøe, Sønderborg
Jürgen Hoppmann, Kaltenkirchen
Niels Ebbe Huus, Wallsbüll
Knud R. Hübschmann, Aabenraa
Torben Høeg, Padborg
Maini Høgh, Bov, Padborg
Højer Ungdomsskole, Højer
Anders Molt Ipsen, Slesvig
Karen og Hans G. Jacobsen, Rødekro
Jaruplund Højskole, Jarplund-Weding
Carluf Jensen, Brabrand
Gert Jensen, Jerlev, Vejle
Jens Oksen Jensen, Sønderborg
Knud Jensen, Aabenraa
Lis Jensen, Padborg
O. Thede Jensen, Padborg
P. Brøsted Jensen, Haderslev
Werner Jensen, Bylderup Bov
Axel Wolf Jespersen, Gråsten
Frauke Jessen, Aabenraa
Lissi Jessen, Bov, Padborg
Erni Johansen, Sønderborg
Hans Jonasson, Grundhof-Bönstrup
Inge Jück, Flensborg
Ellen Kirkegaard, Herning
Karl H. Knutz, Aabenraa
Karen Kristiansen, Dybbøl, Sønderborg
Mette Krogh-Nielsen, Valby
Anne-Grete Kværndrup, Aabenraa
Lizzi Knoop, Haderslev
Torkild Mads Larsen, Tinglev
Tove Graasbøl Larsen, Aabenraa
Egon Lauridsen, København
Johannes Lausen, Flensborg
Kristiane Linnet, Glücksburg
Mathias Lorentzen, Rødekro
Anne Mette Lycke, Århus
Bitten Lybek, Højbjerg
Løgumklosteregnens Friskole, Løgumkloster
Henning Madsen, Vojens
Marie Mathiesen, Bolderslev
Svend Mathiesen, Sønderborg
Georg Meilandt, Rødekro
Torben Meyer, Haderslev
Karl Michelson, Friedrichstadt
Henry Mortensen, Haderslev
Tyge Mortensen, Århus
Erik Morthorst, Øster Løgum, Rødekro
Museet for Frøsløvejren, Padborg
Britta Løck Møller, Aalborg
Annie Nielsen, Bov, Padborg
Elly Bolund Nielsen, Kruså
Helen Nielsen, Nordby, Fanø
Ove Nielsen, Rødekro
G. Ottesen, Gråsten
Ingrid Paaschburg, Rungsted Kyst
Carsten Petersen, Vanløse
Thyra Pedersen, Flensborg
Karen og Hardy Rom Poulsen, Tønder
Else Prah, Flensborg
Frede Rasmussen, Hjordkær, Rødekro
Carl Raun, Aabenraa
Gerhard Reimers, Flensborg
Birgitte Rump, Sønderborg

Jørgen Schmidt, Øster Snogbæk, Sønderborg
Niels Schmidt, København
Lis Schnor, Kolding
Emil Schrøder, Slesvig
Karin Schütt, Løjt Kirkeby, Aabenraa
SCIENTIA, Frederiksberg
Christian Skodborg, Slangerup
Thorleif Solberg, Hønefoss
Klaus Strunz, Oeversee

Elsebet Svensson, Kruså
Jens Sørensen, Løgumkloster
Jens Gynther Sørensen, Flensborg
John B. Sørensen, Haurvig, Hvide Sande
Mads Tenseldtprasse, Vejle
Arne Thomsen, Stollig, Aabenraa
Jesper Tofft, Aabenraa
Paul Torell, Rinkenæs, Gråsten
Tydal Spejdermuseum, Eggebek

Forfatterliste

- Inge Adriansen, museumspædagog, lic. phil., Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg.
- Poul Andersen, fhv. filialdirektør, Munkemølle, 6300 Gråsten.
- Jens Bruun, sognepræst, Løjt præstegård, 6200 Aabenraa.
- Jes P. Caspersen, fhv. amtskontorchef, Kirkebakken 6, 6200 Aabenraa.
- Steen Ove Christensen, cand. phil., Fælledgården, lejh. 385, Hesseløgade 6, 2100 København Ø.
- Arne Gammelgaard, overlærer, Urbakkevej 14, 8450 Hammel.
- H. V. Gregersen, dr. phil., Dr. Alexandrinesvej 2, 6100 Haderslev.
- Hans Schultz Hansen, arkivar, lic. phil., Landsarkivet, 6200 Aabenraa.
- Lars N. Henningsen, arkivar, dr. phil., Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg.
- Peter Kr. Iversen, fhv. landsarkivar, Dimen 2, 6200 Aabenraa.
- Erik Jessen, fhv. amtsborgmester, Teglholt 21, 6200 Aabenraa.
- Preben Kirkegaard, fhv. rektor, Østbanegade 15, 2100 København Ø.
- Iver Møller, fhv. politimester, Fjordløkken 128, 6200 Aabenraa.
- Johan Peter Noack, rigsarkivar, dr. phil., Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.
- Jørgen Paulsen, fhv. museumsdirektør, Langesvej 35, 3400 Hillerød.
- Bjørn Poulsen, arkivar, dr. phil., Landsarkivet, 6200 Aabenraa.
- Carsten Porskrog Rasmussen, lic. phil., Institut for Grænseregionsforskning, 6200 Aabenraa.
- Jens Rosendal, højskolelærer, Vesterende 47, Ballum, 6261 Bredebro.
- Johann Runge, bibliotekslektor, Dr. phil., Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg.
- Bjørn Svensson, cand. polit., H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev.
- Stine Wiell, museumsinspektør, Haderslev Museum, 6100 Haderslev.
- Jens Peter Ægidius, mag. art., Kastanievej 24, 5672 Broby.

Historisk Samfund for Sønderjyllands styrelse

Styrelse:

Formand: landsarkivar Hans H.

Worsøe, Aabenraa

Næstformand: lektor Henrik Fangel,
Aabenraa

Kasserer: afdelingsleder Rasmus

Callesen, Aabenraa

Sekretær: redaktør Jørn Buch,
Haderslev

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

museumpædagog Inge Adriansen,
Sønderborg

højskolelærer John Pedersen, Rødding

direktør Henrik Becker-Christensen,
Aabenraa

arkivar Hans Schultz Hansen, Aabenraa

arkivar Lars N. Henningsen,
Flensborg

stiftamtmand O. Perch-Nielsen,
Aabenraa

arkivar Bjørn Poulsen, Flensborg
overbibliotekar Niels H. Kragh-Nielsen,
Rødding

Amtsudvalgsformænd:

overlærer Hans H. Bang, Padborg

pens. overlærer Aksel Gyldenkærne,
Hjerndrup

regnskabschef Henning Mathiesen,
Sønderborg

overlærer Peter Madsen, Løgumkloster
bibliotekar Jesper Bolund Nielsen,
Slesvig

Formanden, næstformanden, kassereren
og sekretæren danner forretningsud-
valget

Sekretariat og ekspedition:

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa,
telf. 74 62 46 83

Åbningstid 9-13, lørdag lukket

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger:

Lars N. Henningsen

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Postboks 528

6330 Padborg

telf. 009 49-461-86970

Sønderjysk Månedsskrift:

Henrik Fangel

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa

telf. 74 62 58 60

Skriftrækken:

Hans Schultz Hansen

Landsarkivet, Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

telf. 74 62 58 58

Amtskredsudvalg:

Haderslev amtskreds

Aksel Gyldenkærne (formand)
Hjerndrupvej 112, Hjerndrup,
6070 Christiansfeld
74 56 17 33

Karl Erik Olesen (sekretær)
Starup Kirkevej 25, Starup,
6100 Haderslev
74 52 54 20

Helge Holst (kasserer)
Præsteløkke 14,
6630 Rødding
74 84 61 72

Hilmer S. Madsen
Rolighedsvej 14, 6520 Toftlund
74 83 14 58

Svend Fink
Stubbum Landevej 60, Stubbum,
6070 Christiansfeld
74 56 11 93

Laurits Lund
Hovedgaden 104, Over Jerstal,
6500 Vojens
74 54 73 45

Holger Bonde
Lysmosen 34, Marstrup
6100 Haderslev
74 57 52 74

Kirsten Fynbo
Rugtoften 43, Skodborg,
6630 Rødding
74 84 81 48

Aabenraa amtskreds

Hans Henrik Bang (formand)
Padborgvej 27, 6330 Padborg,
Bov
74 67 16 18

Peter M. Petersen (kasserer)
Vestervang 3, Klipleve,
6200 Aabenraa
74 68 76 88

Erling Madsen (sekretær)
Sandskærvej 582, Løjt,
6200 Aabenraa
74 61 78 04

Ib Andersen
Lindeallé 7, Varnæs,
6200 Aabenraa
74 68 04 93

Inger Jørgensen
Nederbyvej 23, Hokkerup,
6340 Kruså
74 60 83 61

Sønderborg amtskreds
Henning Mathiesen (formand)
Rådyrvej 16, Sundsmark,
6400 Sønderborg
74 42 92 16

Paul Rathje (kasserer)
Midtkobbel 22,
6440 Augustenborg
74 47 21 69

Sonja Barsøe (sekretær)
Lågmajvej 25
6320 Egersund
74 44 08 00

Jørgen Wangel
Mosevang 29, Ulkebøl,
6400 Sønderborg
74 42 75 33

Briks Iversen
Snogbækvej 7, Baså,
6400 Sønderborg
74 48 76 51

Tønder amtskreds

Peter Madsen (formand)

Vænget 17a,

6240 Løgumkloster

74 74 37 40

Ingolf Haase (næstformand)

Slotsgaden 28, Møgeltønder,

6270 Tønder

74 73 85 69

Bertel Steffensen (kasserer)

Nygade 20,

6780 Skærbæk

74 75 12 08

Ellen Jepsen

Kærvej 6b, Jejsing,

6270 Tønder

74 73 42 22

Iver Kristensen

Strandvej 27,

6280 Højer

74 78 23 25

Else Nissen

Storegade 22,

6261 Bredebro

74 71 01 18

Sydslesvigs amtskreds

Jesper Bolund Nielsen (formand)

Hafengang 8,

D-2380 Schleswig

04621 25509

Marie Møller (kasserer)

A. Kupfermühlenweg 39a,

D-2390 Flensburg

0461 45811

Carsten Reyhé (sekretær)

Winningmay 5,

D-2381 Fuesing

04622 671

Anders Schaltz Andersen

Osterwung 5,

D-2251 Hattstedt

04846 590

Jørgen Kühl

Danevirkegården

Ochsenweg 5,

D-2381 Dannewerk

04621 37814

Love for Historisk Samfund for Sønderjylland

1.

Samfundets formål er at fremme interessen og forståelsen for Sønderjyllands historie. Dette søges især opnået ved:

- 1) at udgive
  - a) Sønderjyske Årbøger,
  - b) Sønderjysk Månedsskrift og
  - c) andre skrifter vedrørende Sønderjyllands historie;
- 2) at afholde foredrag om historiske emner samt ved egns- og byvandringer;
- 3) at udøve en tilskyndende og rådgivende virksomhed over for historisk, særlig lokalhistorisk, arbejde;
- 4) at samarbejde med andre historiske, særlig lokalhistoriske, foreninger, institutioner og arkiver.

2.

Indmeldelse i samfundet kan ske ved henvendelse til et af styrelsens medlemmer eller til samfundets kontor. Medlemmer modtager Sønderjyske Årbøger for deres kontingent, der fastsættes på årsmødet.

3.

Samfundet ledes af en styrelse på 17 medlemmer, hvoraf de 12 vælges på årsmødet, medens de 5 amtskredsudvalgsformænd er selvskrevne medlemmer, jfr. paragraf 4.

Styrelsen konstituerer sig selv. Til at varetage den daglige drift fungerer et forretningsudvalg, der består af formand, næstformand, kasserer og sekretær og eventuelt et yderligere antal medlemmer, således at redaktionsudvalgene for a) Sønderjyske Årbøger, b) Sønderjysk Månedsskrift og c) skriferækken er repræsenteret. Til deltagelse i redaktionsudvalgene kan styrelsen udpege kvalificerede personer uden for styrelsen.

Samfundet kan endvidere nedsætte eller deltage i andre udvalg m.v., men skal i sådanne tilfælde altid være repræsenteret med mindst ét medlem af styrelsen.

De på årsmødet valgte styrelsesmedlemmer vælges for 3 år ad gangen; genvalg kan finde sted.

4.

Samfundets medlemmer fordeles, for så vidt de er bosat i Sønderjylland, i 5 kredse følgende amtsgrænserne før kommunesammenlægningen i 1970, nemlig Aabenraa, Haderslev, Sønderborg, Tønder samt Sydslesvig. Inden for hver amtskreds vælger medlemmerne et amtskredsudvalg bestående af mindst 5 medlemmer, jfr. særlige vedtægter for amtskredsene. Vedtægterne skal godkendes af samfundets styrelse.

5.

Samfundets regnskabsår går fra 1. januar til 31. december. Det årlige regnskab revideres af to for ét år ad gangen valgte revisorer og forelægges i revideret stand til godkendelse på årsmødet. Et uddrag af regnskabet bringes i Sønderjyske Årbøger.

6.

Samfundet tegnes af formand og kasserer i forening, ved en af disses forfald indtræder næstformanden, subsidiært sekretæren.

7.

Årsmøde (ordinært medlemsmøde) holdes på skift i de 5 amtskredse i april kvartal. Indkaldelse skal ske ved skriftlig indbydelse til alle medlemmer eller ved skriftlig bekendtgørelse. Møderne skal have følgende dagsorden:

- 1) Valg af dirigent
- 2) Styrelsens beretning og godkendelse heraf
- 3) Kassererens beretning og godkendelse heraf
- 4) Fastsættelse af kontingent for det kommende år
- 5) Valg til styrelse
- 6) Valg af revisorer
- 7) Indkomne forslag (skal være formanden i hænde seneste 8 dage før mødet)
- 8) Eventuelt

Styrelsen kan ved offentlig bekendtgørelse efter styrelsens nærmere bestemmelse indkalde til ekstraordinære medlemsmøder, såfremt den finder anledning dertil, eller når mindst 50 medlemmer stiller skriftligt forlangende derom.

På møderne træffes afgørelserne ved simpel stemmeflerhed, dog kræver ændringer i vedtægterne enten tre fjerdedele af de afgivne stemmer, eller at ændringerne vedtages ved simpel stemmeflerhed på to på hinanden følgende medlemsmøder. Der kan ikke stemmes ved fuldmagt.

8.

Beslutning om samfundets opløsning kan kun tages på et i henhold til paragraf 7 indkaldt ordinært eller ekstraordinært medlemsmøde, på hvilket forslaget om opløsning vedtages med mindst tre fjerdedele af de afgivne stemmer. Ved opløsning skal samfundets arkiv overlades til Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Aabenraa, medens det afsluttende medlemsmøde skal tage stilling til anvendelsen af en evt. kassebeholdning i overensstemmelse med samfundets formål, jfr. paragraf 1.

9.

Forhold, som ikke er omtalt i disse love, afgøres af styrelsen.

Således vedtaget på årsmødet i Sønderborg den 9. maj 1992.

Vedtægter for ... amtskreds af Historisk Samfund for Sønderjylland

1.

Medlemmer af amtskredsen er samtlige medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland, der har deres bopæl i ... amtskreds.

2.

Amtskredsen afholder generalforsamling én gang årligt inden 1. maj, hvor der aflægges beretning om amtskredsens virksomhed i det forgangne år, og regnskabet forelægges til godkendelse. Generalforsamlingen indkaldes med 14 dages varsel. Der vælges et amtskredsudvalg på mindst 5 mand for tre år ad gangen, ligesom evt. forslag, der anmeldes til amtskredsens formand inden 8 dage forud for mødet, behandles. Udvalgsmedlemmerne afgår på skift, men genvalg kan finde sted. Udvalget konstituerer sig selv med formand, kasserer og sekretær.

3.

Amtskredsudvalget varetager i samråd og samarbejde med styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland dets opgaver i de pågældende amtskredse.

Amtskredsudvalget skal sørge for at vække den historiske interesse, f.eks. ved foredrag, egns- og byvandring og gerne i samarbejde med lokale, historiske foreninger og institutioner.

4.

Amtskredsudvalgets fungerende formand er selvskreven medlem af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland.

5.

Amtskredsudvalget bør tilstræbe et intensivt samarbejde med de lokale historiske foreninger, arkiver m.v. i området og indkalde disse til et årligt møde med henblik på at fremme det lokalhistoriske arbejde.

6.

Til dækning af omkostningerne ved amtskredsens arbejde stiller Historisk Samfund for Sønderjylland et beløb til rådighed for amtskredsene. Amtskredsen kan ikke opkræve særligt kontingent, men kan efter samråd med styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland søge om tilskud fra virksomheder og fonde inden for amtskredsens virkeområde.

7.

Senest 8 dage efter afholdelse af generalforsamling indsendes en beretning over arbejdet i det forløbne år og en revideret regnskabsoversigt til sekretæren.

8.

Nærværende vedtægter må ikke stride imod lovene for Historisk Samfund for Sønderjylland. Disse vedtægter kan kun ændres med billigelse af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland.

